

ბათუმის არქეოლოგიური მუზეუმი
The Batumi Archaeological Museum
Батумский Археологический Музей

შრომები
ACTIVITIES
ТРУДЫ

V

თბილისი TBILISI ТБИЛИСИ
2013

მთავარი რედაქტორი: **ამირან კახიძე**
Editor-in-Chief: **Amiran Kakhidze**
Главный редактор: **Амиран Кахидзе**

სარედაქციო კოლეგია: **ა. კახიძე (მთ. რედაქტორი),
გ. თავამაიშვილი,
მ. ხალვაში,
თ. ლომთათიძე,
შ. მამულაძე**

Editors of the Volume: **A. Kakhidze (Chief-ed.),
G. Tavamaishvili,
M. Khalvashi,
T. Lomtadze,
Sh. Mamuladze**

Редакционная коллегия: **А.Кахидзе (гл. редактор),
Г. Тавамаишвили,
М. Халваши,
Т. Ломтатидзе,
Ш. Мамуладзе**

რეცენზენტები: **ვ. ლიხელი, თ. ფარტენაძე**
reviewers: **V. Licheli, T. Fartenadze**
Рецензенты: **В. Личели, Т. Партенадзе**

გამომცემლობა „ივერიონი“. თბილისი, 2013.
Publishing House „Iverioni“. Tbilisi, 2013.
Издательство „Ивериони“. Тбилиси, 2013.

შინაარსი Contest Содержание

გურამ ჩხატარაშვილი

ახალი არქეოლოგიური აღმოჩენები ჩოხატაურის მუნიციპალიტეტის სოფ. ჯვარცხმიდან----5

Guram Ckhatarashvili

New Archaeological Finds from Jvartskhma Village of Chokhatauri Municipality ----- 5

Гурам Чхатарашвили

Новые археологические находки из села Джварцхма Чохатаурского муниципалитета----- 5

ამირან კახიძე, გიორგი თავამაიშვილი, ირაკლი ჩაველიშვილი

საველე არქეოლოგიური კვლევა-ძიებანი ფიჭვნარის ქვიშაზვინულებზე ----- 8

Amiran Kakhidze, Giorgi Tavamaishvili, Irakli Chavleishvili

Field Archaeological Research at Pichvnari Dunes ----- 8

Амиран Кахидзе, Гиорги Тавамаишвили, Иракли Чавлеишвили

Полевые археологические исследования на дюнах Пичвнари ----- 8

ნინო ძნელაძე

ანოდოსის სცენები ფიჭვნარის ანტიკური ხანის მოხატულ კერამიკაზე----- 22

Nino Dzneldadze

„Anodos” Scenes on the Attic Painted Vessel of Classical Period from Pichvnari ----- 22

Нино Дзнеладзе

Сцены Анода на расписных вазах античного периода Пичвнари ----- 22

ნარგიზ სურმანიძე

ანტიკური ხანის ნამოსახლარი „ჯვრის მთაზე“----- 26

Nargiz Surmanidze

The Ancient Settlement on Jvris Mta (cross mountain) ----- 26

Наргиз Сурманидзе

Поселение античного периода на Джврис Мта ----- 26

ამირან კახიძე, ნინელი ვაშაკიძე, თამარ შალიკაძე

ფიჭვნარის ელინისტური ხანის სამაროვანზე 2010 წლის ნოემბერ-დეკემბერში

განხორციელებული არქეოლოგიური კვლევა-ძიების შედეგები----- 34

Amiran Kakhidze, Nineli Vashakidze, Tamar Shalikadze

The Results of November-December, 2010, Archaeological Research

at the Hellenistic Period Cemetery at Pichvnari Archaeological Site ----- 34

Амиран Кахидзе, Нинели Вашакидзе, Тамар Шаликадзе

Результаты археологических исследований проведённых

в ноябре-декабре 2010 г. на Пичвнарском могильнике Эллинистического периода ----- 34

მირანდა თურმანიძე

ფიჭვნარის ახ.წ. IV-V საუკუნეების სამარხებში აღმოჩენილი მძივები ----- 55

Miranda Turmanidze

Beads Discovered in Cemeery of IV-V cc. AD at Pichvnari Archaeological site-----55

Миранда Турманидзе

Бусы из Пичвнарского могильника IV-V в.в. Н.Э.-----55

ირაკლი ფაღავა, ირინე ვარშალომიძე, სევერიან თურქია	
ქუფური მონეტების განძი ზოტიდან (გურია)-----	60
Irakli Paghava, Irine Varshalomidze, Severiane Turkia	
A Hoard of Kufic Coins from Zoti (Guria)-----	60
Иракли Пагава, Ирине Варшаломидзе, Севериане Туркия	
Клад куфических монет из Зоти (Гурия)-----	60
 თამილა ლომთათიძე, მერაბ ხალვაში	
ეთნოარქეოლოგია, როგორც არქეოლოგიური რეკონსტრუქციის საშუალება-----	72
Tamila Lomtadze Merab Khalvashi	
Ethnoarchaeology in Museum Space-----	72
Тамила Ломтатидзе, Мераб Халваши	
Этноархеология в музейном пространстве-----	72
 შემოკლებათა განმარტება -----	80
Abbreviations -----	80
Список сокращений -----	80
 ტაბულები -----	81
Tabules -----	81
Табулы -----	81

ახალი არქეოლოგიური აღმოჩენები ჩოხატაურის მუნიციპალიტეტის სოფ. ჯვარცხმიდან

კავკასია და, განსაკუთრებით, საქართველო დასახლებული ჩანს კაცობრიობის განვითარების ყველაზე უძველესი პერიოდიდან. ამ მხრივ გამოჩენილი არც სამხრეთ-დასავლეთ საქართველო (აჭარა-გურია), სადაც XX ს. II ნახევარში არქეოლოგიური კვლევა-ძიებებისა თუ შემთხვევითი მონაპოვრების წყალობით ქვის ხანის მეტად მნიშვნელოვანი ძეგლები აღმოჩნდა ანასეულში, გურიანთაში, მამათში (ნებიერიძე, 1972), სოფ. ხუცუბანში, კვირიკეში, სოფ. ქობულეთში, მახვილაურში (გოგიტიძე, 1978; 2008), ხევში (კალანდაძე, 1986) და სხვ. ეს განსაკუთრებით ითქმის ახალი ქვის ხანის შესახებ.

2012 წლის დეკემბერში საინტერესო ცნობა მოგვივიდა ჩოხატაურის ნ.ბერძენიშვილის სახელობის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმიდან. კერძოდ, ლ.თოდუას საკარმიდამო მიწის დამუშავების დროს შემთხვევით აღმოუჩენია ქვის ხანის მასალები. მოვიწახუთეთ აღმოჩენის ადგილი, რომელიც მდებარეობს ჩოხატაურის მუნიციპალიტეტში, სოფ. ჯვარცხმაში. ქვის ხანის ახალი მონაპოვრები ათეულზე მეტია. სჭარბობს კაჟის ანატეცე—ანამტვრევები. კერძოდ, ქვის 3 ცული (ტაბ. I/1,2, IV/1,2). ისინი ორმხრივლესილია, უნახნაგო და ეტყობა გამოყენების კვალი. ამათგან განსაკუთრებით გამოირჩევა მთლიანად გაპრიალებული ქვის ცული (ტაბ. I/3, IV/3). მისი სიგრძეა 17,5 სმ, სიგანე 4,5—7 სმ-ს შორის მერყეობს. იგი მოგრძო სოლისებური ფორმისაა; ყუის მხარეს თანდათანობით ვიწროვდება. აქვს ოვალური და ფართო სამუშაო პირი. არქეოლოგიურ ლიტერატურაში აღიარებულია, რომ ქვის გაპრიალებული ცულების გაჩენა ნეოლითის ხანას უკავშირდება. ამიერკავკასიის თითქმის ყველა ძეგლზე (მახვილაური, ანასეული I, ანასეული II, გურიანთა, მამათი, ოდიში, ლუმურიში, ჩხორთოლი, ხევი, პალური და სხვ.) ვხედავთ ქვის მსგავს ცულებს, რომელიც

მელიც უნივერსალურ იარაღად ითვლებოდა იმდროინდელი ადამიანისთვის. აღსანიშნავია, რომ ჯვარცხმაში აღმოჩენილ ცულს, მთლიანად გაპრიალების თვალსაზრისით, ანალოგი არ გააჩნია. შეიძლება ითქვას, რომ იგი „იუველირულ ნამუშევარს“ წარმოადგენს.

ცნობილია, რომ ახალი ქვის ხანის უმნიშვნელოვანეს პროგრესს ქვის იარაღთა დამზადებაში გაპრიალების ტექნიკა წარმოადგენს. ამიტომაც, ხშირად ამ პერიოდს სამართლიანად „გაპრიალებული ქვის პერიოდს“ უწოდებენ (გოგიტიძე, 1978:80). აღიარებულია, რომ გაპრიალებული ცული ხეს კი არ ხლეჩდა, ჩეხდა ან ფლეთდა, არამედ ჭრიდა. ყოველივე ეს ზრდიდა შრომის ნაყოფიერებას, რაც დიდ როლს თამაშობდა „დამჯდარ“ მეურნეობაზე მცხოვრებთა საქმიანობაში.

მონაპოვართა შორის განსაკუთრებით აღსანიშნავია თოხისებრი იარაღი (ტაბ. I/4; IV/4), რომელიც შავი ფერის ბაზალტის ანამტვრევეა შექმნილი. იარაღის ორივე სიბრტყე ამობურცულია, ყუის მხარეს ორივე გვერდზე აქვს ღრმა ამონაღარი. ყუა გამოყოფილია. სამუშაო პირიც ოვალურია, რომელსაც ეტყობა ხმარების კვალი. იარაღის სიგრძე 10 სმ-ია. მსგავსი იარაღი იშვიათ მონაპოვართა რიცხვს განეკუთვნება. ჯერჯერობით ანალოგი მხოლოდ მახვილაურის მასალებს შორის ეძებნება (გოგიტიძე, 1978). საერთოდ, თოხის გავრცელება ნეოლითის ეპოქას უკავშირდება (ნებიერიძე, 1991:226).

უახლოეს მონაპოვარში სხვადასხვა სახეობის სამინათმოქმედო იარაღებთან ერთად წარმოდგენილია ქვის სათლელები. ერთ-ერთი მათგანი შავი ფერის ბაზალტის ანატეცე-ზეა დამზადებული (ტაბ. II/2, V/2). სიგრძე 9 სმ-ია. სამუშაო პირი თხელი და ფართოა, ყუის მხარეს თანდათანობით ვიწროვდება. იარაღის გვერდებზე ჩანს ატეცის კვალი. იგი ხანგრძლივად ყოფილა გამოყენებული.

მეორე სათლელიც (ტაბ. II/1, V/1) დამზადებულია ბაზალტის ქვაზე. იგი უფრო დიდია და, ამასთან, მთლიანად გაპრიალებულია; ყუის მხარეს ოდნავ ვიწროვდება. სამუშაო პირი ოვალურია, ეტყობა გამოყენების კვალი. სიგრძე 13 სმ, სიგანე 4,5-5 სმ-ს შორის მერყეობს.

გვაქვს კიდევ ერთი, ბაზალტის ქვაზე დამზადებული, სათლელის პირი (ტაბ. II/3; V/3). სამუშაო პირი ბასრია. შეიმჩნევა ხანგრძლივი გამოყენების შედეგად წარმოქმნილი ანაბეჭდები. სიგრძე – 5 სმ, სიგანე – 6 სმ.

უმეტესად სჭარბობს მოვარდისფრო-მონაცრისფრო ფერის კაჟზე დამზადებული სხვადასხვა ფორმის ანატკეც-ანამტვრევები (ტაბ. II/4-6, V/4-6). არცერთ მათგანს არ ეტყობა დამუშავების კვალი. ერთ-ერთ მათგანზე შემორჩენილია დარტყმის მოედანი და ატკეცის ბურცობი. სიგრძე – 3 სმ, სიგანე – 4,5 სმ. გვაქვს კაჟის 4 ნუკლეუსი, რომლის გვერდებზე კარგად ჩანს ლამელისებური ანატკეცების კვალი. ერთ-ერთ მათგანზე კაჭრის ბუნებრივი ქერქიც არის შემორჩენილი. არის პატარა ზომის ფანქრისებური ნუკლეუსი (ტაბ. III/1; VI/1), რომელიც დამზადებულია მოვარდისფრო ფერის კაჟზე. მის გვერდებზე საკმაოდ კარგად ჩანს სწორი, დანისებური ლამელების ატკეცის კვალი. სიგრძე – 5,5 სმ.

უახლოეს მონაპოვრებში გამოერია სფეროსებური მოყვანილობის შურდულის ქვები (ტაბ. III/3, VI/3), რომლებიც რიყის ქვებზე არის დამზადებული. ამათაც ეტყობათ გამოყენების კვალი. დიამეტრი 4,5-5,5 სმ-ს შორის მერყეობს.

რიყის ქვის იარაღების კოლექციიდან აღსანიშნავია მცირე ზომის სალესი (ტაბ. III/2; VI/2). ცალი მხარე დაზიანებულია. გვერდებს ეტყობა გამოყენების კვალი. სიგრძე – 6,5 სმ, სიგანე – 3 სმ.

ზემოთაღწერილი მასალები არქეოლოგიური თვალსაზრისით მეტად საინტერესოა, რადგან ისინი ანალოგებს პოვებენ ახალი ქვის ხანის ისეთ ძეგლებზე, როგორიცაა: მახვილაური, ანასეული I, ანასეული II, გურიანთა, მამათი, ოდიში, ღუმურიში, ჩხორთოლი, ხევი და ა.შ. ყოველივე აქედან გამომდინარე, ჯვარცხმის მონაპოვრები შეიძლება ნეოლითის ხანით დავათარილოთ. საჭიროდ მიგვაჩნია გეგმაზომიერი არქეოლოგიური გათხრების ჩატარება, რაც, ვფიქრობთ, საშუალებას მოგვცემს ზუსტად განვსაზღვროთ ძეგლის ხასიათი, კულტურული ფენების დაცულობა და ა.შ.

ლიტერატურა:

1. ს. გოგიტიძე, სამხრეთ-აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის ნეოლითური კულტურა, ბათუმი, 1978.
2. ს. გოგიტიძე, კინტრიშის ხეობის ქვის ხანის არქეოლოგიური ძეგლები (ქობულეთის ადრენეოლითური ნამოსახლარი), ბათუმი, 2008.
3. კ. კალანდაძე, დასავლეთ საქართველოს ნეოლითური კულტურა ახალი არქეოლოგიური აღმოჩენების შუქზე, თბ., 1986.
4. ლ. ნებიერიძე, დასავლეთ ამიერკავკასიის ნეოლითი, თბ., 1972.
5. ლ. ნებიერიძე, ნეოლითი, საქართველოს არქეოლოგია, I, თბ., 1991, გვ. 226-261.

ტაბულების აღწერილობა

- I, IV — 1. ქვის ცული; 2. ცულის პირი; 3. გაპრიალებული ქვის ცული; 4. თოხისებრი იარაღი.
- II, V — 1. ქვის გაპრიალებული სათლელი; 2. ქვის სათლელი; 3. სათლელის პირი; 4-6. კაჟის ანატკეც-ანამტვრევები.
- III, VI — 1. ფანქრისებური ნუკლეუსი; 2. ქვის სალესი; 3. შურდულის ქვები.

**NEW ARCHAEOLOGICAL FINDS IN
JVARTSKHMA VILLAGE
OF CHOKHATAURI MUNICIPALITY**

**НОВЫЕ АРХЕОЛОГИЧЕСКИЕ НАХОДКИ
В СЕЛЕ ДЖВАРЦХМА
ЧОХАТАУРСКОГО МУНИЦИПАЛИТЕТА**

Summary

In December, 2012 we got very interesting information from the Chokhatauri N.Berdzenishvili local lore museum. Particularly, at the plot of land owned by L.Todua by chance have been found very interesting materials of the new stone age numbered more than ten pcs. Among the artefacts found should be mentioned 3 pcs of stone axes. Have been noticed two-sided grinding, traces of their usage. Special attention should be paid to that one with fully polished surface. It has prolonged, arrow-headed shape and gradually gets thin towards its holder, as well as it has an oval and broad functional surface. As regards fully polished stone axes, they are unknown in the sites of the south-western Georgia.

It should be noticed a hoe-like tool made of black basalt. Hoe-like tools are also known from Makhvilauri (Adjara) and Jvartskhma. Together with different types of agricultural tools among new finds attracts attention whetstones. Most likely, they had long history with usage. There have been discovered stone slingstones of spherical shape, grindstone.

The material have been discovered gives us opportunities to carry out special research on the early period of agriculture in Transcaucasia.

The archaeological material above mentioned is of great interest. The finds from Jvartskhma could be beforehand dated back to the Neolithic period. We are planning carry out the archaeological excavations in this site.

Резюме

В декабре 2012 года нами была получена очень интересная информация из Чохатаурского краеведческого музея им. Н.Бердзенишвили. В частности, на земельном участке, принадлежащем Л.Тодуа, случайно были обнаружены довольно интересные артефакты новокаменного века. Среди находок особый интерес представляют каменные топоры. Они имеют двухстороннюю полировку, со следами практического применения. Впервые был найден полностью отполированный топор.

Следует также отметить мотыгообразное орудие, сделанное из чёрного базальта, который имеет единственную аналогию среди Махvilaurских находок. Наряду с разнообразными предметами сельскохозяйственного инвентаря были обнаружены каменные точила. Также выделяются каменные прашки.

С археологической точки зрения все вышеописанные материалы представляют большой интерес. Новые находки из Джварцхма датируются эпохой Неолита. Планируются археологические раскопки памятника.

საველე არქეოლოგიური კვლევა-ძიებანი ფიჭვნარის ქვიშაზვინულზეზე

ფიჭვნარის არქეოლოგიურმა ექსპედიციამ ფართო მასშტაბის საველე სამუშაოები განახორციელა 2010 წლის ნოემბერ-დეკემბერში. საველე სამუშაოები გამოწვეული იყო იმით, რომ ფიჭვნარის თავისუფალ ტურისტულ ზონაში სასტუმროების მშენებლობის პროექტი სპეციალისტ-არქეოლოგთა მონაწილეობის გარეშე შედგა. პროექტის მიხედვით სამშენებლო მოედანზე აღმოჩნდა შავიზღვისპირეთის კოლხური ტომების უბრწყინვალესი ძეგლი – ძვ.წ. VIII-VII საუკუნეების ქვიშაზვინულები (ტაბ. I, II). ნოემბრის დამდეგისათვის დაიწყო სასტუმროების მშენებლობისთვის ინფრასტრუქტურის მომზადება, რაც გულისხმობდა ტერიტორიის მოსწორება-ნიველირებას, 32 სასტუმროსთვის საძირკვლის გაჭრასა და პარკინგის მოწყობას. მშენებლებმა სულ რაღაც ორ დღეში მოასწრეს ქვიშაზვინულების სამხრეთ მონაკვეთზე 160 მ სიგრძის, 120 მ სიფართისა და 6-7 მ სიმაღლის დიუნების ნიველირება მძიმე ტექნიკით. საბედნიეროდ, გასული საუკუნის 60-იან წლებში მისი ერთი ნაწილი შესწავლილი იყო ან განსვენებული მეცნიერის ა.რამიშვილის მიერ. ჩვენ, ბუნებრივია, აღვძარიტ საკითხი შესაბამისი სახელმწიფო დანესებულების წინაშე, რათა მიღებული ყოფილიყო სათანადო ზომები ძეგლის გადასარჩენად. საშური ოპერატიულობა გამოიჩინა საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის ეროვნულმა სააგენტომ, მისმა მესვეურმა ნიკოლოზ ვაჩიშვილმა. საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის ეროვნულ სააგენტოსა და ბათუმის არქეოლოგიურ მუზეუმს შორის გაფორმდა სათანადო ხელშეკრულება (№17/1), რის საფუძველზეც შექმნილ სიტუაციასთან დაკავშირებით არქეოლოგიური გათხრებისთვის გამოიყო 69896 ლარი. ჩამ-

ოყალიბდა არქეოლოგიური ექსპედიცია, რომლის შემადგენლობაში ბათუმის არქეოლოგიური მუზეუმის თანამშრომელთა გარდა (ა.კახიძე – ხელმძღვანელი, ტ.ებრაღიძე, ნ.ძნელაძე, მ.თურმანიძე, ნ.სურმანიძე, თ.შალიკაძე, ე.კახიძე, ს.ოქროპირიძე, თ.ფარტენაძე, ი.დუმბაძე, ა.ჯაველიძე, გ.დუმბაძე, გ.ნახუცრიშვილი, ზ.ვარშანიძე) შევიდნენ აკად. ივ.ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის უნივერსიტეტის არქეოლოგიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტის (ვ.ლიჩელი — პროექტის კოორდინატორი, მონვევით), ბათუმის სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტის (ნ.ვაშაკიძე, გ.თავამაიშვილი), ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის (მ.ხალვაში) გონიო-აფსაროსისა (მ.მამულაძე, თ.ვაშაკიძე, მ.ქათამაძე, ნ.დევაძე) და პეტრაციხისძირის არქეოლოგიურ-არქიტექტურულ მუზეუმ-ნაკრძალთა (ი.ჩავლეიშვილი) წარმომადგენლები. დაქირავებული მუშახელის რიცხვი 40-45 ადამიანს შეადგენდა. განხორციელდა გლობალური სამუშაოები, რის შედეგადაც გადარჩა ეროვნული და, საერთოდაც, საკაცობრიო ცივილიზაციის ნივთიერი კულტურის არაერთი ბრწყინვალე ძეგლი.

შავიზღვისპირეთში ქვიშაზვინულები ტერასნარმოქმნის პროცესებს უკავშირდება. ახალშავზღვურ ტერასას ჰოლოცენის გეოლოგიურ ეპოქას უკავშირებენ, რომელიც უკანასკნელ 12-10 ათას წელს მოიცავს. მეცნიერთა ერთი ნაწილი, ქობულეთის ტორფნარის მცენარეულობაზე დაყრდნობით, ფიქრობს, რომ აქ ახალშავზღვური ტერასა 6 ათასი წლის წინათ ჩამოყალიბდა, სხვათა აზრით – 4-5 ათასი წლის წინათ. ახალშავზღვური ტერასა შესანიშნავადაა წარმოდგენილი ურეკში, წვერმაღალაზე და შეკვეთილში, რომლის სიგანე 200-300 მ-ია, სიმაღლე – 3-5 მ.

ასევე ითქმის ქობულეთის მუნიციპალიტეტის მიმართ, რომელიც უხეშმარცვლიანი ქვიშებითაა შექმნილი. სიმაღლე 4-5 მ. მას ზემოდან ჩვენთვის საინტერესო ქვიშაზვინულები ადევს. ფიჭვნარში გამოიყოფა ამათი ორი რიგი. პირველი გავრცელებულია მთელი სანაპიროს გასწვრივ 3-5 მ-ის სიმაღლეზე; მეორე – 6-7 მ-ის სიმაღლეზე. თვით თანამედროვე ქობულეთი განთავსებულია 4-5 მ-ის ახალშავზღვურ ტერასაზე (თავამაიშვილი, 1999, აქვე სპეციალური ლიტერატურა).¹

მეტად ვრცელ ტერიტორიას მოიცავს ამ სახის ძეგლების გავრცელების არეალი აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთში. ამჯერად დავკმაყოფილდებით მათი უბრალო ჩამოთვლით. დავიწყებთ ჩრდილოეთიდან: ბიჭვინთა, ახალი ათონი, შულკუარი, ვერეშაგინის გორა, წითელი შუქურა, მაჭარა, აგუძერა, ტამიში, მოქვი, ოჩამჩირე, გუდავა, ურეკი, თვით ფიჭვნარი, ბობოყვათი, ციხისძირი, ჩაქვი, გონიო (თავამაიშვილი, 1999:29-39. აქვე ლიტერატურა ამ ძეგლების შესახებ).

დღეისათვის ჩამოთვლილ ძეგლებს შორის ყველაზე უკეთ შესწავლილია ფიჭვნარის ქვიშაზვინულები. ამ მიმართებით განსაკუთრებით წარმატებული იყო XX საუკუნის 60-იანი წლების არქეოლოგიური გათხრები ა.რამიშვილის ხელმძღვანელობით. ბუნებრივია, კიდევ უფრო ფართო მასშტაბის სავსე სამუშაოები განხორციელდა 2010 წლის ნოემბერ-დეკემბერში, რომელიც ამჟამინდელი საუბრის თემას წარმოადგენს.

ქვიშაზვინულების შესწავლა დავიწყეთ სამხრეთი მონაკვეთით. მისი სამხრეთი პროფილი ჩამოჭრილი იყო მშენებლების მიერ, სადაც იკვეთებოდა ძეგლის სტრატиграფიული ქრილი. ჩამოსწორების შემდეგ გაკეთდა გაშიშვლებული ქრილის აღწერა, რომელიც წარმოებდა დასავლეთიდან აღმოსავლეთის მიმართულებით. იწყება SW 88 სექტორის მე-

20 კვადრატით. როგორც წესი, დიუნას ზემოდან ფარავს ბალახიანი ჰუმუსოვანი ფენა, რომლის სიმაღლავრე 20-25 სმ-ს შეადგენს. თვით დიუნა ნახევარწრიული კონფიგურაციის მქონეა. მისი დიამ. 80 მ უნდა ყოფილიყო, სიმაღლე წვეროზე 6-7 მ, ფერდები თანდათანობით დაშვებულია დასავლეთისა და აღმოსავლეთის მიმართულებით. ჰუმუსს მოსდევს ზღვის მოქცევის შედეგად შექმნილი სილნარი და ალაგ-ალაგ კენჭნარევი შრეები. ბევრგან გადარჩენილია დიუნური კერამიკის გროვები in situ მდგომარეობაში. ეს კარგად ჩანს დიუნის წვერზე, რომელიც ქვიშაზვინულების ფორმირების ბოლო ეტაპი უნდა ყოფილიყო. ამის შემდგომ ზღვის სანაპირო ხაზი ნელ-ნელა ინაცვლებს დასავლეთის მიმართულებით და მოზრდილ ტერიტორიაზე – 300-400 მ-ის რადიუსზე შექმნილა სწორი ზედაპირი. სამხრეთის ქრილში SW-82-ის მე-10 კვადრატში ჰუმუსს მოსდევს საკმაოდ მძლავრი სამსხვერპლოს ნაშთები, რომლის სიმაღლავრე 40 სმ-ია. ერთგან ამ ფენის ქვემოთ სამკუთხედისებურად ეშვება მოშავო-დანახშირებული სილნარი ფენა. ქვემოთკენ იკვეთება 0,9 მ სისქის სილნარი ზღვის ტალღების დანატოვარი ფენა, რომელსაც მიუყვება მოზრდილი კენჭებისაგან შექმნილი ზოლი. ესენიც ზღვის ტალღების ზემოქმედების შედეგადაა წარმოქმნილი. 1,2 მ-ის შემდეგ იწყება მორიგი მოყავისფრო ფენა.

SW 78-ის მე-100 კვადრატის სამხრეთის ქრილი შემდეგნაირად გამოიყურება: ზედა ფენა გრძელდება სწორხაზოვნად 2,1 მ-ის სიგრძეზე. დიუნის კონფიგურაციის შესაბამისად კენჭოვანი ფენა ზემოთკენ ინაცვლებს; მოსდევს მორიგი ყავისფერი ფენა, რომელიც ასევე ზემოთკენ, დიუნის წვერისკენ მიემართება.

SW 78-ის 89-ე კვადრატის დასაწყისიდან ქრილის სიმაღლავრე 1,5 მ-ია, შუა წელზე 1,8 მ, დასასრულთან – 2,1, მ. ზედა დონეზე კულტურული ფენა არ ჩანს. კენჭოვანი შრე გამოჩნდა 0,4 მ სიღრმეზე. კულტურული ფენა გამოიკვეთა 0,9 მ-ის სიღრმეზე, მიემართება წვერისკენ. სიღრმე 0,6 მ. ამ ფენით შესანიშნავად იკვეთება დიუნის ზედა დონის კონ-

¹ ინტერესი ქვიშაზვინულებისადმი ჯერ კიდევ გასული საუკუნის 30-იანი წლებიდან გაჩნდა (Иессен, 1937:251-252; Соловьев, 1947:23-50; 1954:265-286; ჯაფარიძე, 1950:118-121; Хоштария, 1955:25-75; Трапш, 1958:158; რამიშვილი, 1964a:17-27; 1964b:17-27; 1971; Бжания, 1966:113-126; 1967:230; Рамишвили, 1975:136-152; თავამაიშვილი, 1999).

ფიგურაცია. დასაწყისთან ფენის სიმაღლე 0,7 მ-ია, შუა ნელზე – 1,2 მ, ბოლოში – 1,5 მ-დე. ჩანს დარღვეული ნაშთები — ყავისფერი.

SW 78-ის 79-ე კვადრატში ჰუმუსს მოსდევს სამსხვერპლოს ნაშთების ამსახველი ფენა. აქაც ფენის ძირზე შექმნილია წვრილი კენჭოვანი შრე, რაც ამ სიმაღლეზეც ზღვის ტალღების მოქცევის შედეგადაა დარჩენილი. ესაა ამასთან ქვიშაზვინულების ფუნქციონირების ბოლო ეტაპი. სადღაც ჩვ.ერამდე VII საუკუნის ბოლოდან უნდა იწყებოდეს ზღვის უკან დახევის პროცესი. სწორედ ამ დროისათვის თვით დიუნაც წყვეტს ფუნქციონირებას. კენჭნარი შრის ქვემოთ, 40 სმ-ზე გამოიკვეთა ყავისფერი შეფერილობის სწორი ზოლი, რომლის სიგრძე 2,3 მ-ია. როგორც ქვემოთაც ვნახავთ, აქ საკუთხეველის ნაშთებთან გვაქვს საქმე. ნინა მონაკვეთის უხეშკერამიკიანი ფენა დიუნის აღმოსავლეთ მონაკვეთზე ქვემოთკენ ეშვება. აშკარაა, რომ იგი მიუყვება დიუნის კონფიგურაციას. კიდევ უფრო საინტერესო ჩანს ის ფაქტი, რომ კულტურული ფენების მიხედვით ჭრილშივე იკვეთება უფრო ადრეული დიუნის კონფიგურაცია, რომლის სიმაღლე თავის დროზე 1,1 მ ყოფილა, ხოლო დიამეტრი - 5 მ.

დიუნის სამხრეთი ჭრილის გაგრძელებაზე კვლავ გამოიკვეთა 30 სმ სისქის ყავისფერი სწორხაზოვანი ფენა – ესეც საკუთხეველს უნდა უკავშირდებოდეს. მის ქვემოთ 2,3 მ სიგრძეზე მიუყვება ზღვური წარმოშობის სტერილური ფენა, ქვემოთ – ოდნავ მოზრდილი კენჭების ზოლი, ხოლო უფრო ქვემოთ იკვეთება აბაზანისებრი ჭურჭლის ნატეხებისაგან შედგენილი სამსხვერპლოს ნაშთები. მისი ზომებია 4X1,5 მ-ზე. მოსდევს 20 სმ-ის სიფართის სტერილური შრე.

SW 78-ის 69-ე კვადრატში ქვემოთკენ ეშვება ზედა დონის 20 სმ-ის სისქის დიუნური ფენა და 9 სმ სისქის სტერილური სილნარი შრე, მეორდება 1 მ-ის სისქის დიუნური ფენა (ესეც ქვემოთკენ ეშვება) და სტერილური შრე. მისი სისქე 50 სმ-ია. აქაც იკვეთება უძველესი პატარა ზომის დიუნის კონფიგურაცია. მოვასწარით ზედა ნაწილის შესწავლა – სიმაღლე 60 სმ.

SW 78-ის 59-ე კვადრატის ჭრილი იწყება

ჰუმუსით. მოსდევს 40 და 60 სმ-ის სისქის სტერილური ფენებით გამოყოფილი მძლავრი სამსხვერპლო მოედნები. ზოგან მისი სისქე 1,4 მ-ს აღწევს. ფიქსირდება შავი ფერის შრეების არსებობაც. სამხრეთი ჭრილის აღმოსავლეთ ნაწილი ჩვენი გათხრების დაწყებამდე ადრე სილის ქურდებს, ხოლო ნოემბრის დამდეგისათვის მშენებლებს მთლიანად მოეჭრათ თითქმის დედაქანამდე. როგორც ქვემოთაც ვნახავთ, ქვიშაზვინულები საკმაოდ ვრცელ ტერიტორიაზე ვრცელდებოდა აღმოსავლეთის მიმართულებით. ჭრილის მიხედვით ისახება საინტერესო სურათი ქვიშაზვინულების ფორმირებისა და რელიგიური რიტუალის შესრულებასთან დაკავშირებით. ეს პროცესი თითქმის ორი საუკუნის განმავლობაში გრძელდებოდა. ჭრილის ჩამოსწორებისას მრავლად შევაგ-როვეთ აბაზანისებრი ჭურჭლის, სადგრებისა და კერამიკის ნატეხები (ტაბ. III/1).

სამხრეთის ჭრილის განმედიის, აღწერის, ფოტო და გრაფიკული ფიქსაციის შემდეგ დავინწყეთ არქეოლოგიური გათხრები გადარჩენილი ქვიშაზვინულების სამხრეთივე მონაკვეთზე. გვერდითი ჭრილის გამოყენებით, ბუნებრივია, სასურველი იყო ვრცელი ფართობის შესწავლა. პირველ რიგში აიგეგმა სამხრეთი ჭრილის დასავლეთი მონაკვეთი. კერძოდ, SW I-78 სექტორის 97, 98, 99 და 100, SW 88 სექტორის 7, 8, 9, 10, 17, 18, 19 და 20 კვადრატები (კვადრატების ზომა 4X4 მ-ზე). თხრილის ზომაა 24X6 მ-ზე (ტაბ. III/1).

მოზრდილ ფართობზე ჩნდებოდა შავი ლაქები, რომლებიც დატანილ იქნა გეგმაზე. არის კერამიკული ნაყარი და ყავისფერი ლაქები. მოედანი გამოიკვეთა თანამედროვე ზედაპირიდან 1,5 მ-ის სიღრმეზე. ეს მონაკვეთი საგანგებოდ მოუსწორებიათ (ტაბ. 2). ერთიმეორის მიყოლებით გამოიკვეთა ორი საკუთხეველი. ისინი მცირე გადახრებით ჩრდილოეთისკენაა მიმართული. №3 საკუთხეველი აღმოჩნდა SW 88 სექტორის მე-8, მე-9, მე-18 და მე-19 კვადრატების მიჯნაზე. მისი ზომებია: სიგრძე 2,6 მ, სიგანე 1,6 მ. კონტურები მკვეთრად გამოიყოფა მოყავისფრო შეფერილობის მიხედვით. საკუთხეველის

ჩრდილო კედელთან in situ მდგომარეობაში შერჩენილი იყო სადგრები. მე-4 საკურთხეველი აღმოჩნდა SW 88 სექტორის მე-10 და მე-20 კვადრატებში. მისი ზომებია: 2,4X1,3 მ. (ტაბ. III/2)

გათხრების გაგრძელებით დადასტურდა, რომ სადგრები ბევრგან იყო შემორჩენილი ორივე საკურთხეველის სხვადასხვა მონაკვეთზე. თავისუფალი სივრცე მოყავისფრო ბათქაშისებრი ფენით იყო შევსებული (ტაბ. III/2).

ყურადღებას იქცევს ის ფაქტიც, რომ მათ ჩრდილო მონაკვეთზე SW 87 სექტორის 97-ე და 98-ე კვადრატებში წვრილი კენჭნარის სახით, შემორჩენილი იყო ზღვის ტალღების ნაშთები რომელთაც გარკვეულად მოარღვიეს საკურთხეველებიც. სიღრმე მიაღწია 1,8 მ-ს. საკურთხეველების მთელი ტერიტორია შავი ნამწვარი ფენის მომცველია. ჩანს, რომ ამ ადგილებში დიდი ხნის განმავლობაში ინთებოდა წმინდა ცეცხლი რელიგიური რიტუალების შესრულებასთან დაკავშირებით. საბოლოოდ ავაღაგეთ მასალა, მოვხსენით საკმაოდ სქელი ფენა. მთელი ტერიტორია მოშავო-მოყავისფრო ლაქების მომცველია. ჩრდილოეთის მიმართულებით კვლავაც მიემართებოდა შავი შეფერილობის არხი, რომლის დიამეტრია 0,7 მ, სისქე 0,4 მ.

თხრილის გათხრები სახსრების ამოწურვის გამო ბოლომდე ვერ იქნა მიყვანილი. ავაღაგეთ საკმაოდ დიდი ზომის ოთხკუთხაგანიკვეთიანი სადგრები.

სამხრეთ მონაკვეთზე თხრილი გავაფართოვეთ აღმოსავლეთის მიმართულებით. მოიცვა საკმაოდ ვრცელი ტერიტორია. აიგეგმა SW 78 სექტორის 97, 98, 99; 87, 88, 89; 76, 77, 78, 79; 66, 67, 68, 69; 55, 56, 57, 58; 45, 46, 47 და 48 კვადრატები. დიდი ნაწილი ზღვური წარმოშობის სტერილური სილნარის მომცველია. სამსხვერპლოების ნაშთები გამოჩნდა SW 78 სექტორის 97-ე კვადრატში, ასევე 87-ე, 88-ე და 89-ე კვადრატებში. მცირე სამსხვერპლოები გამოიკვეთა ამავე სექტორის 48-ე, 58-ე, 69-ე და 79-ე კვადრატებში. შედარებით მოზრდილი იყო 57-ე და 67-ე სექტორის სამსხვერპლო (ტაბ. II).

გაცილებით დიდი ზომის სამსხვერპლო აღ-

მოჩნდა SW 78 სექტორის 55, 56, 65, 66, 67, 75 კვადრატებში და 76-ის მცირე მონაკვეთში. მისმა სიგრძემ 16 მ-ს მიაღწია, სიგანემ – 8,5 მ-ს. გასათვალისწინებელია ისიც, რომ მისი აღმოსავლეთი მონაკვეთი ჩვენი გათხრების დაწყებამდე მშენებლების მიერ ჩამოჭრილი დაგვხვდა. ამჟამად სამსხვერპლო ექცევა SW 78 სექტორის 55-56, 65-66, 75-76 კვადრატებში. მცირე ნაწილი გადადის 67-ე კვადრატში. როგორც წესი, წამყვანია აბაზანისებრი ჭურჭლისა და საყოფაცხოვრებო კერამიკის ნატეხები, ქვის საწაფები და ა.შ. (ტაბ. IV/1).

SW 78 სექტორის 58-ე კვადრატში გაიწმინდა მორიგი სამსხვერპლო. ასევე ითქმის 72-ე და 73-ე კვადრატების მიმართაც. დიუნის წვეროდან 4,4 მ-ის სიღრმეზე დავიჭირეთ მოყავისფრო ლაქა, რომელიც ქვიშაზვინულების ადრეული ეტაპების ამსახველი უნდა იყოს. არის შავი ლაქაც – სიღრმე 2,8 მ.

ქვიშაზვინულების ზურგზე სამხრეთის თხრილიდან ჩრდილოეთის მიმართულებით 28 მ-ზე ერთ-ერთი სასტუმროს საძირკვლის გაჭრასთან დაკავშირებით დავიწყეთ მორიგი მოზრდილი ფართობის არქეოლოგიური გათხრები. აიგეგმა SW I-77 სექტორის 75-85-95; 76-86-96; 77-87-97; SW I-87 სექტორის 5-15-25-35-45-55; 6-16-26-36-46-56; 7-17-27-37-47-57; 8-18-28-38-48-58 კვადრატები. თხრილის ზომებია 40X16 მ-ზე (ტაბ. II). გათხრების პროცესი მიმდინარეობდა საკმაოდ დაჩქარებულ ტემპში და ჩაბმული იყო ექსპედიციის წევრთა თუ მუშების დიდი ნაწილი. ეს უბანიც იძლევა საინტერესო ინფორმაციას ქვიშაზვინულების ფუნქციონალური დანიშნულების, კულტურული ფენების თანამიმდევრობის და საკურთხეველ-სამსხვერპლოების ტოპოგრაფიის დადგენისათვის. სამწუხაროდ, სავსე სამუშაოები ბოლომდე ვერ იქნა მიყვანილი მიუხედავად იმისა, რომ საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის ეროვნული სააგენტოს მიერ გამოყოფილი ფინანსები რაციონალურად იქნა განაწილებული. შესრულდა დიდძალი სავსე სამუშაოები. თითქმის 50-დღიანი მუშაობის შემდეგ, ამინდებიც საოცრად გვინეობდა ხელს. ბოლოს და

ბოლოს, ამოიწურა დაფინანსებაც. ქვიშაზვინულების ამ მონაკვეთზე მაინც განხორციელდა მნიშვნელოვანი სამუშაოები. ვისაუბრებთ ცალკეული კვადრატების მიხედვით არქეოლოგიური გათხრების უმთავრეს შედეგებზე. დავიწყებთ SW I-87 სექტორის 55-58 კვადრატებით. ესაა პირველი ტერასა (ტაბ. IV/2)

გათხრები დავიწყეთ დიუნის დასავლეთ ქრილის გაყოლებაზე, მძლავრი ფენის თავზე. ჩანს მორიგი საინტერესო კომპლექსები (ტაბ. V/1). 55-ე კვადრატში გაინმინდა მიკროსამსხვერპლო – შედის ნანილობრივ გაუთხრელ ფართობში ჩრდილოეთის მიმართულებით. 56-ე კვადრატში გამოიკვეთა №1 საკურთხეველი. იგი დამხრობილია სამხრეთიდან ჩრდილოეთის მიმართულებით. მისი ზომებია: 3,3X2,2 მ-ზე – ზედა დონე საკმაოდ დაზიანებული იყო, მაგრამ ფერისა და ზოგან შერჩენილი სადგრების მიხედვით გეგმა კარგად იკითხება (ტაბ. II). არანაკლებ საინტერესო აღმოჩნდა მომდევნო 57-ე კვადრატი. მის ჩრდილო-დასავლეთ კუთხეში აღმოჩნდა ორი მთლიანად დაცული თიხის ჭურჭელი, რაც იშვიათია დიუნებისათვის (ტაბ. VI/2, 3). კიდევ უფრო საყურადღებოა ის ფაქტიც, რომ ერთ-ერთი მათგანი პირქვე იყო ჩამხობილი (ტაბ. VIII/2-4). ამავე კვადრატში გამოიკვეთა შავი ლაქა. მომდევნო 58-ე კვადრატში საკმაოდ ინტენსიურადაა განლაგებული აბაზანისებრი ჭურჭლის ნატეხები, სადგრები, ნახშირის ნატეხები და რიყის ქვები. აქაც საკურთხეველი ნაგები ყოფილა ოთხკუთხა დიდი ზომის სადგრებისაგან. საინტერესო ჩანს ის ფაქტიც, რომ საკურთხევლის თავზე ვიპოვეთ თიხისაგან დამზადებული ძაღლის თავის სკულპტურული გამოსახულება (ტაბ. VI/1). საკურთხევლის თავზევე და იატაკზე იყო შემორჩენილი ცეცხლის ხანგრძლივი ნთების მანიშნებელი შავი ლაქები. ერთ-ერთი აბაზანისებრი ჭურჭლის პირზე ნახევარწრისებრი ჩაღრმავება ფიქსირდება – ეტყობა სითხის გადმოსასხმელ-გადმოსაწურად.

თხრილის ამ მონაკვეთზე საკურთხეველ-სამსხვერპლოები თითქოსდა ტერასულად იყო განლაგებული. პირველი ტერასის შესწავლის შემდეგ თხრილი გავაფართოვეთ

აღმოსავლეთის მიმართულებით (ტაბ. V/1).

მეორე ტერასა – კვადრატები 35, 45; 45, 46; 37, 47; 38, 48.

კვადრატი 45. აღმოჩნდა თიხის ჭურჭლის ნატეხი. შერჩენილია ყური.

კვადრატი 46. სიღრმე თანამედროვე ზედაპირიდან 0,3 მ. გამოჩნდა მცირე სამსხვერპლო, რომელიც 47-ე კვადრატშიც ვრცელდება.

კვადრატი 47. სიღრმე 0,7 მ. ალაგ-ალაგ მიმოხეული იყო დიუნური ჭურჭლის ნატეხები. ზოგან კომპაქტურად.

კვადრატი 38. სიღრმე 0,8 მ. მცირე სამსხვერპლოს ნაშთები. აღმოსავლეთ ქრილში გაინმინდა აბაზანისებრი ჭურჭლის მოზრდილი პროფილირებული ნატეხები.

კვადრატი 36. სიღრმე 0,7 მ. სტერილური სილნარი ფენის მომცველია.

კვადრატი 35. სიღრმე 0,8 მ. მის ჩრდილო ნაწილში გამოჩნდა მორიგი სამსხვერპლო, რომლის დიდი ნაწილი გაუთხრელ ფართობში შედის.

მესამე ტერასა

კვადრატი 25. სიღრმე 1,2 მ. სამხრეთი მონაკვეთიდან იწყება მცირე სამსხვერპლო, რომელიც გადადის 26-ე კვადრატშიც. გვხვდება კომპაქტურად განლაგებული თიხის ჭურჭლის ნატეხები.

კვადრატი 26. 25-ე კვადრატიდან შემოდის მცირე სამსხვერპლოს ნაშთები. დანარჩენი სივრცე ზღვური წარმომავლობის სტერილური სილნარი ფენის მომცველია.

კვადრატი 27. სიღრმე 0,7 მ. კვადრატის შუანელი უკავია მოზრდილ სამსხვერპლოს. შეგროვდა დერგის ნატეხები. არის ზოომორფული ყური. ჩრდილო-აღმოსავლეთ კუთხეში იდო მოზრდილი ქვა. არის რიყის ქვებიც. ესენი საგანგებოდ ჩანს მოტანილი.

კვადრატი 28. სიღრმე 1 მ. ჩრდილო-აღმოსავლეთ კუთხეში დაფიქსირდა მცირე სამსხვერპლო მოედანი.

კვადრატი 18. სიღრმე 1 მ. აღმოსავლეთ კედელთან აღმოჩნდა თიხის მასა. თიხის ნაშთები სხვაგანაც არაერთგზის დაფიქსირდა. ჩვენ ვფიქრობთ, რომ ქვიშაზვინულებისთვის წამყვანი საკულტო აბაზანისებრი ჭურჭლის დამზადება ხის ფორმაში აქვე ხდებოდა. მზრალად

გამოწვის, საკურთხევლებთან რელიგიური რიტუალის შესრულების შემდეგ დამსხვერპელი სახით ტოვებდნენ სამსხვერპლო მოედნებზე. თიხის მასასთან ახლოს მოვიპოვეთ ჭურჭლის ნატეხებიც.

კვადრატი 8. სიღრმე 0,6 მ. გაითხარა მცირე ნაწილი. რაიმე ნაშთები არ ყოფილა ფიქსირებული.

კვადრატი 17. სიღრმე 0,6 მ. შემოდის მე-7 კვადრატის დიდი სამსხვერპლოს დასავლეთ მონაკვეთი.

კვადრატი 16. სიღრმე 1,1 მ. აქა-იქ მიმოზრეული იყო აბაზანისებრი ჭურჭლის ნატეხები.

კვადრატი 15. სიღრმე 1 მ. სახეზეა ზღვის ტალღებისგან შექმნილი მოსილული ადგილები. არის უსისტემოდ მიმოზრეული აბაზანისებრი ჭურჭლის ნატეხები.

კვადრატი 5. სიღრმე 0,6 მ. მოზრდილ ტერიტორიაზე ვრცელდებოდა მომდევნო კვადრატში გამოჩენილი საკურთხეველთან დაკავშირებული წმინდა ცეცხლის ნაშთები.

კვადრატი 6. სიღრმე 0,75 მ. მთელი კვადრატი უკავია მე-5 საკურთხევლის ნაშთებს. ბევრგან მიმოზრეული იყო ოთხკუთხა სადგრის ნატეხები. ეს საკურთხეველიც დამხრობილია სამხრეთიდან ჩრდილოეთისკენ. როგორც წესი, ნაგებია დიდი ზომის ოთხკუთხა რქისებრი სადგრებისაგან. ჩრდილო-აღმოსავლეთ კუთხეში ზოგიერთი მათგანი in situ მდგომარეობაშია შემონახული. მისი ზომებია: 2,35X1,1 მ. (ტაბ. II; V/2; 6/6-8).

კვადრატი 7. მთელი კვადრატი შევსებულია საკმაოდ მძლავრი ფენის მომცველი მორიგი სამსხვერპლო მოედნით.

კვადრატი 8. სიღრმე სტერილური ფენის მომცველია. ამის შემდეგ იწყება SW I-77 სექტორის კვადრატები.

SW-77 – მეოთხე ტერასა

კვადრატი 97. დიუნის წვერი. ჰუმუსის სიმძლავრე 30 სმ. ასახავს ქვიშაზვინულების ფუნქციონირების ბოლო ეტაპს. შესაბამისად, დიუნების ფორმირების პროცესს საბოლოო სახე აქვს მიღებული. ზღვის სანაპირო ხაზიც თავისი მოქცევითა თუ უკუქცევით თანდათანობით უკან იხევს. კვადრატის დიდ ნაწილზე გამოიკვეთა მოზრდილი სამსხვერპლო

მოედნები.

კვადრატი 96. სიღრმე 0,4 მ. გადმოდის 97-ე კვადრატის სამსხვერპლო მოედანი.

კვადრატი 95. სიღრმე 0,4 მ. ალაგ-ალაგ მიმოზრეულია დიუნური ჭურჭლის ნატეხები. ჩრდილო კედელთან ისახება მონითალო-მოყავისფრო შეფერილობის ფენა, რომელიც შედის გაუთხრელ ფართობში.

კვადრატი 85. სიღრმე 0,3 მ. დიდი ნაწილი უკავია მე-2 საკურთხევლის ნაშთებს. დამხრობილია სამხრეთიდან ჩრდილოეთისკენ. მისი ჩრდილოეთი მონაკვეთი ბულდოზერმა დაგვიზიანა. გადარჩენილი ნაწილის ზომებია: სიგრძე 1,9 მ, სიფართე 1,3 მ. სამხრეთიდან ჩრდილოეთის მიმართულებით 1,3 მ-ზე საკურთხეველი გადატიხრული ყოფილა დიდი ზომის ოთხკუთხა მოყვანილობის რქისებრი სადგრებით. ამათი დიდი ნაწილი შემორჩენილი იყო in situ მდგომარეობაში. საკურთხევლის გადარჩენილი კონტურები შესანიშნავად იკვეთება მონითალო-მოყავისფრო შეფერილობით (ტაბ. II).

კვადრატი 86. სიღრმე 0,4 მ. ჩრდილოეთ კედელთან გადმოდის წინა კვადრატის სამსხვერპლო მოედანი, რომელიც ვრცელდება 76-ე და 77-ე კვადრატში. მთელი ფართობი ერთიან სამსხვერპლო მოედანს უკავია. თხრილის აღმოსავლეთი ნაწილი მთელ სიგრძეზე ჩვენს მისვლამდე მშენებლებისგან ჩამოჭრილი დაგვხვდა. ამავე ტერასაზე, მეორე საკურთხევლის ჩრდილოეთით, ბოლო ეტაპისთვის ბულდოზერების მუშაობის მეთვალყურეობისას აღმოჩნდა კიდევ ერთი, რიგით მეექვსე საკურთხეველი. ესეც სამხრეთიდან ჩრდილოეთისკენ იყო დამხრობილი. გადარჩენილია დასავლეთი და სამხრეთი კედელი, ნაწილობრივ – აღმოსავლეთი. მთლიანად მოარღვია ბულდოზერმა ჩრდილო კედელი. საკურთხეველი კარგად გამოიკვეთა ყავისფერი შეფერილობის მიხედვით (ტაბ. V/3).

მოვახერხეთ ზოგიერთი უძველესი ნაშთებისა და პერიფერიული საკულტო ადგილების საერთო გეგმაზე დატანა (ტაბ. II, VIII/1). მოკლედ შევჩერდებით ამ მონაცემებზე.

დიუნების დასავლეთით, ზღვის სანაპირო ზოლამდე ნახევარსაუკუნოვანი საველე კვ-

ლევა-ძიების მანძილზე, რაიმე არქეოლოგიური ნაშთები არ ყოფილა ფიქსირებული. ახლაც ვაწარმოეთ დაკვირვება 400 მ სიგრძისა და 120 მ სიფართის ნიველირებულ ადგილებში. მივიღეთ იგივე სურათი. განსახვავებულია ქვიშაზვინულების აღმოსავლეთი მონაკვეთი. პარკინგის ჩათვლით, სამშენებლო მოედნად გამოყოფილია უზარმაზარი ტერიტორია, რომლის სიგრძეა 440 მ, სიგანე 240 მ. აქ წარმოებდა, ძირითადად, ზედაპირის ნიველირება, ზოგან პირიქით – ამაღლება. დიუნებს ჩრდილოეთის მიმართულებით მთელ სიგრძეზე მიუყვება ე.წ. პერიფერიული სამსხვერპლო მოედნები, ბევრგან მონითალო ფერის ლაქებიც ჩნდება. ყველა მათგანი თეოდოლიტის გამოყენებით დავიტანეთ საერთო გეგმაზე. ამათი რიცხვი სოლიდურია. მსგავსი ნაშთები გამოიკვეთა შემდეგ სექტორსა და კვადრატებში:

- SW-77 – კვადრატები 3, 11, 13.
- SW-76 – კვადრატები 18, 19, 22, 27, 28, 29.
- SW-75 – კვადრატები 20, 25, 26, 31.
- SW-64 – კვადრატები 59, 85.
- SW-65 – კვადრატები 99, 100.
- SW-74 – კვადრატები 8, 9, 32, 47, 48, 49.
- SW-84 – კვადრატი 4, 5, 6.
- SW-73 – კვადრატები 22, 32, 70, 79.
- SW-63 – კვადრატები 99, 100.
- SW-72 – კვადრატები 7, 17, 39, 44, 49, 52, 53.

ამ მონაცემებით გარკვეულად იხატება ქვიშაზვინულების ძირითადი ღერძის აღმოსავლეთ მონაკვეთზე 40 მ რადიუსზე არსებული მიკრო სარიტუალო მოედნების ტოპოგრაფია. მათი რიცხვი, როგორც ვხედავთ, საკმაოდ შთამბეჭდავია.

ექსპედიციამ მოახერხა ორი მოზრდილი საკონტროლო თხრილის გაკეთება ქვიშაზვინულების აღმოსავლეთით მდებარე, ზემოთ უკვე აღნიშნულ ვრცელ ტერიტორიაზე. პირველი ექცევა SW 15-ში და 25-ში. დამხრობილი იყო აღმოსავლეთიდან დასავლეთისკენ. მისი ზომებია: 28X4 მ-ზე (აქაც კვადრატების ზომა 4X4 მ-ზე). მე-15 სექტორის 95-ე კვადრატში დაფიქსირდა გვიანბრინჯაოს ხანის საკულტოს თანადროული თიხის ჭურჭლის ნატეხები. განსაკუთრებით საყურადღებოა ის

ფაქტი, რომ ერთი ჭურჭელი პირქვე იყო ჩამხობილი, რომელსაც ძირი გახვრეტილი ჰქონდა (ტაბ. VIII/2). მსგავსი ძირები ანტიკური ხანის სამაროვნებზეც შეგროვდა. ახალი აღმოჩენით დასტურდება, რომ ეს რიტუალი ფიჭვნარში ჯერ კიდევ გვიანბრინჯაოს ხანიდან ყოფილა გავრცელებული. მეორე ჭურჭელიც შესანიშნავადაა ორნამენტირებული. თხრილის დიდ ნაწილში სხვა ნაშთები არ შეგვხვდრია. არის განამარხი ზღვის ფაუნის ნაშთები.

მეორე საკონტროლო თხრილი დამხრობილი იყო სამხრეთიდან ჩრდილოეთისკენ. მისი სიგრძე იყო 60, სიგანე – 4 მ. თხრილი დაიდო SW 32-ის 1-10 და 33-ის 1-5 კვადრატებში. ჩავედით თითქმის 0,8-1,1 მეტრამდე. რაიმე სახის მასალა არ ყოფილა მოპოვებული. ამ ადგილებში საერთოდაც არ ჩნდებოდა ზედაპირული მასალა. ასეთია ქვიშაზვინულებზე განხორციელებული საველე კვლევა-ძიების უმთავრესი შედეგები.

არქეოლოგიური მონაპოვრები

ქვიშაზვინულების არქეოლოგიურ მონაპოვართა 90%-ზე მეტი ე.წ. **აბაზანისებრი ჭურჭლის** ნატეხებზე მოდის. ისინი ცუდად გარჩეული, სადა ან ქვიშანარევი თიხისგანაა დამზადებული. იმდენად მზრალადაა გამომწვარი, რომ არც ფიჭვნარისა და არც სხვა ანალოგიური მონაპოვრების მიხედვით არ მოხერხდა ამ ტიპის ჭურჭლის არცერთი მათგანის მთლიანად აღდგენა. შეიძლება ცალკეული, შედარებით პროფილირებული ნატეხების მიხედვით ფორმაზე ზოგადი წარმოდგენის შექმნა. ამათ თითქოსდა აბაზანისებური კორპუსი ჰქონდათ. პირის კიდე მოსწორებულია; მასზე ზოგჯერ კუთხეში თუ სხვა ადგილას სითხის გადმოსასხმელად ნახევარწრიული ჩაღრმავება უკეთდებოდა. ძირი მომრგვალებულია. ყველა მათგანი საკმაოდ სქელკედლიანია. როგორც ფიქრობენ, ისინი ხის ფორმაში უნდა ყოფილიყო გამოყვანილი. სანამ სველი იყო, წმინდა სითხის გამოყენებით, რელიგიური რიტუალის შესრულებისას, დროის გარკვეული მონაკვეთისათვის

ჭურჭელი ფორმას ინარჩუნებდა. სამსხვერპლო მოედნებზე შეწირვისა და გამოშრობის შემდეგ მყიფე ჭურჭელი ცალკეულ ნატეხებად ადვილად იშლებოდა. ამათი სავარუდო სიგრძე 40-50 სმ-ია, სიგანე 25-30 სმ, ხოლო სიმაღლე 20-25 სმ უნდა ყოფილიყო.

უფრო ვრცელი მსჯელობა ამათ ფუნქციონალურ დანიშნულებასთან დაკავშირებით სხვა დროს გვექნება, მაგრამ წინასწარ გვინდა განვაცხადოთ, რომ თითქოსდა ისინი გამოყენებოდა ღარიან კრამიტად (ჯაფარიძე, 1950:118; აფაქიძე, 1963:75; Хоштария, 1955:37, 38; Апакидзе, 1968:31; Инадзе, 1968:31), რეალობას არ შეესაბამება. ფიქრობენ, რომ აბაზანისებრი ჭურჭლის მოხმარების მიზანი ზღვის ან სანაპირო ნედლეულის მოპოვება-დამუშავება უნდა ყოფილიყო (თავამიშვილი, 1999:62; 2012:52-59, ტაბ. 16, 17).

აბაზანისებრი ჭურჭლების შემდგომ ფიჭვნარის მონაპოვარში ერთ-ერთ წამყვან ადგილს **თიხის რქისებრი სადგრები** იკავებენ. ისინი დამზადებულია ქვიშანარევი თიხისაგან და მოწითალო-მოყავისფროდაა გამომწვარი. ამათი დაცულობა გაცილებით უკეთესია. ეს კი განპირობებულია მათი ფუნქციონალური დანიშნულებით. მასიური ოთხკუთხა მოყვანილობის რქისებრშვერილიანი სადგრები გამოყენებულია მონუმენტური, ზოგჯერ ორგანოფილებიანი საკურთხევლების ასაგებად. როგორც ვნახეთ, ფიჭვნარის ექსპედიციამ ექვსი ასეთი საკურთხეველი გამოავლინა. ექვს არ ინვეს, რომ მსგავსი საკულტო ძეგლები ხანგრძლივად ფუნქციონირებდნენ. ვერტიკალურად ჩაშენებულმა არაერთმა სადგარმა ჩვენამდეც მოაღწია. ეს განსაკუთრებით შეეხება ზედა დონის ძეგლებს (ტაბ. VI/6-8).

არის წრიულგანივკვეთიანი რქისებრშვერილიანი სადგრებიც, რომლებიც ქრონოლოგიურად უფრო არქაული ხანიდან მომდინარეობენ. კერასთან დაკავშირებული მრგვალგანივკვეთიანი თუ სხვა სახეობის რქისებრშვერილიანი სადგრები ფართო გავრცელებას პოულობენ კავკასიასა თუ წინა აზიაში ადრებრინჯაოს ხანიდან. ამათ გენეზისს მტკვარ-არაქსის კულტურას უკავშირებენ (ფხაკაძე, 2000:15-26; 2004:16-23). ესენი

მრავლადაა აღმოჩენილი ფიჭვნარის ძვ.წ. II ათასწლეულის ბოლო საუკუნეების საკულტო ძეგლსა და თანადროულ ნამოსახლართა კულტურულ ფენებში. აქ ისინი ნაყოფიერების ღვთაებისა და კვლავაც ხარის კულტს უნდა უკავშირდებოდნენ. ქვიშაზვინულების ძველ პლასტიკში, ეტყობა, გადმოყვა ეს კულტები (ტაბ. VII/1, 3). შემდგომ ეს ადგილები სატომო სამლოცველოებად იქცნენ და საკურთხევლების ასაგებადაც განსხვავებული სადგრების დამზადება დაიწყო. ეს კარგად უნდა ჩანდეს ფიჭვნარის მაგალითზე. მათი სიმაღლე 15-20 სმ, 25-30 და ზოგჯერ 50 სმ-ს უნდა აღემატებოდეს.

სადგრების ტიპოლოგიურ კლასიფიკაციაზე სხვა დროს იქნება საუბარი. წამყვანია ოთხკუთხაგანივკვეთიანები, საკმაოდაა მრგვალი სადგრებიც. უახლოეს მონაპოვარში ყურადღებას იქცევს ერთ-ერთი მათგანი, რომელიც თითქმის ბრტყელგანივკვეთიანია, გაღუნული. მთავრდება წყვილი შვერილით (ტაბ. VI/6). ეს ჭურჭლის ყური თუ საკურთხეველის გარკვეული დეტალი უნდა ყოფილიყო. გვაქვს სამშვერილიანი მრგვალგანივკვეთიანი სადგრებიც (ტაბ. VII/1). ახალი გათხრებით აღმოჩენილია მოზრდილი ფალოსისებრი სადგარი, რომლის წვერზე ღრმა ჯვარია დატანილი მზის, მუდმივი მოძრაობის სიმბოლოდ (ტაბ. VI/4).

ამათ დანიშნულებასთან დაკავშირებითაც აზრთა სხვადასხვაობაა. ბევრი მათგანი, ვფიქრობთ, სავსებით სამართლიანად ხარის სტილიზებულ გამოსახულებად მიიჩნევს (ჯაფარიძე, 1950:118-119; Куфтин, 1947:69-74; Хоштария, 1955:32-37). ი.კიკვიძე რქისებრდაბოლოებიან სადგრებში ხარის გამოსახულებას ხედავს; ხარი მთვარის ღვთაების სინონიმად მიაჩნია და, შესაბამისად, სადგრებსაც მთვარის კულტს უკავშირებს (კიკვიძე, 1972:53-54). ი.წვინარიამ რქისებრი დაბოლოებანი თევზის კუდს მიამაგავსა და რქისებრი სადგრებიც ზღვის ღვთაებას დაუკავშირა (Цвинария, 1980:53-54). გვაქვს მოსაზრებანი ამათი პრაქტიკული გამოყენების შესახებაც. ლ.სოლოვიოვი თვლიდა, რომ რქისებრი სადგრები გამოიყენებოდა მარილის ხარშვის პროცესში

ქსოვილისანაბეჭდოიანი ჭურჭლების ცეცხლზე შესაკავებლად (Соловьев, 1950:281), ხოლო ბ.კუფტინი – გამოსაწვავი ჭურჭლების ცეცხლზე შესამაგრებლად (Куфтин, 1950:31). ა.რამიშვილის მიხედვით, სადგართა ერთი ჯგუფი (20 სმ-დე სიმაღლის) მაგნეტიტური ქვიშის რეცხვის პროცესში აბაზანების ქვიშნარ გრუნტში დასამაგრებლად იხმარებოდა, უფრო დიდებს კი – საკულტო დანიშნულება ჰქონდათ (Рамишвили, 1975:138). ბევრი მკვლევარი სადგრებს საკულტო ცერემონიის ატრიბუტად მიიჩნევს (ნ.ხახუტაიშვილი, 1986:53; თავამაიშვილი, 1999:67; Цвинария, 1980:32-38; 2012:60-72, ტაბ. 18; Микеладзе, Хашутаიშვილი, 1985:18). ჩვენ სრულიად მხარს ვუჭერთ ამ მოსაზრებას.

რელიგიური რიტუალის შესრულებისას მონაწილეობას ღებულობდნენ არამარ-ტოფიჭვნარის მკვიდრნი, არამედ ქობულეთის ქვეყნის ექსპოზიციაში შემავალი დასახლებების მცხოვრებლებიც. ბუნებრივია, მათ თან მოჰქონდათ საჭმელ-სასმელი. ამის მანიშნებელი უნდა იყოს არქეოლოგიური გათხრებისას აღმოჩენილი საყოფაცხოვრებო ჭურჭლის ნატეხები. ისინი პირველ ორ ჯგუფთან შედარებით მრავალრიცხოვნებით არ გამოირჩევიან. მიუხედავად ამისა, ჩვენს ხელთაა საინტერესო კოლექცია. როგორც პირველი საკურთხევლის მაგალითზე ვნახეთ, თიხის ჭურჭლის ერთი ნაწილის ღმერთებისადმი შეწირვაც ხდებოდა. პირველ საკურთხეველთან აღმოჩნდა ორი ჭურჭელი, რომელთა შორის ერთ-ერთი პირქვე იყო ჩამხობილი. ესაა მთლიანად დაცული **თიხის ქოთანი**. ფორმა ტიპური. აქვს საკმაოდ ფართო, გარეთკენ გადაშლილი პირი, რომელიც უშუალოდაა მიერთებული სფეროსებრ ტანზე. ძირი ბრტყელი. ოვალურგანივკვეთიანი ყური მიძერწილია ტანის ზედა ნახევარზე. კორპუსი თითქმის ძირამდე მთლიანადაა დაფარული დაბალი კანელურისებრი არასიმეტრიული ვერტიკალური ღარებით. კეცი მოშავო-მონაცრისფრო (ტაბ. VI/2). მთლიანად დაცული ჭურჭელი ამ ხასიათის ძეგლების იშვიათ მონაპოვართა რიცხვს განეკუთვნება. ამასთან იყო მეორე, ნაწილობრივ დაზიანებული **ჭურჭელიც**, რომლის

მთლიანად აღდგენა მოხერხდა. ეს ქოთანი უფრო დიდი ზომისაა, შედარებით მაღალტანიანი. კორპუსის ქვედა ნახევარი სწორია, ზედა – მომრგვალებული, პირი – ფართო, გარეთკენ გადაშლილი. ყური – სადა, ოვალურგანივკვეთიანი, ძირი – ბრტყელი. ტანი დაფარულია არამკვეთრი ბადისებრი ორნამენტით. თითქმის მთლიანად აღდგა მოზრდილი ქოთნის ზედა ნახევარი – აქვს სწორი, ოდნავ გარეთკენ გაზიდული ფართო პირი, რომელიც დიდი ზომის სფერული ტანისაგან არაა გამოყოფილი. ყურის ბოლოზე დატანილია წყვილი ჭდე. ტანი მთლიანადაა დაფარული არამკვეთრი, მჭიდროდ განლაგებული ვერტიკალური ზოლებით (ტაბ. VI/3). ხერხდება ამ სახეობის სხვა ნიმუშთა ნაწილობრივ აღდგენა, რომელთა შესახებ სიტყვას აღარ განვაგრცობთ. ზოგიერთი მათგანის ყური ზომორფულია. გვხვდება მეჭეჭისებრი კოპებიც, ან კიდევ ბოლოებმომრგვალებული ბრტყელი ლენტისებრი ზოლია დაძერწილი. ერთი ნაწილის მხრის არე ჰორიზონტალური ღარებითაა დაფარული.

ცოტაა **დოქის** ნატეხები. ერთ-ერთი მათგანის მხრის არე შემკულია ჭდეებით გამოყვანილი მცენარეული ორნამენტით. მეორე ნატეხზე დატანილია ღარებით შემოფარგლული მოზრდილი რომბების ჰორიზონტალური ზოლი. არის **ყურმილიანი დოქის** ყური. ერთ-ერთ დოქს ჰქონია მაღალი ყელი, რომელიც პირისგან ღარითაა გამოყოფილი. აღმოჩენილია ტალღისებრი ორნამენტით შემკული **კოლხური სასმისის, დერგისა და კოლხური ქვევრის** ნატეხები. დერგის ტანის ნატეხი, პითოსების მსგავსად, ვერტიკალური ჭდეებითაა შემკული, ხოლო მათ შორის არე დაშტრიხულია (ტაბ. VIII/2-4).

მცირერიცხოვან ჯგუფს ბრტყელი, მონიტალო-მოყავისფროდ გამომწვარი **ფილები** ქმნიან. ესენი პატარა ზომისაა და ფრაგმენტული. ერთ-ერთ მათგანზე დატანილია ფართო ტალღისებრი ზოლი, შემდგომ წყვილ-წყვილი ფოსო და სწორი ხაზი. არასიმეტრიულად განლაგებული ფოსოები სხვა ფილებზეცაა დატანილი (ტაბ. VII/4). ამათი საკულტო დანიშნულება ეჭვს არ იწვევს. განსაკუთრებით საინ-

ტერესო ნიშნებია მოპოვებული ბოხოყვათის ქვიშაზვინულების არქეოლოგიური გათხრებისას (თავამაიშვილი, 1999:69-72; 2012:72-76, ტაბ. 19-20).

ქვიშაზვინულების ფუნქციონალური დანიშნულების კვლევისას **ძაღლის თავის სკულპტურულ გამოსახულებას** განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს. ქართული ფოლკლორული და ეთნოგრაფიული მონაცემების გაცნობას მივყავართ დასკვნამდე, რომ ეს მონაპოვარი მესეფებს უნდა უკავშირდებოდეს. როგორც ჩანს, თავის დროზე თიხისაგან დამზადებული ყოფილა ძაღლის მთლიანი გამოსახულება. ახლა შემორჩენილია თავი დაცქვეტილი ყურებით. მოკლე ხაზითა და ნერტილებით აქცენტირებულია როგორც ნესტოები, ასევე პირის ჭრილი. ცხვირის კეხი ნახვრეტიანია. ეტყობა, თავის დროზე ძაღლის ფიგურის ჩამოკიდება ხდებოდა (ტაბ. VI/1). ახალი აღმოჩენები აცოცხლებს უძველეს კოლხურ მითს მესეფებთან დაკავშირებით.

კოლხური კულტურის მორიგ უნიკალურ მონაპოვართა რიცხვს განეკუთვნება მე-3 საკურთხევლის აღმოსავლეთ კედელში ჩაყოლებული დიდი ზომის **მასიურკედლიანი ჭურჭელი**. ხელით ნაძერწი. შემორჩენილია ყური, პირისა და კონუსისებრი ტანის მოზრდილი ნატეხები. ძირისა და ქვედა ნახევრის შესახებ წარმოდგენის შექმნა ჭირს. ყური სქელ კედელზე ოდნავ ირიბადაა მიძერწილი, მთელ სიგრძეზე მიუყვება ღრმა ღარი, კიდეები შემკულია მოგრძო დახრილი ჭდეებით. კეცი მუქი ყავისფერი, სუსტად გამომწვარი. კედლის სისქე 1 სმ. მსგავსი ჭურჭელი პირველად აღმოჩნდა ფიჭვნარში. ვერაფერს ვიტყვით პარალელის არსებობის შესახებაც. იგი ფიჭვნარის საერთო სატომო რიტუალის შესრულების ერთ-ერთი ატრიბუტთაგანი ჩანს.

და ბოლოს, როგორც ზემოთაც ითქვა, პირველ საკონტროლო თხრილში აღმოჩნდა თიხის ჭურჭლის ნატეხები. პირველი მათგანი მოზრილ ორნამენტირებულ ქოთანს წარმოადგენს, რომელსაც აქვს სადა, ოდნავ გარეთკენ გაფართოებული პირი, ფართო ყელი, მომრგვალებული ტანი და ბრტყელი ძირი. ყელის დასაწყისს გარს უვლის ხელით არასიმეტ-

რიულად გავლებული წრეხაზი, რომლისგანაც ეშვება მოხრილობოიანი სიმეტრიულად განლაგებული შევრონისებრი დახრილი ზოლები (სურ. 8/4). მეორე უფრო დიდი ზომის დერგისებრი ჭურჭელი სადაა. ყურადღებას იქცევს იმით, რომ იგი პირქვე იყო ჩამხობილი. თანაც, ძირზე გაკეთებული ჰქონდა მოზრდილი ნახვრეტი (ტაბ. VIII/2). პირველი საკონტროლო თხრილის ახლომდებარე ადგილებში რაიმე სახის მასალა არ ყოფილა. ეს მონაპოვრები ფიჭვნარის საკულტო ძეგლს უნდა უკავშირდებოდეს.

ფიჭვნარის ქვიშაზვინულების ინვენტარში მნიშვნელოვანი წილი მოდის **ბადის ქვის საძირავებზე**, რომლებიც რიყის ბრტყელი ქვებისგანაა დამზადებული. როგორც წესი, საწაფები ორმხრივადაა ამოღარული (ტაბ. VII/5). მსგავსი საწაფები კიდევ უფრო ხშირად ჩნდება ფიჭვნარის კულტურულ ფენებში. ნეოლითიდან დაწყებული სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს მოსახლეობისათვის თევზჭერა სამეურნეო საქმიანობის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი სფერო უნდა ყოფილიყო.

ყურადღებას იქცევს მოზრდილი ბირთვისებრი ქვა, რომლის ორი ფერდი მოსწორებულია. შესაძლოა იგი საპრიალებლად იყო გამოყენებული. საყურადღებოა ის გარემოებაც, რომ SW-78 სექტორის 66-ე და 67-ე კვადრატების გათხრებისას აღმოჩნდა მეორე ასეთივე ქვა, რომლის ორივე ფერდის გამოყენება-გაპრიალება ეს-ესაა დაწყებულია. არის სხვა სახის შედარებით პატარა ზომის ქვის საპრიალებლებიც, რომელთაც განსხვავებული სიფართის ბოლოები გააჩნიათ (ტაბ. VI/5).

ასეთია ფიჭვნარის ქვიშაზვინულების საველე კვლევა-ძიების უმთავრესი შედეგები. გადარჩა კოლხური მატერიალური და სულიერი კულტურის არაერთი უბრწყინვალესი ძეგლი. გარდა ამისა, ახალი არქეოლოგიური გათხრები მდიდარ ინფორმაციას გვანვდის ქართული ისტორიოგრაფიის ერთ-ერთი რთული და ნაკლებად დამუშავებული პრობლემის – ქვიშაზვინულების ფუნქციონალური დანიშნულების გაგებასთან დაკავშირებით. ახალი ატრიბუტებით გამდიდრდა ადრე გამოთქმული მოსაზრება, რომ საქართველოს

ზღვისპირეთის ქვიშაზვინულები წარმოადგენდნენ მაღალგანვითარებული, თვითმყოფადი, კონსოლიდირებული კოლხური კულტურის სატომო სამლოცველოებს, სადაც წელიწადის გარკვეულ დროს სრულდებოდა ხარისა და ზღვის ღვთაებისადმი მიძღვნილი რელიგიური რიტუალები. სიტყვას აღარ განვაგრცობთ ხარის კულტთან დაკავშირებით. რამდენიმე სიტყვას ვიტყვით ზღვის ღვთაებასთან დაკავშირებით.

მსოფლიოს ხალხთა მითოლოგიაში წყალი მიჩნეულია სამყაროს პირველწყაროდ. წყალი კულტის საგანი ხდება. ქართულ მითოლოგიაში წყლის ღვთაების ფუნქციით გვევლინებიან „წყლის დედა“, „წყლის ქალი“, წყლის დედაბერი“, „წყლის კაცი“, „წყლის ანგელოზი“, „მესეფი“, „ლარსა“ („ლასა“), „ლაზარე“, „თევზ-ვეშაპი“ და ა.შ. სხვადასხვა ღვთაებისადმი, მათ შორის წყლის ღვთაებისადმი ლოცვა-ვედრება და მსხვერპლშენიშვნა სათავეს იღებს ჯერ კიდევ ანიმიზმის პერიოდში, რომელმაც მომდევნო ეპოქებში განიცადა გარკვეული ტრანსფორმაცია. ქვიშაზვინულების არსის გაგებაში ჩვენ განსაკუთრებულ მნიშვნელობას ვანიჭებთ მესეფებთან დაკავშირებულ კულტს, რომელიც გავრცელებულია სამეგრელოს მკვიდრთა რწმენა-წარმოდგენებში. ამ თქმულებების მიხედვით მესეფი ზღვის ადამიანია. არის ქალი მესეფი („ოსური მესეფი“) და მამაკაცი მესეფი („კოჩი-მესეფი“). ამათ ადამიანის სახე აქვთ და უბერებელ-უკვდავნი არიან. ქალი მესეფი მეტად ლამაზია, ოქროსფერი თმა ამშვენებს, თეთრი სახე აქვს და ქათქათა ტანსაცმლითაა შემოსილი. მამაკაცი ჯმუხი და არასასიამოვნო შესახედავია, შავ ნაბადში გახვეული. ზოგიერთი თქმულების მიხედვით მესეფები ზოოანთროპომორფული სახითაც არიან წარმოდგენილი: ადამიანები არიან, მაგრამ ოთხფეხზე დადიან და ლაპარაკის ნაცვლად ძაღლივით ყეფენ. ისინი მიუვალ ადგილებში, ზღვის ფსკერზე ბინადრობენ. წელიწადის გარკვეულ დროს (28 ოქტომბერი – 3 ნოემბერი) ხმელეთზე გამოსვლისას თან მოაქვთ ჯადოსნური კვერთხი და მოყვება მონადირე ძაღლი. ხმელეთზე ყოფნის მიზანია მათზე მინდობილ სამეფოში შემო-

სავალ-გასავლის შემოწმება და ზამთრის სარჩოდ ხარკის აკრეფა. ამ დროს მესეფები ნადირთმფარველებიც არიან. სამეგრელოს მკვიდრთა რწმენით, როცა ზღვიდან ქალი მესეფები გამოდიან, იმ წელიწადს კარგ ამინდებს დაიჭერს. მინათმოქმედებისთვის მზე და ნესტი ზომიერად ეფინება ხმელეთს და უხვი ჭირნახული მოდის. კაცი მესეფების გამოსვლას ცუდი ამინდები, კოკისპირული წვიმები მოსდევს და მოსავალი ნადგურდება. ისინი ჯგუფ-ჯგუფად ნაწილდებიან, იჭრებიან ხეობათა სიღრეში, ნადირობენ (ერთს არ უშვებენ ცოცხალს), მართავენ ნადიმს, შემოუსხდებიან აულებელ სუფრას, ძვლებს გაახვევენ ტყავში, დაარტყამენ კვერთხს, გააცოცხლებენ და ისევ ტყეში უშვებენ მომდევნო წლის მარაგად. გადმოცემით, მესეფებს ჰყავდათ ძროხა, რომელსაც წველიდნენ და ასე იკვებებოდნენ.

ხმელეთზე ყოფნისას მათ თან ახლდათ არაჩვეულებრივი ძაღლი – „მესეფიმ ჯოლორი“. ტანად დიდი, მაღალი, შავბალნიანი. გამოირჩეოდა საზრიანობითა და არაჩვეულებრივი სისწრაფით. მესეფის ძაღლი წმინდა არსებად არის მიჩნეული. ხალხის რწმენით, მისი ავისმზრახველი სიკვდილს ვერ გადაურჩებოდა.

ექვსი დღის შემდეგ მესეფები ზღვისკენ იბრუნებდნენ პირს, გზადაგზა დაერევინ სოფლის დოვლათს და თან მიაქვთ ზამთრის სარჩოდ. ამ დროისათვის მარანში, ბელელში თუ სხვა ადგილებში ყველა მეგრელი რკინის ნაჭერს დებს, რათა იქაურობას მესეფი არ გაეკაროს. დასავლეთ საქართველოში სწამთ, რომ მესეფი რკინას გაურბის. მესეფების ზღვაში დაბრუნებას თან სდევს კოკისპირული წვიმები, რაც „რეცხავს მესეფების კვალს“. ეს შეხედულება ვრცელდება მამაკაც მესეფებზე. თუ ქალები ამოდიან, პირიქით, ყველა კარს ღიად ტოვებს. როგორც ვხედავთ, მესეფი წყლის ღვთაებაა – ზღვის, წყლის სტიქიის განმასახიერებელი. მას ამინდის მართვა და ნაყოფიერების ფუნქცია ეკისრება. ნადირთმფარველობა გვიანდელ მოვლენადაა მიჩნეული (თანდილავა, 1978; 1986; 1996:132-148 (აქვეა მითითებული სხვა ავტორთა შრომები მესეფის კულტთან დაკავშირებით).

ლიტერატურა

1. **ა.აფაქიძე**, ქალაქები და საქალაქო ცხოვრება ძველ საქართველოში, I, თბ., 1963.
2. **გ.თავაძე**, უძველესი ნამოსახლარები სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ახალშავზღვურ ტერასაზე, თბ., 1999.
3. **გ.თავაძე**, უძველესი ძველი სადგომები სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ახალშავზღვურ ტერასაზე, თბ., 2012.
4. **ზ.თანდილაძე**, მასალები მესეფეებზე, სდსზ, IV, თბ., 1978.
5. **ზ.თანდილაძე**, ღვთაება მესეფის მიტოლოგიური სახის გაგებისათვის, სდსზ, VIII, თბ., 1986.
6. **ზ.თანდილაძე**, წყლის კულტი და ქართული ფოლკლორი, ბათ.უმი, 1996.
7. **ვ.თოლორდავა**, მასალები ქართლის სამეფოს ისტორიისათვის ძვ.წ. III-II სს., მსკა, III, თბ., 1963, გვ. 137-168.
8. **ი.იკივიძე**, ხიზანანთ გორის გვიანბრინჯაოს ხანის ნამოსახლარი, თბ., 1972.
9. **ა.რამიშვილი**, ზღვისპირა ზოლის ძველი ნამოსახლარები ჩაქვის რაიონში (1960 წლის არქეოლოგიური დაზვერვის მასალები), ბათუმის სამეცნიერო კვლევითი ინსტიტუტის შრომები, III, ბათუმი, 1964ა.
10. **ა.რამიშვილი**, ძველი სადგომები ფიჭვნარის ქვიშნარ დიუნაზე, სდსძ, I, თბ., 1964ბ, გვ. 17-29.
11. **ა.რამიშვილი**, სამხრეთ-აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთი გვიანბრინჯაო-ადრერკინის ხანაში, საკანდიდატო დისერტაცია, თბ., 1971.
12. **გ.ფხაკაძე**, კერებისა და სადგრების გავრცელების საკითხისათვის, ძიებანი, 5, 2000, გვ. 15-26.
13. **გ.ფხაკაძე**, ხარის რქისებრი სადგრები კავკასიასა და წინა აზიაში, ძიებანი, №13-14, 2004, გვ. 16-23.
14. **ო.ჯაფარიძე**, დაზვერვითი ექსპედიცია გურიაში, საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის მაცნე, XVI-B, 1950, გვ. 118-121.
15. **ნ.ხახუტაიშვილი**, სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ზღვისპირეთი ადრერკინის ხანაში, თბ., 1986.
16. **А.А.Апакидзе**, Города древней Грузии, Тб., 1968.
17. **В.В.Бжания**, Мачарское поселение эпохи энеолита и бронзы в Абхазии, СА, 1, 1966, сс.113-126.
18. **В.В.Бжания**, Тамышское поселение эпохи поздней бронзы, сборник научных трудов аспирантов, Сухуми, 1967.
19. **А.А.Иессен**, Сухумская экспедиция ГАИМК, СА, III, М-Л, 1937, сс.251-252.
20. **М.П.Инадзе**, Причерноморские города древней Колхиды, Тб., 1968.
21. **Б.А.Куфтин**, К проблеме энеолита внутренней Картли и Юго-Осетии, საქართველოს მუზეუმის შრომები, გ. XVI-B, 1947, сс. 69-74.
22. **Б.А.Куфтин**, Материалы к археологии Колхиды, II, Тб., 1950.
23. **Е.К.Микеладзе, В.А.Хахутаишвили**, Древнеколхидское поселение «Намчедури», Тб., 1985.
24. **А.Т.Рамишвили**, Раскопки приморских стоянок в Пичвнари (Кобулет) в 1960-1964 гг и 1967 г. - СА, 1, 1975, сс. 136-153.
25. **Л.Н.Соловьев**, Следы древнего соляного промысла близ г. Сухуми и г. Очамчире, ТАГМ, I, Сухуми, 1947, сс. 23-55.
26. **Л.Н.Соловьев**, Селища с текстильной керамикой на территории Западной Грузии, СА, XIII, 1950.
27. **М.М.Трапш**, Археологические раскопки в окрестностях Сухуми, Труды АБИЯЛИ, XXIX, Сухуми, 1958.
28. **И.И.Цвинария**, Поселение Гуандра (Новый памятник энеолита и ранней бронзы в Абхазии). Тб., 1980.
29. **Н.В.Хоштария**, Археологические исследования Уреки, мсკა, I, с. 25-78, таб. I-XX. 1955, сс. 25-75.

ტაბულების აღწერილობა

I – ქვიშაზვინულები. გათხრების საერთო ხედი.

II – ქვიშაზვინულები. გათხრების გეგმა.

III – 1. ქვიშაზვინულების სამხრეთ-დასავლეთი თხრილის გათხრების საერთო ხედი; 2. №3 და №4 საკურთხეველი.

IV – 1. დიდი სამსხვერპლო; 2. ქვიშაზვინულები. ცენტრალური მონაკვეთი. პირველი ტერასა.

V – 1. ქვიშაზვინულები. ცენტრალური

მონაკვეთი. I-III ტერასა; 2. საკურთხეველი №5; 3. საკურთხეველი №6.

VI – 1. ძაღლის თავი; 2-3. თიხის ქოთნები; 4. თიხის ფალოსი ჯვრის გამოსახულებით; 5. ქვის საპრიალებელი; 6-8. თიხის ოთხკუთხა-განივკვეთიანი რქისებრშვერილიანი სადგრები.

VII – 1-3. თიხის მრგვალგანივკვეთიანი სადგრები; 4. თიხის ფილები; 5. ქვის სანაფები.

VIII – 1. პერიფერიული საკულტო ადგილები; 2-4. საკონტროლო თხრილში აღმოჩენილი კერამიკული მასალა.

**FIELD ARCHAEOLOGICAL RESEARCH
AT PICHVNARI DUNES**

**ПОЛЕВЫЕ АРХЕОЛОГИЧЕСКИЕ ИС-
СЛЕДОВАНИЯ НА ДЮНАХ ПИЧВНАРИ**

Summary

(Резюме)

In November-December, 2010, because of our archaeological site had come within Free Tourist Construction Zone, the Batumi Archaeological Museum being financially supported by the National Agency for Cultural Heritage Defence of Georgia, carried out in extreme conditions large-scale archaeological excavations at Pichvnari dunes. There have been brought to light six sanctuaries, dozens of sacrificial and ritual platforms of the distant epoch. Some of the found artefacts are supposed to be unique. New finds give another evidence for littoral dunes as the place of joint worship of highly- developed ,original, consolidated Colchian tribes, where bull cult and sacrifice ritual in honour of the sea deities were held. Special attention should be paid to the sea deities cult, which was wide-spread among Colchian coast-line population. As we know, aquatic deities worship and sacrifice to them originate back in the Animism period.

In connection with the dunes existence we would like to attach importance to belief had been popular among Samegrelo dwellers about Mesepis, who according to legend were men of the sea. They had been considered immortal, having human faces and living at the bottom of the sea. On the certain days of the year (October, 28 - November, 3) they appear on the shore accompanied by a hunting dog. Mesepis inspect territories of their interest and lay each year harvest under tribute. Besides, Mesepi was endowed with the function of fertility and weather control.

В ноябре-декабре 2010 г. в связи с тем, что наш памятник попал в Свободную Зону Туристического Строительства Батумский Археологический Музей при финансовой поддержке Национального Агентства Грузии по охране культурного наследия в экстремальных условиях провёл широкомасштабные археологические раскопки на дюнах Пичвнари. Были выявлены шесть святилищ, десятки жертвенников и ритуальных площадок прошлой эпохи. В ряде случаев найденные артефакты представляют собой уникальные памятники культуры. Новые находки очередной раз подтвердили, что прибрежные дюны представляли собой места поклонения высокоразвитых, самобытных, консолидированных Колхских племён, где производились ритуалы, связанные с культом быка и морских божеств (Месепе). Как известно, поклонение и жертвоприношения водным божествам берут своё начало ещё в эпоху анимизма. Для лучшего понимания сути дюнного поселения мы особое значение придаём древним верованиям жителей Самегрело о Месепе, согласно которому они являлись людьми моря. У них было человеческое лицо и они считались бессмертными. Жили Месепе в труднодоступных для человека местах, на дне моря. В определённое время года (28 Октября - 3 Ноября) они выходили на сушу, сопровождаемые охотничьими собаками. В подвластном царстве они инспектировали урожай и собирали дань. Также Месепе приписывалась власть над погодой и стихиями.

ანოდოსის სცენები ფიჭვნარის ანტიკური ხანის მოხატულ კერამიკაზე

ფიჭვნარში აღმოჩენილი ატიკური მოხატული კერამიკის იკონოგრაფიიდან ცალკე გამოიყოფა ე. წ. „ანოდოსის“ (ამოსვლის) სცენები, რაც ძვ.წ. V ს ბოლო მეოთხედისა და ძვ.წ. IV ს პირველი ნახევრის ბერძნული ვაზათმოსახეულობის ერთ-ერთი გავრცელებული სიუჟეტია. ჩვეულებრივ, მათზე ღვთაებების ნახევარფიგურები ან თავებია მოცემული. ანოდოსის სიუჟეტი არც მცირე ზომის ტერაკოთული პლასტიკისათვისაა უცხო (Исаева, 1990:164-174). ძირითადად, ეს დაბადების (აფროდიტეს, ათენას, გეას მიერ ერისთონიოსის) ან ჰადესის სამეფოდან მინაზე დაბრუნების (პერსეფონე, ჰერმესი) ამსახველი სცენებია. „ანოდოსი“ სიმბოლურად ბუნებისა და სიცოცხლის დაუსრულებელ ციკლურობას გამოხატავს, ამიტომ მსგავსი მასალის არსებობა სამარხულ კომპლექსებში კანონზომიერია. ისინი, გარდა იმისა, რომ ამა თუ იმ ქთონური ღვთაების მფარველობის სიმბოლოდ წარმოგვიდგება, რასაც დაკრძალვის რიტუალში მათი გამოყენება გვაფიქრებინებს, ასევე, განუწყვეტელი არსებობისა და მკვდრეთით აღდგენის იდეის მატარებელიცაა. შეიმჩნევა ელევსინის კულტის ქთონური ასპექტი, რომელიც სიცოცხლესთან დაბრუნების თემასთანაა დაკავშირებული. როგორც ცნობილია, ელევსინში ერთ-ერთ დღეს „ანოდოსი“ ერქვა და პერსეფონეს მინაზე დაბრუნებას ეძღვნებოდა (Kerenyi, 1967:149; Burkert, 1985:242-46). მიუხედავად იმისა, რომ ელევსინთან დაკავშირებული სიუჟეტები ხშირია ატიკური ვაზების მოხატულობაში, ქანდაკებაში, განსაკუთრებით რელიეფებში, ელევსინის მისტერიების იკონოგრაფიის კონკრეტული კვლევა, რიტუალის ბუნებიდან გამომდინარე, ურთულეს საკითხად ითვლება. თავად მისტერიები საიდუმლო რიტუალების გამო პირდაპირ არასდროს ასახულა, მაგრამ მისი ზოგადად გამოხატული მთავარი იდეის გამოსახვა კანონზო-

მიერია. ფიჭვნარში აღმოჩენილი მასალიდან დემეტრეს კულტთან და ელევსინის მისტერიებთან ადრეკლასიკური წითელფიგურული სტილის ნიობიდების მხატვრის სახელოსნოს კრატერზე გამოსახული ტრიპტოლემოსის მისიის კომპოზიციასა დაკავშირებული (კახიძე, 2007:79-82).

როგორც ზემოთ აღინიშნა, მოხატული კერამიკა ანოდოსის სცენებით გვიანკლასიკურ პერიოდს განეკუთვნება, როცა კერამიკული პროდუქციის მასობრივი წარმოების პირობებში, რაოდენობრივი მოთხოვნის საპასუხოდ, დაპატარავებული ზომის ჭურჭლებზე შესრულებული გამოსახულებები ტრადიციული სიუჟეტებისა და თემების შემოკლებულ და ხშირად გაიოლებულ ვარიანტებს წარმოადგენს. ვაზათმხატვრობა დაღმავლობას განიცდის, შესრულების მანერა ზერელე და ერთფეროვანი ხდება.

ფიჭვნარში აღმოჩენილი ამ ჯგუფის ადრეული მასალიდან აღსანიშნავია ჰერმესთან გაიგივებული პილოსიანი ჭაბუკების, აფროდიტესა და ჰერმესის თავიანი არიზალოსისებური ლეკითოსები, რომლებიც ძვ.წ. V ს მეოთხე მეოთხედით თარიღდება (სიხარულიძე, 1987:80-82; 92-93). ბოლო წლებში კოლექციას მიემატა სამი წითელფიგურული ლეკითოსი ქალის თავის გამოსახულებით პროფილში. ესაა ძვ.წ. V ს ბოლოსა და IV ს გავრცელებული მინიდან „აღმოცენებული“ თავსაბურთიანი ქალების შაბლონური გამოსახულებები, რომლებსაც მკვლევარები აფროდიტესთან და კორა-პერსეფონესთან, როგორც მინისქვეშეთის ქალბატონის იპოსტასებთან, აკავშირებენ.

ფიჭვნარის სამაროვანზე მოპოვებული ქალღმერთის ანოდოსის სცენის გამოსახულებიანი ბოლო წლებში აღმოჩენილი კერამიკიდან ადრეულია 1998 წელს ძვ.წ. V ს ბერძნულ სამაროვანზე (სამარხი 160) აღმოჩენილი არიზალოსისებრი ლეკითოსი (ტაბ. I/1), რომელიც

თარიღდება ძვ.წ. V ს მეორე ნახევრით (კახიძე, 2004:71). მასზე გამოსახულია ქალის თავი მარცხენა პროფილში. მარცხენა ყურზე უკეთია ნყვილი რგოლისაგან შემდგარი საყურე. თმები ლაკის ძირითადი ფონისაგან თიხის ვიწრო ზოლითაა გამოყოფილი. სახის პროფილი გადმოცემულია რელიეფური ხაზებით. ფგამოსახულება არ განეკუთვნება სტანდარტიზებული თავების კატეგორიას. ყურის, ცხვირის, ბაგეებისა და თვალების გადმოცემის მანერა ჰგავს კლეოფონის მხატვრის ხელწერას. მხედველობაში გვაქვს ერმიტაჟსა და მიუნხენში დაცული სტამნოსების კომპოზიციის „ლაშქრობაში მიმავალი მეომრის გაცილება“ (ეს სტამნოსები ერთმანეთის რეპლიკას წარმოადგენს) ერთ-ერთი ფიგურის, ახალგაზრდა ქალის, თავი. სტამნოსები თარიღდება დაახლოებით ძვ.წ. 440-435 წლებით. კლეოფონის მხატვარს, ძვ.წ. V ს 40-30-იანი წლების ვაზათმხატვრობის ტიპურ წარმომადგენელს, ჯ.ბიზლიმ ასე მის ერთ-ერთ სტამნოსზე გაკეთებული წარწერის (ΚΑΛΟΣ ΚΛΕΟΦΩΝ) მიხედვით უწოდა. ის აღნიშნავს კლეოფონის მხატვრის ქმნილებებზე ფიგურების სისავეს, სამოსის მსუბუქ და დაცვენილ დრაპირებას. ოსტატის საუკეთესო ნაშრომებში მშვენიერ პროფილებთან შერწყმული სისადავე და სისავე ფიგურებს კეთილშობილურ იერს ანიჭებს (Boardman, 1995:63,96,147, pl.172). კლეოფონის მხატვარი, ჩვეულებრივ, კერამიკის დიდ ფორმებზე ხატავდა. ფიჭვნარის ლეკითოსის მოხატულობა იმდენად ჰგავს ამ მხატვრის ხელწერას, რომ ვფიქრობთ, რომელიმე მისი მიმბაძველის ნამუშევარი უნდა იყოს. მით უმეტეს, რომ სერიულ ნაწარმზე ხშირად გამოისახებოდა ცნობილი სიუჟეტების შემოკლებული ვარიანტები. საინტერესოა ერთი დეტალი, რომელიც ამ პერიოდის კერამიკაზე ხშირად გვხვდება. ესაა სტილიზებული მცენარეული ორნამენტი, რაც მსოფლიო ხის სიმბოლოდაა მიჩნეული.

საინტერესოა მეორე ეგზემპლარი, რომელიც 2008 წელს საალაპო მოედანზე აღმოჩნდა. ესაა შაბლონური ლეკითოსის ტიპური ნიმუში. მასზე გამოსახულია თავსაბურავიანი ქალის თავი მარჯვენა პროფილში. გამოსახულება შესრულებულია დაუდევარი სილუეტუ-

რი ტექნიკით, წინასწარი მონახაზის გარეშე. არაპროპორციული სახე მსხვილი ფუნჯის დაუდევარი მოსმის შედეგად მიღებული ლექებითაა გადმოცემული, თვალი არასწორადაა გამოსახული. დეკორატიული სარტყელი სადაა (ტაბ. I/2). მნიშვნელოვანია, რომ ეს ლეკითოსი საალაპო მოედნის ნახშირიან ფენაში აღმოჩნდა, რაც მეტყველებს იმაზე, რომ ის დაკრძალვის რიტუალში გამოუყენებიათ. ეს კიდევ ერთხელ ადასტურებს იმას, რომ მსგავს სიუჟეტებში ღვთაებებია გამოსახული და არა ჩვეულებრივი მოკვდავები, რაც ხშირი განსჯის საგანია (Konova, 2006).

ქალის თავის გამოსახულებაა მოცემული, აგრეთვე, ძვ.წ. IV ს ბერძნულ სამაროვანზე მოპოვებულ არიბალოსისებურ ლეკითოსზე (ქფ 2002/138, სამ.83) (ტაბ. I/3). გამოსახულება მოცემულია მარჯვენა პროფილში. აქვს მაღალი შუბლი, სწორი მსხვილი ცხვირი, ტალღისებურად დაშვებულ თმაზე კიდარისისებური დაწინკლული თავსაბური აქვს მოხვეული. დეკორატიული სარტყელი სადაა, მცენარეული ორნამენტი ქრება. გამოსახულება შაბლონურია. მსგავსი დაწინკლული თავსაბურითა და სამოსით ჩვეულებრივ ამაზონებს გამოსახავდნენ. ლეკითოსს ამაზონის ანოდოსის გამოსახულებით მრავლად ეძებნება ანალოგები, სტანდარტიზირებული თუ არასტანდარტიზირებული. ბევრ მათგანზე აფროდიტეს სიმბოლოდ მიჩნეული სტილიზებული მცენარეული ორნამენტის ნაცვლად, ზოგჯერ იარაღი, კერძოდ კი, საბრძოლო სეკირაა გადმოცემული (Corpus Vasorum Antiquorum: PRAGUE, UNIVERSITE CHARLES 1, 50, PL.(041) 41.3; Corpus Vasorum Antiquorum: TORINO, MUSEO DI ANTICHITA 2, III.I.8, PL.(1815) 13.4; Corpus Vasorum Antiquorum: BASEL, ANTIKENMUSEUM UND SAMMLUNG LUDWIG 3, 63, BEILAGE 9.3, PL.(351) 39.4-6; Corpus Vasorum Antiquorum: BASEL, ANTIKENMUSEUM UND SAMMLUNG LUDWIG 3, 9, BEILAGE 8.3, PL.(347) 35.1-3; Walters..., 1893:1864,1007.170). სამყაროს უკიდურეს საზღვარზე მცხოვრები ამაზონების თემატიკა პოპულარული იყო ასევე ჩრდილოეთ შავიზღვისპირეთის ბერძნული კოლონიების

მოხატული კერამიკული ჭურჭლის სიუჟეტებშიც, როგორც იმპერეციური ძალა, რომელსაც გარდაცვლილის სული ხვდება საიქიოში გადასვლისას. ჭურჭელი ამ სიუჟეტებით გამოიყენებოდა დაკრძალვის რიტუალში (Скржинская, 2010:78-87). სიუჟეტის პოპულარობა გამონეული იყო დიდი დედის კულტის გავლენით, რომლის გამოხატულებაც იყო ამაზონები, რომელთაც ბერძნები მცირეაზიური ქალღმერთ არტემიდეს ერთ-ერთი ლოკალური ფორმის მსახურ-ჭურუმებად მიიჩნევდნენ (Шайб, 2010:8-9).

ბოლო წლების მონაპოვარი „ანოდოსის“ სცენის ადრე შესწავლილ მასალასთან ერთად მნიშვნელოვანია ბერძნულ-კოლხური რელიგიური ცხოვრების თავისებურებების შესწავლისათვის. მიუხედავად იმისა, რომ სათანადო ატრიბუტიკის არქონის გამო ჯერაც პრობლემატურია ჭურჭელზე გამოსახული ქალთა თავების იდენტიფიკაციის საკითხი (რომელი ღვთაებებია გამოსახული ვაზებზე; ღვთაებებია გამოსახული თუ უბრალო მოკვდავები), ვფიქრობთ, რომ საქმე უნდა გვეკონდეს დიდი დედა-ღვთაების იპოსტასებთან (გეა, დემეტრე, აფროდიტე, პერსეფონე) ან მათი წრის პერსონაჟებთან (ამაზონები).

ლიტერატურა

1. **თ.სიხარულიძე**, ატიკური მოხატული ვაზები ფიჭვნარის სამაროვნიდან (ძვ. წ. V-IV სს), სდსძ, XVI, 1987, გვ. 51-108.
2. **ა.კახიძე**, კოლხები და ბერძნები აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთში, საქართველო-ბრიტანეთის ერთობლივი არქეოლოგიური ექსპედიციის შედეგები (1998-2002 წწ), ფიჭვნარი I, 2004.
3. **ა. კახიძე**, ანტიკური სამყარო აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთში (ფიჭვნარის ძვ. წ. V საუკუნის ბერძნული ნეკროპოლი), ბათუმის ნ. ბერძენიშვილის სახელობის სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტის ფიჭვნარის არქეოლოგიური ექსპედიციის მუშაობის შედეგები

(1967-1987 წწ), ფიჭვნარი II, 2007.

4. **Исаева Н.Н.**, К иконографии анода в греческой коропластике классического периода. Образ – смысл в античной культуре, Государственный музей изобразительных искусств имени А.С. Пушкина, М., 1990, сс. 164-174.

5. **Скржинская М.В.**, Культурные традиции Эллады в античных государствах Северного Причерноморья. – К.: Институт истории Украины НАН Украины, 2010.

6. **Шайб И.Ю.**, Эллинские традиции и варварские влияния в религиозной жизни греческих колоний Северного Причерноморья (VI-IV вв. до н.э.), Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора исторических наук (на правах рукописи), 2010.

7. **John Boardman**, Athenian Red Figure vases. The Classical period, L, 1995, p.63,96,147, pl.172

8. **Burkert, Walter**, Greek Religion, 1985, pp.242-46

9. **Harrison, Jane Ellen**, Prolegomena to the Study of Greek Religion, 1903,

10. **Kerenyi, Karl**, Eleusis: Archetypal Image of Mother and Daughter, Princeton University Press, 1967.

11. **Konova L.**, Goddesses or Mortals. Some remarks on the Iconography and Symbolism of the Female Heads on Red Figure Vases from the Necropolis of Apollonia Pontica. Acta Terrae Septemcastrensis, vol. V.1.

12. **Metzger**, Les Représentations dans la céramique attique du IV^e siècle. Paris, 1951, p. 83, Pl. V/5, IV/2.

13. **Walters, H.B.; Forsdyke, E.J.; Smith, C.H.**, Catalogue of Vases in the British Museum, I-IV, London, BMP, 1893,.

ტაბულის აღწერილობა

I – 1-2. არიბალოსისებრი ლეკითოსი აფროდიტეს თავის გამოსახულებით; 3. არიბალოსისებრი ლეკითოსი ამაზონის თავის გამოსახულებით.

**„ANODOS” SCENES ON THE ATTIC
PAINTED VESSEL
OF CLASSICAL PERIOD FROM
PICHVNARI**

Summary

The present paper deals with so-called “Anodos” (rising) scenes representing genesis or returning from Hades Kingdom back to the earth on the attic figure vases found in Pichvnari. Among early materials of Pichvnari we should point out squat lekythoi representing heads of youth with pilos, Aphrodite and Hermes dated back to the fourth quarter of the fifth century BC. Three red-figure lekythoi representing rising Aphrodite and Amazon’s head are found among recent discovery.

**СЦЕНЫ АНОДА НА РАСПИСНЫХ ВАЗАХ
АНТИЧНОГО ПЕРИОДА ПИЧВНАРИ**

Резюме

Из иконографии расписной керамики выделяются сцены т.н. Анода (восхождения), где обычно изображены полуфигуры или головы божеств. В основном это сцены, изображающие рождение (Афродиты, Афины, Эрихтония) или возвращение из Аида (Персефоны, Гермеса). Из раннего материала Пичвнари следует отметить арибаллические лекифы с изображением голов юноши в пилосе, Гермеса, Афродиты, которые датируются четвертой четвертью V в. до н.э.

К коллекции добавились три краснофигурных лекифа с изображением анодоса Афродиты и головы Амазонки.

ანტიკური ხანის ნამოსახლარი ჯვრის მთაზე

ჩაქვისწყლის ხეობა სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე უძველესი დროიდან მოქმედი ადგილობრივი და საერთაშორისო დანიშნულების სავაჭრო გზის შემადგენელი ნაწილი იყო. მთავარი და მეორეხარისხოვანი გზა-ბილიკები ამ რეგიონში მნიშვნელობას განსაკუთრებით ანტიკური ხანიდან იძენს. ცნობილია, რომ ძვ.წ. VI საუკუნიდან ინტენსიური ხდება კულტურულ-ეკონომიკური და პოლიტიკური ურთიერთობები სხვადასხვა ქვეყნებთან. მსგავსი კონტაქტები გარკვეული გზების საშუალებით ხორციელდებოდა და მას შესაბამისი სოციალურ-ეკონომიკური საფუძველი გააჩნდა. არქეოლოგიური მასალები მოწმობენ, რომ ჯერ კიდევ ადრეანტიკურ ხანაში ამიერკავკასიის ქვეყნებზე (მათ შორის ქართლსა და კოლხეთზე) გადიოდა სავაჭრო გზა, რომელზეც იყო განლაგებული ქართლისა და კოლხეთის უმნიშვნელოვანესი საქალაქო ცენტრები. საყურადღებოა, რომ ელინისტურ პერიოდში გზის ცალკეული მონაკვეთები ატარებდნენ ლოკალურ ხასიათს. მაგალითად, ასეთი იყო რიონ-ყვირილას მაგისტრალი (Jordkipanidze, 1957:152), როდესაც ვაჭრობამ მიიღო მსოფლიო ხასიათი, მცირე აზიის, მესოპოტამიის, ეგვიპტის, შუა აზიის, ინდოეთის, ჩინეთის ქვეყნებში იქმნება ერთიანი დიდი სავაჭრო მაგისტრალი ინდოეთიდან შავ ზღვამდე. სავაჭრო-სატრანზიტო გზა ინდოეთიდან შუა აზიის უძველესი სახელმწიფოებისა (ბაქტრია, სოგდინა) და კასპიის ზღვის გავლით აღმოსავლეთ საქართველოში შემოდიოდა, მდინარე მტკვრის გაყოფებით, სურამის ურელტეხილითა და მდინარე ფასისით ქალაქ ფასისამდე აღწევდა, რომელსაც მჭიდრო კავშირები ფქონდა ჩრდილოეთ და სამხრეთ შავიზღვისპირეთის ქალაქებთან (Jordkipanidze, 1957:152; 1968: 54-55).

ჩაქვისწყლის ხეობა, თავისი გეოგრაფიული მდებარეობით, უშუალოდ ჩართული აღმოჩნდა სავაჭრო-სატრანზიტო ურთიერთ-

ობის პროცესში. ანტიკურ ხანაში აქ შეიქმნა გზა-ბილიკების ძირითადი სისტემა, რომელიც შეიძლება შემდეგნაირად ჩამოვაცალიბოთ: მთავარი საზღვაო თუ სახმელეთო გზები ჩაქვის შავი ზღვის სანაპიროზეც გადიოდა. არსებობდა, აგრეთვე, სოფ. ჩაქვისთავიდან მთის გადასასვლელებით კინტრიშსა და აჭარისწყლის ხეობასთან დამაკავშირებელი გზები. კერძოდ, მდ. ჩაქვისწყლის სათავეში არსებული თეთრი მთის გადასასვლელით, მდ. ხეკნარას სანაპიროს გავლით ერთ-ერთი გზა კინტრიშის ხეობაში და სოფ. ხინოში გადადიოდა, ხოლო ბეთლემის გადასასვლელით (მოქცეულია მორვილისა და ჩაქვის ქედებს შორის) უკავშირდებოდა ზერაბოსელ-წონიარისის გზას. ეს უკანასკნელი საკობზეთის გადასასვლელით აჭარისწყლის ხეობას აკავშირებდა კინტრიშის ხეობასთან.

საყურადღებოა, ჩაქვისწყლისა და ყოროლისწყლის ხეობების გორაკებით დამაკავშირებელი გზაც. ალ. ფრენკელის თქმით, იგი იწყება ახალშენიდან, გადის ყოროლისთავთან, ორთაბათუმთან და შემდეგ მახინჯაურის მთებით მდ. ჩაქვის წყლით, სოფ. ჩაქვამდე ეშვება (ფრენკელი, 2012:78).

ზღვისპირა ზოლის ამ მონაკვეთში არსებული ანატოლიურ თუ ეგეოსურ სამყაროსთან დამაკავშირებელი გზების საშუალებით ხდებოდა იმპორტული კერამიკის გავრცელება სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე. ამიტომაც, საგანგებო ყურადღება ექცეოდა გზების გამართვას, მათ მოვლა-პატრონობასა და დაცვას. ამ გზების გასწვრივ შეიქმნა საფორტიფიკაციო დასახლებები. ჩაქვისწყლის ხეობაში აღნიშნული მოსაზრების საილუსტრაციოდ შეიძლება დავასახელოთ 2005 წელს ე.წ. ჯვრის მთაზე შემთხვევით აღმოჩენილი ანტიკური ხანის ნამოსახლარი. მკვლევართა მიერ ძეგლის დათვალიერების შედეგად გაჩნდა მოსაზრება, რომ იგი წარმოადგენდა საქართველოს ზღვისპირეთის

თავდაცვითი სისტემის ერთ-ერთ უმნიშვნელოვანეს მონაკვეთს. ჩანს, რომ ანტიკურ ხანაში ამ სათვალთვლო, სასიგნალო დასახლების საშუალებით შესაძლებელი ხდებოდა კონტროლის დაწესება ვრცელ ტერიტორიაზე. ყოროლისწყალსა და ჩაქვისწყალს, უფრო სწორად, მის შენაკად მეჩხერისწყალს (მეჩხერწყალს) შორის აღმართული (სიმაღლე ზღვის დონიდან 800 მ-ზე მეტი უნდა იყოს) ჯვრის მთის წვერიდან სამხრეთის მიმართულებით შესანიშნავად მოჩანს თურქეთის საზღვრები, მდ. ჭოროხის დელტა, მახვილურისა და ურეხის გორა, ფერიის ბორცვები (აქედან გვაქვს ანტიკური ხანის მასალა), სამების გორა, სოფლები ახალშენი, სამება, ჩელტა და კაპრეშუმი. ზღვისპირა ზოლში კი - თვით ბათუმი, ბარცხანა და თამარის დასახლება. დასავლეთით განთიადი, მახინჯაური, მწვანე კონცხი და მთელი ზღვისპირა ზოლი; ხოლო ჩრდილოეთით – დაბა ჩაქვი და ჩაქვისწყლის ხეობა თავისი სოფლებით, და ქობულეთი... აღმოსავლეთის არეალს მოიცავს სოფ. ჩაქვისთავი (წყაროების მიხედვით აქაც არსებობდა სასიგნალო და თავდაცვითი ნაგებობა ჩაქვისთავის ციხე-სიმაგრის სახით, რომელიც შუა საუკუნეებში ხეობის ძირითადი მაკონტროლებელი რგოლი უნდა ყოფილიყო), მტირალა და ზუნდაგის მთები. ჯვრის მთას ეკვრის სოფელი ყოროლისთავი. აქაურ მოსახლეობას სასიგნალო-სათვალთვლო დასახლების მოსაწყობად მეტად მოხერხებული ადგილი შეურჩევიათ. კოლხეთის სამეფოს წარმოქმნასთან დაკავშირებით, როგორც ზღვისპირა ზოლში, ასევე ცალკეულ ხეობებში იქმნება საფორტიფიკაციო დასახლებების ერთიანი სისტემა, რომლებიც სასიგნალო ნიშნებით (კოცონის დანთება) ერთმანეთს გადასცემდნენ მოსალოდნელ საფრთხეს (კახიძე, 2005:119).

„ჯვრის მთაზე“ მოპოვებული არქეოლოგიური მასალა, უპირატესად, სამეთუნეო ნაწარმითაა წარმოდგენილი. გვხვდება, როგორც ადგილობრივი, ასევე იმპორტული კერამიკა.

მათ შორის აღსანიშნავია კოლხური სასმისის ტანისა და ძირის ნატეხი. მისთვის დამახასიათებელია ცილინდრული მოყვანილობის ტანი, კონუსური ქუსლი და ბრტყე-

ლი ძირი. ძირის დასაწყისს შემოუყვება ღრმა ხაზებით გამოყვანილი 1,8 სმ სიფართის ბადისებური ორნამენტის ჰორიზონტალური ზოლი. ამის შემდეგ მეორდება მსგავსი ორნამენტის უფრო ვიწრო ზოლი. ტანის ორნამენტაციის შესახებ ვერაფერს ვიტყვით. სასმისი მოზრდილი ყოფილა. შემორჩენილი სიმაღლე 6,5 სმ., ტანის დიამ. - 5 სმ., ძირის დიამ. - 10 სმ. (ტაბ. V/3; VIII/1).

მსგავსი სასმისები ფართოდ ჩანს გავრცელებული კოლხურ კულტურაში. აღმოჩენილია ერგეტის ნამოსახლარის („მამულიების“ დიხაგუძუბა) I კულტურულ ფენაში, რომელიც დათარიღებულია ძვ.წ. VI-V სს. (მიქელაძე, რ.პაპუაშვილი, ჩუბინიშვილი, ნ.პაპუაშვილი, სახვაძე, 2004:36, ტაბ. გXVIII/9; რ. და ნ.პაპუაშვილი, 2005, ტაბ. XVI), ვანის ძვ.წ. VI-IV სს (ლორთქიფანიძე, გიგოლაშვილი, კაჭარავა, ლიჩელი, ფირცხალავა, ჭყონია, 1981:40, სურ. 60, 62), ფიჭვნარის (კახიძე, 1971:47, ტაბ. VI/8-10; კახიძე, ვიკერსი, 2004, სურ. 322, 324), დაფნარის (Кигураძე, 1974, ტაბ. XგVI) ძვ.წ. VI-IV სს. ფენებში.

ადგილობრივი კერამიკის მომდევნო ჯგუფში ერთიანდება კოლხური ქვევრის ნატეხები (ტაბ. I, II, VI/1-3, 7) ისინი, ძირითადად, კედლისა და ძირის ფრაგმენტების სახითაა წარმოდგენილი. კედლის ზედაპირი შემკულია ჰორიზონტალური და ვერტიკალური ქედებით. ქედების ერთი ნაწილი დაბალი ნაწევტებულზედაპირიანია, სხვები მომრგვალებული. ერთ-ერთ ფრაგმენტზე ქედები დაძერწილი ყოფილა ზედაპირის მოსწორების შემდეგ, რასაც ვერ ვიტყვით დანარჩენი ნატეხების მიმართ. მსგავსი ნატეხები ცნობილია კოლოტაურის (მამულაძე, ხალვაში, 2002:28-29, ტაბ. IV/1, 2, 3), ჭარნალის (ინახება გონიო-აფსაროსის მუზეუმ-ნაკრძალის ფონდებში), ფიჭვნარის (კახიძე, ვიკერსი, 2004:444, სურ. 305), ვანის (ლორთქიფანიძე, გიგოლაშვილი, კაჭარავა, ლიჩელი, ფირცხალავა, ჭყონია, 1981:24-25, სურ. 30-33) ანტიკური ხანის ძეგლებიდან. ქვევრის კედლის ნატეხებს შორის ერთი, სქელკედლიანი, მოყავისფერო ფრაგმენტი შემკულია ერთმანეთის პარალელურად განლაგებული ირიბი ჭდეებით. ზედა-

პირი დაფარულია ჰორიზონტალური ღარებით, რომელიც, შესაძლოა, მისი მოსწორების გზითაა წარმოქმნილი.

ერთ-ერთი ქვევრის ძირი მოყავისფრო-მონაცრისფროა, ბრტყელი, ტანისაგან გამოყოფილ-გამოზიდულია.

ადრეანტიკური ხანის კერამიკის ფრაგმენტებში გვხვდება თიხის სხვადასხვა ჭურჭლის ყურის ფრაგმენტები, ოვალური თუ მრგვალ-განივკვეთიანი, ყავისფერი. ერთი მათგანი შემკულია მცენარეული ორნამენტით (ტაბ. III/5; VI/6). მოშავო-მონაცრისფრო ქოთნის ნატეხს მხრის დასაწყისში მრგვალი ნახვრეტი აქვს გაკეთებული – სავენტილაციოდ ან შეკეთების მიზნით (ტაბ. III/2; VI/5).

საყურადღებოა რთვა-ქსოვასთან დაკავშირებული პირამიდული ფორმის საწაფები. ერთი დიდი ზომისაა, სქელი, წყვილნახვრეტიანი. ზედა ნაწილი მომტვრეული აქვს, ქვედა – წვერთან შედარებით გაფართოებულია. საწაფის წახნაგები არაა მკვეთრი. შემორჩენილი სიმაღლე – 11,5 სმ., ძირის სიგანე – 7,5X7,7 სმ (ტაბ. V/1; VIII/3). შედარებით პატარა ზომისაა მეორე საწაფი, ერთნახვრეტიანი. ქვემოდან შეზნექილი ძირისაკენ თანდათან გაფართოებული, წახნაგები მკვეთრად გამოყვანილი. წვერი მომტვრეული. დაცული სიმაღლე – 6,2 სმ., ძირის სიგანე – 3,8X4 სმ (ტაბ. V/2; VIII/4).

პირამიდული ფორმის საწაფები საქართველოში ანტიკურ ხანაში ვრცელდება (Куфтин, 1949:15; კახიძე, 1971:53). ყველაზე ადრეული ნიმუშები აქ, შავიზღვისპირა ზოლში, ძვ.წ. V ს-ში ჩნდება. ისინი, ძირითადად, მასიური და წყვილნახვრეტიანებია. აღმოჩენილია ეშერაში, ოჩამჩირეში (Куфтин, 1949:14-15), ვანში, ბათუმის ციხეზე. წარმოდგენილია ფიჭვნარის ძვ.წ. V-III სს. კულტურულ ფენებში (კახიძე, 1971:54, 55; კახიძე, ვიკერსი, 2004:138, სურ. 321; Микеладзе, Хахутаიшвили, 1985, ტაბ. 20). წყვილნახვრეტიანი საწაფები მრავლად გვხვდება ჩრდილო შავიზღვისპირეთშიც (Гайдукевич, 1952:402, 403; Онайко, 1956:157, სურ. 1/4; Кругликова, 1957:135) და ხმელთაშუაზღვის აუზის ქვეყნებში (Anderson, 1951:182, პლ. 22/377; Barber, 1991). პატარა ზომის ერთნახვრეტიანი პირამიდული საწა-

ფები გავრცელებული ჩანს გვიანელინისტურ ხანაში, დიდი რაოდენობითაა აღმოჩენილი ვანის ძვ.წ. III-II სს კულტურულ ფენაში (Хоштария, 1955:162, ტაბ. VI), ბათუმის ციხესა (კახიძე, ხახუტაიშვილი, 1989:110, ტაბ. XXV/3) და ფიჭვნარში. დათარიღებულია ძვ.წ. II ს-ით (კახიძე, 1971:55, ტაბ. VII/4).

გვიანელინისტური ხანის მასალებიდან გამოიყოფა სადგამი (ტაბ. V/4; VIII/2). ცილინდრული მოყვანილობის. ბოლოსა და პირისაკენ ოდნავ გაფართოებული. ბრტყელძირიანი, მასიური. გადარჩენილია ქვედა ნახევარი. ტანის დასაწყისი, ძირთან ახლოს, შემკულია მკვეთრად გამოხატული სამი ჰორიზონტალური ღარით. შემდეგ ფართო ზოლს მიუყვება ტალღისებური ორნამენტის ერთი რიგი. ორნამენტი მთავრდება ღრმა ჰორიზონტალური ღარის ირგვლივ განლაგებული დახრილი ჭდეებით, რომელიც მცენარეული ორნამენტის შთაბეჭდილებას ტოვებს. კეცი მოყავისფრო, კარგად გამომწვარი, მსხვილმარცვლიანია. დაცული სიმაღლე – 12,5 სმ., ძირის დიამ. – 7,5 სმ., ტანის დიამ. – 7 სმ. ამ სახის ჭურჭელი აღმოჩენილია ფიჭვნარში (კახიძე, ვიკერსი, 2004, სურ. 327). ფიქრობენ, რომ მათ იყენებდნენ სხვა სახის, შესაძლებელია, ღვინის სასმისად განკუთვნილი ჭურჭლების სადგამად (კახიძე, 2005).

თიხის ჯამი (ტაბ. V/5; VI/8). ნაწილობრივ აღდგენილი, მოყავისფრო, კარგად გამომწვარი. აქვს გადაშლილი პირი და ბრტყელი ქობა, დაბალი ქუსლი. ძირი ქვემოდან ოდნავ ამოზრცულია. სიმაღლე – 8,5 სმ., პირის დიამ. – 22,8 სმ., ძირის დიამ. – 8 სმ. ანალოგიური თიხის ჯამი აღმოჩენილია ითხვისში. იგი დათარიღებულია გვიანელინისტური ხანით (მახარაძე, გაგომიძე, ლომთაძე, ბერიკაშვილი, კაპანაძე, 2005:34, სურ. 13/1).

ამფორის პირ-ყელის ფრაგმენტი (ტაბ. IV/1; VII/1). პირი ლილვისებური, ყელი გამობერილი. კეცი ღია ყავისფერი. მცირე რაოდენობით ურევია კირქვისა და ქარსის წვრილი ნაწილაკები. იგი ე.წ. ყელგამობერილ ქიოსურ ამფორებს განეკუთვნება. ქიოსური ამფორები მრავლადაა აღმოჩენილი ფიჭვნარში (კახიძე, ვიკერსი, 2004:65, სურ. 141, 144), ბა-

თუმის ციხეზე (კახიძე, ხახუტაიშვილი, 1989, ტაბ. XXXVII/2, 3), ციხისძირში, საქორქოში, ერგეტაში, ქარიეტაში, ოჩამჩირეში, სოხუმის მთაზე, ვანში. დათარიღებულია ძვ.წ. V ს (კახიძე, 1971:112-113).

ამფორის ძირები (ტაბ. IV/2-6; VII/3-5). ყავისფერკეციანი. მათ შორის გამოიყოფა:

1. შიგა ზედაპირზე მკვეთრი ვარდულის მქონე კორპუსისაგან მკვეთრად გამოყოფილი ღილისებური ქუსლით; 2. დაბალი, კორპუსისაგან გამოყოფილი მომრგვალებული საყრდენით. კორპუსის შიგა ზედაპირზე ვარდული თითქმის არ შეინიშნება; 3. კორპუსისაგან გამოყოფილი ღილისებურქუსლიანი ძირი, რომელსაც გარეთა ზედაპირზე მკვეთრი ნიბო აქვს შემოვლებული. შიგა ზედაპირზე მოცემულია ვარდული. მსგავსი ძირის მქონე ყავისფერკეციანი ამფორები გავრცელებული ჩანს გვიანელინისტური ხანის ძეგლებზე

შავლაკიანი ჭურჭლის პირისა და ტანის ნატეხი (ტაბ. VI/9). ჰქონია გარეთკენ გაშლილი სწორკედლიანი ტანი, შიგნითკენ მიმართული მომრგვალებული პირი. კეცი ღია მოყვითალო. მოშავო-მოყავისფრო ლაკი ალაგ-ალაგაა შემორჩენილი.

„ჯვრის მთაზე“ მოპოვებულ მასალებში გვხვდება რკინის ცული (ტაბ. V/6; VIII/5). აქვს დანახნაგებული, ოთხკუთხაგანივკვეთიანი ყუა, ოვალური სატარე ყუისა და ტანისაგან მკვეთრად გამოყოფილია. ტანი ბრტყელი, პირისაკენ თანდათან გაფართოებული. პირი ასიმეტრიული, ნილრი არ არის გამოკვეთილი, ტანისა და ყუის წახნაგები მიუყვება სატარე ხერელის კიდეებს. სიგრძე – 18 სმ., სატარე ხერელის დიამ. – 3 სმ., პირის სიგანე – 7,5 სმ.

ამგვარი ცულები აღმოჩენილია ბორში (ახ.წ. I ს) (Придик, 1914:94-110), ძეგრის მიდამოებში (Куфтин, 1950:198-199, სურ. 537), ურეკში (Хоштария, 1955:63, სურ. 10), არმაზისხევში (აფაქიძე, გობეჯიშვილი, კალანდაძე, ლომთათიძე, 1955:130, ტაბ. ჩVIII/3), კლდეეთში (ლომთათიძე, 1957, სურ. 2, ტაბ. XXI), გერზეულში (Воронов, 1975, სურ. 98), ნებელდაში (Воронов, Юшин, 1979:181-198, 195. სურ. 9/25), ლიაში (ჯაფარიძე, 1999, ტაბ. CXXXVIII), ფერეთაში (ხარაბაძე, 2002:81-87,

ტაბ. I/13), სოფ. ზედა გორადან (ხარაბაძე, 2003:165, ტაბ. I/4), ფიჭვნარში (კახიძე, ვიკერსი, 2004:128, სურ. 286, 296). ამ ტიპის ცულების გავრცელების ქრონოლოგიური ჩარჩოებია I-III საუკუნეები.

ზემოთ განხილული მასალების მიხედვით შეიძლება ითქვას, რომ „ჯვრის მთაზე“ პირველი დასახლება ადრეანტიკურ ხანაში გაჩენილა. უცხოური ნაწარმის აღმოჩენა მიუთითებს, რომ „ჯვრის მთა“ ადრეიდანვე ჩაბმული იყო იმ საგარეო სავაჭრო-ეკონომიკურ ურთიერთობებში, რომელიც ანტიკური ხანის კოლხეთისათვის ინტენსიურ ხასიათს ატარებდა. ნამოსახლარი სტრატეგიული თვალსაზრისით მეტად მოხერხებულ ადგილზე მდებარეობს. როგორც ზემოთ აღინიშნა, აქედან შეიძლება კონტროლის დაწესება ყოროლისწყალ-ჩაქვისწყლის ხეობასა და ჭოროხის აუზის მნიშვნელოვან მონაკვეთზე. ვფიქრობთ, საინტერესო მასალების მომცემი იქნება ნამოსახლარზე არქეოლოგიური გათხრების ჩატარება და დამატებითი მასალის გამოვლენა.

ლიტერატურა

1. **ა.აფაქიძე, გ.გობეჯიშვილი, ა.კალანდაძე, გ.ლომთათიძე**, მცხეთა I, თბ., 1955, გვ. 98-102.
2. **ი.გაგოშიძე**, ითხვისის სამარხი, სსმმ, XX-II-B, 1968, გვ. 13-45.
3. **ნ.ვაშაკიძე**, სუფსის აუზში შემთხვევით აღმოჩენილი ქვევრსამარხები, სდსძ, III, 1973, გვ. 74-87.
4. **ა.კახიძე**, საქართველოს ზღვისპირეთის ანტიკური ხანის ქალაქები, „მეცნიერება“, თბ., 1971.
5. **ა.კახიძე**, ტრანსკავკასიური მაგისტრალის გასწვრივ, ჟურნ. ჭოროხი, №11, 2005, გვ. 116-118
6. **ა.კახიძე, შ.მამულაძე**, კვამტის ანტიკური ხანის ნამოსახლარი, სდსძ, XVII, 1988, გვ. 47-61.
7. **ა.კახიძე, დ.ხახუტაიშვილი**, მასალები ბათუმის ძველი ისტორიისათვის, I (წინაანტიკური და ანტიკური ხანა), სდსძ, XVIII, 1989, გვ. 3-139.

8. **ა.კახიძე, მ.ვიკერსი**, კოლხები და ბერძნები აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთში, საქართველო-ბრიტანეთის ერთობლივი არქეოლოგიური ექსპედიციის შედეგები (1998-2002 წწ), ფიჭვნარი I, ბათუმის არქეოლოგიური მუზეუმი, ოქსფორდის უნივერსიტეტის აშმოლის მუზეუმი, 2004.
9. **გ.ლომთაძიძე**, კლდეეთის სამაროვანი, „მეცნიერება“, თბ., 1957.
10. **ოთ.ლორთქიფანიძე**, ანტიკური სამყარო და ქართლის სამეფო (იბერია) (სავაჭრო-ეკონომიკური და კულტურული ურთიერთობანი ძვ.წ. III საუკუნიდან ახ.წ. III-IV სს), „მეცნიერება“, თბ., 1968.
11. **ოთ.ლორთქიფანიძე, ელ.გიგოლაშვილი, დ.კაჭარავა, ვ.ლიჩელი, მ.ფირცხალავა, ა.ჭყონია**, ძვ.წ. VI-IV საუკუნეების კოლხური კერამიკა ვანიდან, ვანი V, 1981, გვ. 5-105.
12. **შ.მამულაძე, მ.ხალვაში**, კოლოტაურის ანტიკური ხანის ნამოსახლარი, ბამ შრომები, II, 2002, გვ. 28-41.
13. **გ.მახარაძე, გ.გაგოშიძე, გ.ლომთაძე, დ.ბერიკაშვილი, ნ.კაპანაძე**, არქეოლოგიური გათხრები იცქისის ციხეზე, ნარკვევები, X, 2005, გვ. 29-44.
14. **თ.მიქელაძე, რ.პაპუაშვილი, ნ.ჩუბინიშვილი, ნ.პაპუაშვილი, ე.სახვაძე**, კოლხეთის ექსპედიცია, საველე-არქეოლოგიური კვლევა-ძიება 1989-1992 წწ. (მოკლე ანგარიშები), საქართველოს მეცნიერებათა აკადემია, ოთ. ლორთქიფანიძის არქეოლოგიური კვლევის ცენტრი, 2004, გვ. 36-39.
15. **ჟან მურიე**, ბათუმი და ჭოროხის აუზი (ფრანგულიდან თარგმნა ი.ლორთქიფანიძემ), სახელმწიფო გამომცემლობა, თბ., 1962.
16. **ა.ფრენკელი**, ნარკვევები ჩურუქ-სუზე და ბათუმზე, თბ., 2012.
17. **ს.ხარაბაძე**, გვიანანტიკური ხანის სამარხი სოფ. ერეტიდან, ძიებანი, №9, 2002, გვ. 81-87.
18. **ს.ხარაბაძე**, ახ.წ. I-II საუკუნეების სამარხი სოფელ ზედა გორადან (ვანის რაიონი), იბერია-კოლხეთი, №1, 2003, გვ. 164-169.
19. **ვ.ჯაფარიძე**, ეგრისის მატერიალური კულტურა ახ.წ. I-VII სს. (სადისერტაციო ნაშრომი), თბ., 1999.
20. **Воронов Ю.Н.**, Тайна Цебельдииской долины, М., 1975.
21. **Воронов Ю. Н., Юшин В.А.**, Ранний горизонт в могилниках Цебелдской культуры, СА, 1, 1979, ст.181-198.
22. **Гайдукевич В.Ф.**, Раскопки Мирмекия в 1935-1938гг, МИА, 25, 1952, ст.395-414.
23. **Кигурадзе Н.**, Дапнарский могилник, Мецниереба, Тб., 1974.
24. **Куфтин Б.А.**, Археологическая Маршрутная экспедиция 1945 года в Юго-Осетию и имеретию, «Академии Наук Грузински ССР», Тб., 1949.
25. **Куфтин Б.А.**, Материалы к археологии Колхиды, II, Тб., 1950.
26. **Кругликова И.Т.**, Ремесленное производство простой керамики Пантикапея, МИА, 56, 1957.
27. **Лордкипанидзе О.**, Ремесленное производство и торговля в Мцхета в I-III вв.н.э., თსუ შრომები, 65, 1957, გვ. 115-152.
28. **Микеладзе Т.К., Хахутайшвили Д.А.**, Древнеколхидское поселение Намчедури, «Мецниереба», Тб., 1985.
29. **Онанко Н.А.**, О фанагорийских грузилах, МИА, 1956, ст.154-160.
30. **Придик М.**, Новые Кавказские клады, МАР, 54, 1914, ст. 94-110.
31. **Хоштария Н.В.**, Археологические исследования Уреки, mska, I, Тб., 1955, gv. 25-78.
32. **Anderson, J.K.**, Excavations on the Kofina Ridge, Chios. BSA 49: 123-182, 1951.
33. **Barber E.J.W.**, Prehistoric Textiles: the Development of Cloth in the Neolithic and Bronze Ages with Special Reference to the Aegean. Princeton NJ., 1991.
34. **Sparkes, B., Talcott, L.**, Black and plain pottery of the 6th, 5th and 4th Centuries BC. Athenian Agora 12. Princeton NJ., 1970.

ტაბულაჰის აღწერილობა

I – ქვევრის კედლის ნატეხები.

II – 1-4. ქვევრის კედლის ნატეხები; 5-6. ქვევრის ძირის ნატეხები.

III – 1. ქოთნის მხრის ნატეხი; 2-3. ჭურჭლის ყელის, მხრისა და ყურის ფრაგმენტები; 4-6. ყურის ფრაგმენტები; 7. ჭურჭლის ძირ-კედლის ნატეხი.

IV – 1. ამფორის პირის ფრაგმენტი; 2-5. კოლხური ამფორის ძირები; 6. სინოპური ამფორის ძირი.

V – 1-2. პირამიდული საწაფები; 3. კოლხური სასმისის ძირი; 4. სადგამი; 5. ჯამის ნატეხი; 6. რკინის ცული.

VI – 1-3. ქვევრის კედლის ნატეხები; 4-6. ქოთნის ყურები; 7. ქვევრის ძირი; 8. ჯამი; 9. შავლაკიანი ჯამი.

VII – 1-2. ამფორის პირის ფრაგმენტები; 3-5. კოლხური ამფორის ძირები.

VIII – 1. კოლხური სასმისი; 2 სადგამი; 3-4. პირამიდული საწაფები; 5. ცული.

Nargiz Surmanidze

THE ANCIENT SETTLEMENT ON JVRIS MTA (CROSS MOUNTAIN)

Summary

Chakvistskhali gorge on the territory of the south-western Georgia represents one of the parts of a trade route of local and international character being functioning from the ancient times. The main and minor path-roads assume their significance beginning from the Ancient period. It's well known, that cultural-economic and political relations with the other countries become more intensive from the 6th c.BC. Archaeological data witness, that as far back as in the Early Ancient period there existed a trade route through Transcaucasian countries with important urban centres of Kartli and Colhis on it. In the Hellenistic period, when trade acquires international character, in a quite number of regions, such as Asia Minor, Mesopotamia, Egypt, Central Asia, India, China, the integrated main trade route from India to the Black Sea comes into being. The trade-transit route from India passed through the ancient countries of Central Asia (Bactria, Sogdiana) and the Caspian Sea towards the Eastern Georgia, further passing through Mtkvari river, Surami pass, Fasis river, up to Fasis city, which had close contacts with the northern and south Black Sea littoral cities.

Chakvistskhali gorge by its geographical situation became a direct participant of trade-transit relations. In the Ancient period this region transportation system, most likely, looked like that-the main road passed along the Black Sea coastline, the minor road passed through Chakvistavi village and the mountain pass to Kintrishi and Acharistskhali gorges. Further it lasted through Tetri Mta (white mountain) pass, by Chakvistskhali river head, along Heknara River towards Kintrishi gorge and Khino village.

It should be also mentioned a road through hills between Chakvistskhali and Korolistkhali gorges. According to Al. Frenkel, it begins from Akhalshe-ni, passes Korolistavi, Orta Batumi and further lasts towards Makhinjauri and Chakvi gorge.

Thanks to the fact of existence of the above mentioned coastline road system imported ceramic from Anatolian or Aegean world were spreaded on the territory of the south-western Georgia. That's why special attention was paid to repair, maintenance and defence of roads. Naturally, complicated historical processes gave rise to development of dwelling complexes in two directions-those ones with evident defensive character on the one hand and ordinary ones on the other hand.

In 2005 on so called Jvari mountain by chance has been discovered a settlement of the Antique period. As a result of research carried out by scholars it was proposed a thesis on the settlement as

being an important part of the Black Sea coastline defence system of Georgia. Jvris Mta (cross mountain) is situated between two rivers - Korolistkhali and Chakvistskhali (more than 800 m. high above sea level). From the heights of the mountain in the southern direction one could clearly notice Turkish borders, the delta of Chorokhi river, Makhvilauri and Urekhi mountains, Feria hills, Sameba mountain, Akhalsheni, Sameba, Chelta and Kapreshumi villages. Having looked at the coastal line one could see Batumi itself, Bartskhana and Tamari settlements. Gantiadi, Makhinjauri, Mtsvane Kontskhi - in the western direction, as well as Daba Chakvi and Chakvistskhali gorge with its villages and Kobuleti - in the northern direction. Korolistavi village is one of those ones in the neighbourhood to Jvris Mta (cross mountain). Its local dwellers had good experience in construction and maintenance of signal-fortification stations. In connection with formation of Colchian kingdom both on the coast-line and in certain gorges arises united system of fortified settlements. Making use of alarms(setting fire) every other fortified station alerted the neighbouring one.

The major archaeological material have been discovered on Jvari mountain (cross mountain) is represented by pottery. Among artefacts of local manufacture the following ones are notable-fragments of the body and bottom of Colchian drinking vessel, fragments of a Colchian pithos, fragments of handles of different vessels, a clay pot, fragments of bottom of a Colchian amphorae, 2 pyramidal sinkers for loom. Among imported objects notable are fragments of the neck and mouth of Chian amphorae, a bottom of Sinopian amphorae, fragments of black-glazed vessel. It has been discovered an iron axe, as well.

Summarising all above mentioned, we think it should be reasonable to carry out archaeological excavations at the settlement, that will give an opportunity for bringing to light supplementary data for the further research.

ПОСЕЛЕНИЕ ПЕРИОДА АНТИЧНОСТИ НА ДЖВАРИС МТА

Резюме

Ущелье Чаквистскали, расположенное на территории юго-западной Грузии, с древнейших времён является составной частью действующего торгового пути местного и международного значения. Со времён античности в этом регионе приобретают своё значение главные и второстепенные дороги. Известно, что с VI в. до н.э. интенсивными становятся культурно-экономические и политические взаимоотношения с другими странами. Археологические материалы свидетельствуют, что ещё в раннеантичный период через страны Закавказья проходила торговая магистраль, вдоль которой были расположены важнейшие городские центры Картли и Колхиды. В Эллинистический период, когда торговля приобрела международный характер, в странах Малой Азии, Месопотамии, Египте, Средней Азии, Индии, Китае формируется единый большой торговый путь из Индии до Чёрного моря. Торгово-транзитная магистраль из Индии проходила через древнейшие государства Средней Азии (Бактрию, Согдину), вдоль побережья Каспийского моря и доходила до Восточной Грузии, далее вдоль реки Мтквари, Сурамский перевал, реку Фазис - до г. Фазис, у которого были тесные связи с городами Северного и Южного Причерноморья.

Чаквисцкальское ущелье по своему географическому положению оказалось непосредственно включённым в процесс торгово-транзитных отношений. В период Античности здесь сформировалась основная система дорог и проходов, которую можно описать следующим образом - основная дорога - проходила вдоль Черноморского побережья. Существовала также дорога из с.Чаквистави через горные проходы до ущелий Кинтриши и Ачарисцхали. Отсюда у истока реки Чаквисцхали, через перевал горы Тетри Мта, вдоль реки Хекнара до ущелья Кинтриши и села Хино.

Заслуживает внимания и дорога по холмам, соединяющая ущелья Чаквисцхали и Королисцхали. По словам Ал.Френкеля, она начинается с Ахалшени, проходит Королистави, Орта-Батуми, Барцхану, далее через Махинджаури и до Чаквского ущелья.

Посредством находящейся на данном участке прибрежной полосы дороги, соединяющей с Анатолийским или Эгейским миром, происходило распространение импортной керамики по территории юго-западной Грузии. В связи с этим особое значение придавалось строительству дорог, их сохранности и содержанию на должном уровне. Сложные исторические процессы вели к развитию жилых комплексов в двух направлениях. С одной стороны, появляются жилые комплексы с явно выраженными оборонительными функциями. С другой стороны, обычные поселения. В 2005 г. На т.н. горе Джврис Мта случайно было обнаружено поселение античного периода. В результате исследования этого памятника специалистами появилось предположение о том, что здесь находился один из важнейших пунктов прибрежной оборонительной системы Грузии.

Видно, что во времена Античности посредством этого сигнально-наблюдательного поселения становилось возможным держать контроль над обширной территорией. С вершины Джврис Мта (более 800 м. над уровнем моря), находящейся между Королисцхали и Чаквисцхали, в южном направлении прекрасно просматриваются границы Турции, дельта р.Чорохи, горы Махвилаури и Урехи, холмы Фери, гора Самеба, деревни Ахалшени, Самеба, Челта, Капрешуми. В направлении прибрежной полосы-сам Батуми, Барцхана, поселение Тамар. В западном направлении - Гантиади, Махинджаури, Зелёный Мыс. На северном - Даба Чакви, Чаквисцхальское ущелье с его деревнями и Кобулет. Восточный ареал включает дер. Чак-

вистави, Мтирала и гору Зундага. С горой Джврис Мта соседствует село Королистави. Видно, что местные жители выбрали очень подходящее место для расположения сигнально-наблюдательного поселения. В связи с формированием Колхидского царства, как в прибрежной полосе, так и в отдельных ущельях создаётся единая система фортификационных поселений, где посредством сигнальных знаков (разжигание огня) передаётся из пункта в пункт предупреждение о грозящей опасности.

Распространение иностранных предметов торговли в прибрежной полосе, а также внутренних районах юго-западной Грузии подтверждает прохождение здесь транс-Кавказской магистрали, что естественно привело к требованиям более строгого контроля и безопасности дорог. На примере ущелья Ачарисцхали хорошо видно, что существовала устойчивая, единая оборонительная система, чьей важнейшей частью являлось само ущелье.

Археологический материал, найденный на Джврис Мта, представлен прежде своего изделиями керамики. Присутствуют предметы как местного, так и импортного производства. Среди изделий местного производства следует отметить фрагменты тулова и дна колхского кубка, колхского пифоса, ручек различных сосудов, чашу, фрагменты дна колхской амфоры, а также, предметы, связанные с ткачеством - 2 грузила для ткацкого станка пирамидальной формы. Из импортных предметов следует отметить фрагменты горлышка Хиосской амфоры, дно Синопской амфоры, фрагменты горлышка и тулова чернолакового сосуда. Также был найден железный топор.

Подводя итог всему вышесказанному, думаем, что проведение археологических раскопок на месте данного памятника материальной культуры добавит интересный и ценный материал для дальнейшего его исследования.

ფიჭვნარის ელინისტური ხანის სამაროვანზე 2010 წლის ნოემბერ-დეკემბერში განხორციელებული არქეოლოგიური კვლევა-ძიების შედეგები

ფიჭვნარის არქეოლოგიურმა ექსპედიციამ ფართო მასშტაბის სავსე სამუშაოები განახორციელა 2010 წლის ნოემბერ-დეკემბერში. ექსპედიციის კვლევა-ძიების ერთ-ერთ ობიექტს ელინიზმის ეპოქის სამაროვანი წარმოადგენდა. მისი შესწავლა გასული საუკუნის 60-იანი წლებიდან დაიწყო. ამ ეპოქის სამარხები ფიჭვნარში ორ უბანზეა განფენილი. ერთ-ერთი მათგანი მდებარეობს ნეკროპოლის სამხრეთ-აღმოსავლეთ ნაწილში, ხოლო მეორე – ქვიშაზვინულებზე. ამ ადგილებში საქართველო-ბრიტანეთის ფიჭვნარის ერთობლივმა ექსპედიციამ არქეოლოგიური გათხრები 2003 და 2004 წლებშიც აწარმოა. შევისწავლეთ საინტერესო ინვენტარის შემცველი 46 სამარხი (კახიძე, ვაშაკიძე, 2010:19-20, 231-237, ტაბ.139-162). 2010 წლისათვის კი მათ რიცხვს მიემატა 44 სამარხი და 12 სააღაპო მოედანი. ვისაუბრებთ ამ აღმოჩენათა შესახებ.

პირველ ხანებში აიგემა SWI-61 სექტორის 36-40, 46-50, 56-60 კვადრატები. რაც შეეხება 42, 43 და 45 კვადრატებს, ისინი ადრე იყო შესწავლილი. ამავე სექტორში, დასავლეთის მიმართულებით, მივუმატეთ 61-67 კვადრატები. პირველ რიგში მოიხსნა ზედა ჰუმუსოვანი ფენა, რომლის სიმძლავრე მერყეობს 10-25 სმ-ს შორის. აშკარაა, რომ ამ ადგილებში ჰუმუსოვანი ფენის გარკვეული ნაწილი აქ არსებული საამქროს მოქმედების დროს იყო ნიველირებული. ჰუმუსს მოსდევს დიუნური წარმომავლობის ფხვიერი სილნარი ფენა. ფიჭვნარის სხვა სამაროვნებისაგან განსხვავებით, მკვრივი გრუნტი თანამედროვე ზედაპირიდან საკმაოდ ღრმად იწყება. ამიტომაც სამარხები ფხვიერ სილნარ ფენაშია ჩაჭრილი.

კონტურების გამოყოფა არსებითად ყავისფერი შეფერილობისა და რკინის ლურსმნების განლაგების მიხედვით გვიხდება. აქ სააღაპო მოედნები არ ჩანს. საყურადღებოა ის გარემოება, რომ 61-ე კვადრატში გამოიკვეთა ძალიან მკვრივი, მოზრდილი მოყავისფრო კონტური, რომელიც სამხრეთიდან ჩრდილოეთისაკენ იყო დამხრობილი. მასთან ახლოს, 51-ე და 61-ე კვადრატების მიჯნაზე, აღმოჩნდა მეორე დიდი კონტური, რომელიც აღმოსავლეთიდან დასავლეთისაკენ იყო დამხრობილი. ამ კონტურებში რაიმე სახის მასალა არ ყოფილა წარმოდგენილი (ტაბ. I). 56-ე კვადრატში სამარხის კონტურიც მოიხაზა. იგი ჩრდილოეთისაკენ ჩანს დამხრობილი. თავის არეში ჩაუდგამთ ყავისფერკეციანი დოქი, რომლის ყურზეც წრეხაზია დატანილი. თხრილი დამხრობილია სამხრეთიდან ჩრდილოეთის მიმართულებით (ტაბ. I).

თხრილი მომზადდა ფოტო და გრაფიკული ფიქსაციისათვის. ამის შემდეგ მოვახდინეთ გამოჩენილ სამარხთა პრეპარაცია.

მუშაობა გაგრძელდა ჩრდილოეთის მიმართულებით. 71-ე კვადრატის გაგრძელებაზე ახალი თხრილი N ექცეოდა NW-61 სექტორში. გაითხარა 61-ე ნახევარკვადრატი და 71, 72, 73, 74, და 75 სრული კვადრატები. დავინწყეთ 61-ე კვადრატის შესწავლა. 73-ე კვადრატის დასავლეთ ჭრილში, ჰუმუსის ქვემოთ, გამოჩნდა ყავისფერკეციანი დოქი. მისგან ჩრდილოეთით, 1,1 მ-ის მოშორებით, 75 სმ-ის სიღრმეზე გაიწმინდა მეორე ფიჭვნარული კანელურებიანი ჭურჭელი. გაგვიჩნდა ეჭვი, რომ სამაროვნის საზღვრები ვრცელდება ამ მონაკვეთზე დასავლეთის მიმართულებითაც. შემდგომმა სამუშაოებმა ეს მოსაზრება არ დაადასტურა.

ერთი სიტყვით, ახალი საველე სამუშაოებით დაზუსტდა ელინიზმის ეპოქის სამაროვნის დასავლეთი საზღვრები. განსხვავებული სურათი შეინიშნება სამხრეთის მიმართულებით. SW 61-ე სექტორის 48-ე კვადრატში, სამარხების გარდა, აღმოჩნდა სააღაპო მოედანი – 0,9 მ-ის სიგრძეზე ჩაეწყოთ ორად გატეხილი თიხის სანელსაცხებლე, მთლიანად დაცული შავლაკიანი კანთაროსი და რამდენიმე ადგილობრივი ჭურჭელი, მათ შორის, კანელურებიანი დოქიც (ტაბ. I).

გადავწყვიტეთ დარჩენილი ფართობის სრულყოფილად შესწავლა. მოზრდილ ტერიტორიაზე ავიღეთ ზედა ჰუმუსოვანი ფენა. თხრილის ზომებია 24X16მ-ზე. შევისწავლეთ შემდეგი კვადრატები: SW-61-ის 39-40; 49-50; 59-60; 69-70; 79-80 და SWI-62-ის 31-34; 41-44; 51-54; 61-64; და 71-74 კვადრატები (სურ. I). ჰუმუსოვანი ფენის სიმაღლე 30-40 სმ-ს შეადგენდა; აქაც მოსდევს ფხვიერი სილნარი. თხრილის აღმოსავლეთ მონაკვეთზე მალე გამოჩნდა რამდენიმე სააღაპო მოედანი და ერთი დერგსამარხი. დასავლეთ მონაკვეთზე აღმოჩენილა რაიმე ნაშთები. სამაგიეროდ, სამარხები საკმაოდ ინტენსიურად იყო ჩალაგებული თხრილის აღმოსავლეთ მონაკვეთზე (ტაბ. I).

სამაროვნის ტოპოგრაფიის დადგენის მიზნით მორიგი თხრილი დაიდო 2003 და 2004 წლებში შესწავლილი სამაროვნის ჩრდილო გაგრძელებაზე. აიგეგმა NW I-61 სექტორის 22-25, 32-35 კვადრატები. 80-90 სმ-ის სიღრმეზე გამოჩნდა თიხის სადგარი, ხოლო 68-ე კვადრატში კოლხური ამფორის ყურისა და ტანის ნატეხი (ტაბ. I). ჩანს, რომ ჩრდილოეთის მიმართულებით სამაროვნის საზღვრები აღარ უნდა ვრცელდებოდეს.

ელინიზმის ეპოქის ნეკროპოლის დასავლეთი საზღვრის დადგენის მიზნით მომდევნო თხრილი გაიჭრა 2004 წელს შესწავლილი სამაროვნის მთელ გაყოლებაზე. სიგრძე 20 მ, სიფართო – 8 მ. NW I-61 სექტორის 84-ე კვადრატში გამოჩნდა დარღვეული სამარხი.

სამაროვნის აღმოსავლეთ საზღვრების დადგენის მიზნით აიგეგმა კიდევ ერთი მოზრდილი თხრილი, რომელიც ექცევა SW I-51-ე

და 61-ე სექტორში – დამხრობილი იყო სამხრეთიდან ჩრდილოეთის მიმართულებით. SW I-61-ე სექტორში აიგეგმა 2-7 და 12-17 კვადრატები (სულ 12 კვადრატი), ხოლო SW I-51-ე სექტორში 92-97 კვადრატები. ზედა ჰუმუსოვანი ფენა მოიხსნა ტრაქტორის გამოყენებით, რაც გამოწვეული იყო ამ მონაკვეთში შენობისათვის განკუთვნილი საძირკვლის ამოჭრით. ბუნებრივია, ჰუმუსის შესწავლა მიმდინარეობდა სათანადო მეთვალყურეობის ქვეშ. მხოლოდ SW I-61 სექტორის მე-3 და მე-4 კვადრატებში აღმოჩნდა ორი სამარხი. სხვა ადგილებში აქ-იქ თავს იჩენდა ამფორის ნატეხები. ჩანს, რომ სამაროვნის აღმოსავლეთი საზღვრები სადღაც ამ ადგილებში უნდა მთავრდებოდეს.

ჩვენი მოსაზრება დაადასტურა მორიგმა საკონტროლო თხრილმა, რომელიც გავლეს ბულ იქნა ექსპედიციის ბოლო ეტაპისათვის ზემოთ შესწავლილი თხრილის ჩრდილოეთ გაგრძელებაზე. აიგეგმა NW-51 სექტორის 91-ე, NW-61 სექტორის 1-11-21 და SW-61 სექტორის 1, 11, 21-ე კვადრატები. SW-61 სექტორის 1 კვადრატში აღმოჩნდა კიდევ ერთი სააღაპო მოედანი.

ოდნავ მოშორებით საკონტროლო თხრილი დაიდო ფიჭვნარის ბაზის მცველ დარეჯან გურგენაძის ეზოში. აიგეგმა NW-61 სექტორის 21-ე ნახევარკვადრატი, 22-23-ე კვადრატები. ჰუმუსის სისქე ამ მონაკვეთზე 40 სმ-ია. როგორც წესი, ჰუმუსს მოსდევს ფხვიერი სილნარი. 23-ე კვადრატში გამოჩნდა ერთადერთი სააღაპო მოედანი. გაიწმინდა დამცვრეული კოლხური ამფორის, დოქისა და ჯამის ნატეხები. ახლავს ქვები. როგორც ვხედავთ, აღმოსავლეთის მიმართულებითაც შემოიფარგლა ელინისტური ხანის სამაროვნის საზღვრები.

კიდევ ერთი საკონტროლო თხრილი აიგო NW I-51 სექტორში – 75-78, 85-88 ნახევარკვადრატები. თხრილში ჰუმუსი საკმაოდ მძლავრი აღმოჩნდა – სისქე 40-55 სმ. მოსდევს ფხვიერი სილნარი. როგორც ითქვა, ელინიზმის ეპოქის სამაროვნის ამ მონაკვეთზე მკვერივი სილნარი გრუნტი საერთოდ არ ფიქსირდება. 77-ე ნახევარკვადრატში აღმოჩნდა სააღაპო მოედანი, ხოლო 76-ე და 77-ე ნახევარკვადრატების გადაკვეთაზე – ამფორასამარხი

(ტაბ. I).

ფიჭვნარის ელინიზმის ეპოქის ამ მონაკვეთის სამაროვნისათვის წამყვანია გრუნტული ორმოსამარხები. ერთადერთია ამფორასამარხი (ტაბ. I, IV). ყველა მათგანი ინჰუმაციურია. რკინისა თუ ზოგჯერ ბრინჯაოს ლურსმნების განლაგების მიხედვით ირკვევა, რომ ამათი ერთი ნაწილი ხის კუბოშია დასვენებული. ზოგჯერ ორმოსამარხს მხოლოდდამხოლოდ ხის სახურავი უკეთდებოდა. წამყვანია აღმოსავლეთისკენ დამხრობა (26 სამარხი), იშვიათად ჩრდილოეთისა თუ სამხრეთისკენაა გადახრილი. რა თქმა უნდა, ამ წესის დამკვიდრება ადგილობრივ მოსახლეობაში ელინიზაციის პროცესის მანიშნებელია. შემორჩენილია ჩრდილოეთისკენ ორიენტაციის ტრადიციული ადათ-წესებიც (10 სამარხი). ცოტაა სამხრეთ-აღმოსავლეთისკენ (სამი სამარხი) და სამხრეთისკენ მიმართული სამარხები (ორი სამარხი). სამი სამარხის დამხრობის განსაზღვრა არ მოხერხდა. ფიჭვნარის ნესტიან სიღრმე გრუნტში მიცვალებულის ჩონჩხი არ ინახება. ფიქსირდება მხოლოდ კბილის ემალის ნაშთები (16 სამარხი).

საკმაოდ ფეხმოკიდებული ჩანს კლასიკური ხანის ფიჭვნარელი ელინებისათვის დამახასიათებელი ალაპის წესი (კახიძე, 2007:30-34).

დასაკრძალავი ორმოები არ გამოირჩევა დიდი ზომებით. უფრო ხშირია 1,9-1,8-1,7-1,6 და 1,5 მ სიგრძის სამარხები; ერთეულია 3,2-2,45-2,3-2,2 და 2 მ ზომის სამარხთა რიცხვი. ასევე ითქმის 1,4-1,3-1,2-1 და 0,9 მ სიგრძის სამარხებზეც. სჭარბობს 1-0,9-0,8-0,7 და 0,6 სიფართის მქონე სამარხები. ცოტაა 1,55-1,3 და 0,5 მ-ის სიფართის მქონე სამარხებიც. სამარხეული ინვენტარი ძირითადად განლაგებულია თანამედროვე ზედაპირიდან 0,9-0,5 მ-ის სიღრმეზე, იშვიათად – 1,1-1 მ-ის სიღრმეზე (ტაბ. IV). აშკარაა, რომ მიცვალებულთა ერთი ნაწილი, წინა ეპოქის მსგავსად, იკრძალებოდა მოხრილ პოზაში მარცხენა ან მარჯვენა გვერდზე, ხოლო სხვები, ელინების მიბაძვით, გამოტილ პოზაში.

გარკვეულ კანონზომიერებას ემყარება საიმპევეციო ინვენტარის გაყოლების წესი. იშვიათად, დაკრძალვიდან გარკვეული დღეების

გასვლის შემდეგ, ჭირისუფალს მოსაკითხი მიუტანია და სამარხის თავზე დაულაგებია. მათ რიცხვს განეკუთვნება ფიჭვნარული დოქი, ქოთანი და იმპორტული ჭურჭელი. როგორც წესი, ინვენტარის ძირითადი ნაწილი თვით სამარხში, თავის არეშია განლაგებული. წამყვანია ადგილობრივი თიხის ჭურჭელი. დოქები წარმოდგენილი იყო 12 სამარხში, სამჯერ – ორ-ორი ცალი. ერთეულია თიხის ჯამი, საწელსაცხებლე, არიბალისებრი ჭურჭელი და ოთხტუჩა ადგილობრივი ოინოხოიისებრი დოქი. არის მილიანი საწოვარაც. გრძელდება ატიკური შავლაკიანი კერამიკის ჩაყოლების რიტუალიც — ორ სამარხში წარმოდგენილი იყო შავლაკიანი კანთაროსი, ერთშიც – შესანიშნავი ე.წ. გნათიის სტილის ღრმა ფიალა. სხვა ნივთებიდან ყურადღებას იქცევენ რკინის სტრიგილები და ბადის საძირავებად გამოყენებული ტყვიის საწაფები – ერთ სამარხში თავის მარცხენა მხარეს მთელი ბადე ჩაყოლებინათ. მასზე თავის დროზე ასხმული ყოფილა 57 ტყვიის საწაფი. თავისავე არეში საკმაოდ ხშირად ჩნდება სამკაულები. ერთ სამარხში ოქროს წყვილი საყურე აღმოჩნდა, ოთხში კი – წყვილ-წყვილი ოქროსავე რგოლსაკიდი. ელინიზმის ეპოქისთვის ფიჭვნარის მკვიდრთა შორის წამყვანი ადგილი ვერცხლის რგოლსაკიდებს უკავიათ. ზოგჯერ ბრინჯაოსგან დამზადებული ნიმუშებიც გამოერევა. არის ლომისთავებიანი ვერცხლის საყურეები და ბრინჯაოს კირკალი. დაფიქსირდა ბრინჯაოს ძეწკვის ნატეხები, ბრინჯაოსა და რკინის სამაჯურები და ბეჭდები. ჩანს, რომ მიცვალებულს ზოგჯერ ხელები თავის არეში ჰქონდა დასვენებული. გავრცელებული წესია მძივებისა და მძივსაკიდების ჩაყოლება. მსგავსი სამკაული მეტ-ნაკლები რაოდენობით 25 სამარხში იყო წარმოდგენილი. ასევე ითქმის მონეტების მიმართ. კოლხური თეთრი აღმოჩნდა პირის არეში 14 სამარხში, ხოლო ხელებთან – ორ სამარხში, ერთჯერაც — ფეხებთან.

ინვენტარის ზოგიერთი სახეობანი მხართან ახლოსაც ჩაულაგებიათ. კერძოდ, მარჯვენა მხართან აღმოჩნდა კვირისტავი, ქოთანი, დოქი და სამაჯური; მარცხენასთან –

დოქი, სანელსაცხებლე და შავლაკიანი ჯამი; ერთჯერ ბრინჯაოს სამაჯური მკერდის არეშიც დაფიქსირდა.

ხელებთან ხშირად ჩნდება ბრინჯაოს, იშვიათად, რკინის სამაჯურები და ბეჭდები. ერთ-ერთ ბეჭედში თითის ფალანგაც იყო შემორჩენილი. ხელებს შორის ბრინჯაოს სარკეც მოვიპოვეთ. არის ბრინჯაოს ზარაკები და სამაჯურად გამოყენებული მძივები. წელის არეში რკინის დანაც იდო.

როგორც ზემოთაც ითქვა, მარცხენა წვივის გაყოლებაზე ათი ანკესი იყო ჩალაგებული, ხოლო ფეხთან მთელი ბადე იყო ჩაყოლებული. მასზე ასხმული იყო ტყვიის 86 სანაფი. სხვა ნივთებიდან აღსანიშნავია თიხის დოქები (ერთ-ერთი მათგანის ქვემოთ მონეტაც აღმოჩნდა), შავლაკიანი ჯამი, ვერცხლის რგოლსაკიდი, ბრინჯაოს და რკინის ბეჭდები. ჩანს, ეს ნივთები გარკვეულად გადაადგილებულია. აქვე მოვიტანთ სამარხთა კატალოგს.

სამარხი 264. SW I-61, 56-ე კვადრანტი. აღმოსავლეთი მონაკვეთი გადადის 46-ე კვადრანტში. აღმოსავლეთისაკენ დამხრობილი; ოდნავ ჩრდილოეთისაკენ გადახრილი. ზომები: 1,8X0,7X0,7 მ-ზე. სამარხის თავზე დაუდგამთ ფიჭვნარული დოქი. ყელის არეში გაინმინდა ოთხი მძივი.

სამარხი 265. SWI-61, 57-ე კვადრანტი. ჩრდილოეთისაკენ დამხრობილი. ზომები: 2,3X1,2X0,6 მ-ზე. თავის მარჯვენა მხარეს ჩაუდგამთ ყავისფერკეციანი დოქი, მარცხენა მხარეს - შავლაკიანი კანთაროსი. დაფიქსირდა კბილის ემალის ნაშთები. აქვე იყო სამი მონეტა და ბრინჯაოს სოკოსებრთავიანი მანჭვალი. კანთაროსთან ახლოს - პასტის მძივი. არის რკინის ნატეხებიც. ხელთან აღმოჩნდა მოზრდილი მანჭვალი და თხელი ფირფიტის ნატეხები.

სამარხი 266. SWI-61, 46-ე კვადრანტი. აღმოსავლეთისაკენ დამხრობილი; ზომები: 1,8X0,8X0,7 მ-ზე. სამარხის აღმოსავლეთ კუთხეში შემორჩენილი იყო კბილის ემალის ნაშთები. არის კენჭებიც, უინვენტარო.

სამარხი 267. SWI-61, 57-ე კვადრანტი. წრიული ფორმის. დიამ. 1,25 მ. დამხრობის განსაზღვრა არ მოხერხდა. სამარხის თავზე იდო

იმპორტული დაზიანებული დოქი.

სამარხი 268. SWI-61, 61-ე კვადრანტი. სამარხეული ორმო სამხრეთიდან ჩრდილოეთისაკენ დამხრობილი. ზომები: 3,2X1,55X0,9 მ-ზე. გამოიყო სიმკვრივისა და ყავისფერი შეფერილობის მიხედვით. თიხის ჭურჭლის რამდენიმე ნატეხისა და ქვის კენჭების გარდა, სხვა სახის რაიმე ნივთი არ ყოფილა წარმოდგენილი.

სამარხი 269. SW I-61, 72-ე კვადრანტი. სამხრეთ-აღმოსავლეთისაკენ დამხრობილი. ზომები: 1,25X0,8X0,3 მ-ზე. თავის მარჯვენა მხარეს გაინმინდა დამტვრეული ჯამის ნატეხები. პირის არეში აღმოჩნდა კოლხური მონეტა, მარცხენა მხართან - შავლაკიანი ჯამი, თავის მარჯვენა მხარეს - დაზიანებული რკინის სტრიგლა, მარცხენა მხარეს კი - რკინის ორი ლურსმანი.

სამარხი 270. NW-61, 74-ე კვადრანტი. დამხრობილია სამხრეთიდან ჩრდილოეთისკენ. ოდნავ აღმოსავლეთისკენ გადახრილი. ზომები: 2,45X1X0,5 მ-ზე. სამარხის ჩრდილო მონაკვეთზე იდო რკინის გაურკვეველი ნივთი, აღმოსავლეთ კედელთან - ბრინჯაოს ლურსმანი. გაინმინდა ორი ცალი ვერცხლის რგოლსაკიდი, სამხრეთ-აღმოსავლეთ კედელთან - რკინის ლურსმანი.

სამარხი 271. SW-61, 49-ე კვადრანტი. აღმოსავლეთისკენ დამხრობილი. ზომები: 1X0,55X0,45 მ-ზე. თავის არეში დაფიქსირდა კბილები, ვერცხლის მონეტა, რგოლსაკიდები და მძივები.

სამარხი 272. SW-61, 49-ე კვადრანტი. ჩრდილო მონაკვეთი შედიოდა 286-ე სამარხის ქვემოთ. აღმოსავლეთისკენ დამხრობილი, ოდნავ დასავლეთისკენ გადახრილი. ყავისფერი შეფერილობის მიხედვით კონტურის ზომებია: 1,8X0,9X0,65 მ-ზე. უინვენტარო.

სამარხი 273. SW-61, მე-40 კვადრანტი. აღმოსავლეთისკენ დამხრობილი. ზომები: 1,9X0,9X0,55 მ-ზე. თავის არეში დაფიქსირდა კბილები და შავლაკიანი ჭურჭლის ნატეხები, ხელებთან - რკინის ბეჭედი, ფეხებთან - წყვილყურბანი ყავისფერკეციანი ჭურჭელი, რომლის მსგავსი ადრე არ გვქონია. არის რკინის ლურსმნები.

სამარხი 274. SW-62, 41-ე კვადრანტი. აღ-

მოსავლეთისკენ დამხრობილი, ოდნავ სამხრეთისკენ გადახრილი. ზომები: 1,8X0,9X0,5 მ-ზე. ალაგ-ალაგ მიმოზნეული იყო ქვის კენჭები. თავის არეში ჩაუდგამთ ყავისფერკეციანი დოქი მზის დისკოსა და მთვარის გამოსახულებით. აქვე იყო შავლაკიანი ჭურჭლის ტანისა და ძირის ფრაგმენტები, ორი ცალი კვირისტავი. ყურთან გაიწმინდა ვერცხლის რგოლსაკიდი, ორი ცალი კოლხური თეთრი, ყელის არეში – წვრილი მძივები; ამათთან ახლოს გამოჩნდა ბრინჯაოს ბეჭედი (ეტყობა, გადანაცვლება განიცადა), ორივე ხელთან – სამაჯურები, რკინის ბეჭედი და ლურსმნები.

სამარხი 275. SW-62, 41-ე კვადრადი. აღმოსავლეთისკენ დამხრობილი. ზომები: 1,6X0,6X0,9 მ-ზე. აღმოსავლეთ ნაწილში 0,5 მ სიღრმეზე შევისწავლეთ სააღაპო მოედნის ნაშთები. ყურის არეში აღმოჩნდა ბრინჯაოს რგოლსაკიდები, ყელთან – საკმაოდ მრავლად მძივები; ხელთან – რკინის ბეჭედი, მარჯვენა მხართან ახლოს – პატარა ზომის კვირისტავი. მძივებთან დაფიქსირდა რკინის ბეჭედი და ბრინჯაოს დაშლილი სამაჯური. ჩანს, რომ მიცვალებულს ხელები გულმკერდის არეში ჰქონია დასვენებული.

სამარხი 276. SW-62, 42-ე კვადრადი. სამხრეთ-აღმოსავლეთისკენ ორიენტირებული. ზომები: 1,6X1X0,85 მ-ზე. აღმოსავლეთ ნაწილში დაფიქსირდა შავლაკიანი ჭურჭლის ორიოდ ნატეხი და პასტისებური მინის მძივები. თანამედროვე ზედაპირიდან 0,25 მ სიღრმეზე გაიწმინდა სამარხთან დაკავშირებული სააღაპო მოედნის ნაშთები.

სამარხი 277. SW I-61, მე-60 კვადრადი. აღმოსავლეთისკენ დამხრობილი. ზომები: 1,4X0,75X0,7 მ-ზე. თავის მარჯვენა მხარეს ჩაუდგამთ შავლაკიანი კანთაროსი, მასთან ახლოს მოვიპოვეთ კოლხური თეთრი და ერთი ცალი მძივი.

სამარხი 278. SW-61, 59-ე და მე-60 კვადრატების გადაკვეთა. აღმოსავლეთისკენ დამხრობილი. ზომები: 1,5X0,75X0,75 მ-ზე. პირის არეში დაფიქსირდა კბილის ნაშთები, ყელთან შეგროვდა მძივები, მარჯვენა ყურთან გაიწმინდა ვერცხლის რგოლსაკიდი, მეორე, რატომღაც, მარცხენა ფეხის წვივთან ახლოს.

თავის მარცხენა მხარეს ჩაუდგამთ ყავისფერკეციანი თიხის დოქი (მას თავის დროზე ამფორის ნატეხი ეფარა), მარცხენა ხელზე ეკეთა ბრინჯაოს სამაჯური.

სამარხი 279. SW-61, 59-ე კვადრადი. აღმოსავლეთისკენ დამხრობილი. ზომები: 1,45X0,8X0,75 მ-ზე. თავის არეში დაფიქსირდა კბილის ნაშთები, რკინის მასიური რგოლი, მონეტა და ბრინჯაოს რგოლსაკიდი (მასზე ქსოვილიც იყო შერჩენილი), ტყვიის კონუსისებრი მძივი (დაიშალა) და რკინის დანა.

სამარხი 280. SW-61, 59-ე კვადრადი. აღმოსავლეთისკენ დამხრობილი. ზომები: 1,55X0,8X0,75 მ-ზე. თავის მარცხენა მხარეს ჩაუდგამთ თიხის დოქი. ყელთან აღმოჩნდა მძივები, ყურებთან – რგოლსაკიდები, პირის არეში – ორი მონეტა. რამდენიმე კბილი კარგად იყო გადარჩენილი. მათ ქვემოთ აღმოჩნდა ბეჭედი.

სამარხი 281. SW-62, 52-ე კვადრადი. ნაწილობრივ გადადის 53-ე კვადრატში. როგორც ჩანს, სამარხი დამხრობილი იყო აღმოსავლეთისკენ. მისი აღმოსავლეთ მონაკვეთი ჩაჭრილია გასულ საუკუნეში მოქმედი საამქროს მიერ გაკეთებული მოზრდილი თხრილით. გადარჩენილი ნაწილის სიგრძეა 1 მ, სიგანე – 0,7 მ, სიღრმე – 0,85 მ. დასავლეთ მონაკვეთზე გაიწმინდა რკინის სამი ლურსმანი.

სამარხი 282. NW I-71, 84-ე კვადრადი. ჩრდილოეთისკენ უნდა იყოს დამხრობილი. მიახლოებითი ზომებია: 1,7X0,6X0,7 მ-ზე. თავის არეში ჩაუდგამთ მოზრდილი არიზალისებრი ჭურჭელი და ყავისფერკეციანი დოქი. აქვე იყო ბრინჯაოს დეფორმირებული სამაჯური და კოლხური თეთრი. ფეხებთან იდო თიხის დოქი.

სამარხი 283. SW-61, 57-ე კვადრადი. აღმოსავლეთისკენ დამხრობილი. ზომები: 1,2X0,7X0,65 მ-ზე – ბავშვის უნდა იყოს. თავს იქით ჩაუდგამთ არიზალისებრი ჭურჭელი, აქვე გამოჩნდა ვერცხლის წყვილი რგოლსაკიდი, ყელის არეში – სამი ცალი სარდიონის და ერთიც პატარა ზომის მინისებრი პასტის გოფირებული მძივი, პირის არეში – მონეტა, მარცხენა მხართან ახლოს – ქოთანის, ორივე

ხელის – თითო პატარა ზომის ვერცხლის სამაჯური.

ამფორასამარხი 284. NW I-51, 76-ე და 77-ე ნახევარკვადრატების გადაკვეთა. სამხრეთ-აღმოსავლეთისკენ დამხრობილი. ზომები: 0,9X0,8X0,6 მ. მოსდევს ჰუმუსს. შედარებით უკეთ იყო გადარჩენილი ამფორის ტანის ქვედა ნახევარი. საინტერესოა, რომ ამფორას პირზე დაფარებული ჰქონდა ადგილობრივი ჭურჭელი. არის ქვის კენჭები და ნახშირის ნატეხები. დასავლეთ მონაკვეთზე გამოჩნდა პირქვე ჩამხოზილი ადგილობრივი ჭურჭლის ძირი (ტაბ. V/3).

სამარხი 285. SW-61, 58-ე კვადრატი. სამხრეთ-აღმოსავლეთისკენ დამხრობილი. ზომები: 1,8X1,35X0,8 მ-ზე. თითქმის წრიული მოყვანილობის. უინვენტარო.

სამარხი 286. SW-61, 49-ე კვადრატი. ჩრდილოეთისკენ დამხრობილი. მიახლოებითი ზომები: 1,2X0,6X0,45 მ-ზე. თავს იქით ჩაუდგამთ დოქი. პირის არეში დაფიქსირდა კბილები. აქვე იყო კოლხური მონეტა. სახის მარჯვენა მხარეს გაიწმინდა ვერცხლის რგოლსაკიდი. არის რკინის ლურსმანი და სხვა გაურკვეველი ნივთი.

სამარხი 287. SW-62, 43-ე და 53-ე კვადრატების მიჯნა. სამხრეთ-აღმოსავლეთისკენ დამხრობილი. ზომები: 1,5X0,9X0,7 მ-ზე. დაფიქსირდა კბილები, ყელის არეში – მძივები და მძივსაკიდები. მარჯვენა მხარეთან ახლოს პრეპარირებული იქნა დოქი და ქოთანის მარჯვენა ხელზე გაკეთებული ჰქონია სამი, მარცხენაზე – ერთი სამაჯური. დოქები აღმოჩნდა ფეხებთანაც.

სამარხი 288. SW-62, 53-ე კვადრატი. აღმოსავლეთისკენ დამხრობილი. ზომები: 1,85X0,8X0,85 მ-ზე. ყურების ახლო-მახლო აღმოჩნდა წყვილი რგოლსაკიდი, ყელის არეში – მძივი. არის რკინის ლურსმნებიც.

სამარხი 289. დერგსამარხი. SW-62, 43-ე და 44-ე კვადრატების საზღვარზე. დერგი ჩადგმული იყო ვერტიკალურად. გადარჩენილი იყო ძირი და ტანის ნაწილი. ნატეხები იქვე იყო მიმოხეული. პრეპარაციის დროს შეგროვდა სხვადასხვა ფორმის წერილი მძივები.

სამარხი 290. SW-62, 53-ე და 63-ე კვადრა-

ტების მიჯნა. სამხრეთისკენ დამხრობილი. ზომები: 1,3X0,65X0,75 მ-ზე. უინვენტარო.

სამარხი 291. SW-61, 39-ე კვადრატი. აღმოსავლეთისკენ დამხრობილი, ოდნავ სამხრეთისკენ გადახრილი. ზომები: 0,9X0,7X0,8 მ-ზე. დაფიქსირდა კბილები, ყელისა და პირის არეში – მონეტა და მძივები, თავის მარცხენა მხარეს – ბრინჯაოს ძეწკვის ნატეხები და ვერცხლის რგოლსაკიდი. მარცხენა მხარეს ჩაუდგამთ თიხის ორი ჭურჭელი, მათ შორის, ერთი ყურმილიანი. ყურმილიანი დოქის ქვემოთ გაიწმინდა მთლიანად დაცული რკინის სამაჯური და ბეჭედი, მარჯვენა ხელთან – ბრინჯაოს ფარაკიანი ბეჭედი და სამაჯური.

სამარხი 292. SW-62, 41-ე და 42-ე კვადრატების მიჯნა. ჩრდილოეთისკენ დამხრობილი. ზომები: 1,75X1,2X0,8 მ-ზე. სამარხს ხის სახურავი ჰქონია – 1,5X0,8 მ-ზე. თავთან ჩაუდგამთ თიხის, კანელურებიანი და ყავისფერკეციანი წყვილყურა დოქი. აქვე – კბილის ნაშთები, მძივები, კოლხური მონეტა, ვერცხლის რგოლსაკიდები და ოქროს წყვილი საყურე. ხელებთან აღმოჩნდა ბრინჯაოსა და რკინის სამაჯურები, ბეჭდები. მარცხენა ხელთან – სამაჯურებად გამოყენებული მძივები. ხელებთანვე აღმოჩნდა ბრინჯაოს ოთხი ზარაკი, ტივტივა, ანკესები და რკინის ლურსმნები.

სამარხი 293. SW-62, 42-ე კვადრატი. დასავლეთი მონაკვეთი გადადის 52-ე კვადრატში. აღმოსავლეთისკენ დამხრობილი. ზომები: 2,15X1,05X0,9 მ-ზე. ხის სახურავის – 1,9X0,8 მ-ზე. პრეპარაციის პროცესში სამარხის ჩრდილო კედელთან ახლოს გამოიკვეთა თიხის დატკეპნილი მასა – დიამ. 25 სმ. ყურთან გაიწმინდა ოქროს წყვილი რგოლსაკიდი, ყელისა და პირის არეში – მონეტები, მძივები და კბილის ემალის ნაშთები. თავის მარცხენა მხარეს იდო ყავისფერკეციანი დოქი, მარჯვენა მხარეს – სანელსაცხებლე. მარცხენა ხელზე ეკეთა ორი, ხოლო მარჯვენაზე – ერთი ბრინჯაოს სამაჯური. აქვე იყო სამი ცალი ბრინჯაოსავე ბეჭედი. მარჯვენა ფეხთან ჩაუყობდნენ შავლაკიანი ჯამი და მოზრდილი ყავისფერკეციანი დოქი. ამ უკანასკნელის ქვემოთ – მონეტა.

სამარხი 294. SW-62, 41-ე და 42-ე

კვადრატების მიჯნა. ჩრდილოეთისკენ დამხრობილი. ზომები: 1,9X0,9X0,8 მ-ზე. აქაც დაფიქსირდა კბილის ნაშთები, რომელთა ირგვლივ მიმოზნეული იყო მძივები. ყურების არეში აღმოჩნდა ოქროს წყვილი რგოლსაკიდი. თავის მარჯვენა მხარეს გაინმინდა ტყვიის სანაფების მთელი გროვა – ჩანს, მთელი ბადე ყოფილა ჩაყოლებული. ხელებზე ეკეთა ბრინჯაოს თითო სამაჯური. მარჯვენა ხელის სამაჯურთან ახლოს გაინმინდა კოლხური თეთრი. ფეხებთან ჩაუდგამთ ყავისფერკეციანი დოქი (ტაბ. V/1).

სამარხი 295. SW I-62, 54-ე კვადრატი. აღმოსავლეთისკენ დამხრობილი. ზომები: 1,95X1,05X0,9 მ-ზე. თავს იქით ჩაუდგამთ ადგილობრივი ოინოხოია. ყელის არეში გამოჩნდა ბრინჯაოს კირკალი, ვერცხლის დაზიანებული რგოლსაკიდი. აქვე შეგროვდა ოქროფენილი მძივები. მარჯვენა მხართან გაინმინდა ბრინჯაოს სამაჯური. როგორც ჩანს, მიცვალებულს მარჯვენა ხელი გულმკერდზე ჰქონია დასვენებული.

სამარხი 296. SW I -62, 31-ე და 41-ე კვადრატების მიჯნა. მცირე მონაკვეთი გადადის SW I-61-ის მე-40 და 50-ე კვადრატებში. ჩრდილოეთისკენ დამხრობილი. ზომები: 2,2X1,3X1 მ-ზე. თავის მარჯვენა მხარეს ჩაუდგამთ დოქი, მასთან ახლოს – შესანიშნავი გნათიის სტილის შავლაკიანი ფიალა, რომლის ქვემოთ იდო რკინის სტრიგილა. კბილებთან პრეპარირებული იქნა მონეტა, ხოლო მარცხენა ხელთან – კოროზირებული რკინის ბეჭედი. გაინმინდა რკინის ლურსმნებიც.

სამარხი 297. SW I -62, 41-ე და 42-ე კვადრატების მიჯნა. ჩრდილოეთისკენ დამხრობილი. ზომები: 2,1X1X1 მ-ზე. სამარხის თავზე აღმოჩნდა ქოთანის. თავის მარჯვენა მხარეს ჩაუდგამთ თიხის ჭურჭელი. დაფიქსირდა კბილები, ხელთან – მძივები. მარჯვენა ხელის არეში აღმოჩნდა ბრინჯაოს სამაჯური (დამლილი).

სამარხი 298. SW-62, 54-ე კვადრატი. აღმოსავლეთისკენ დამხრობილი. ზომები: 1,9X0,9X0,7 მ-ზე. თავს იქით, უფრო მარჯვენა მხარეს, ჩაუდგამთ ყავისფერკეციანი დოქი. პირის არეში აღმოჩნდა მონეტა, ყელის – მძი-

ვები, ყურების – წყვილი საყურე რგოლი, მარცხენა ხელთან ბრინჯაოს ფარაკიანი ბეჭედი და სამაჯური, მარჯვენასთან – სამაჯური.

სამარხი 299. SW-62, 44-ე და 45-ე კვადრატების მიჯნა. აღმოსავლეთისკენ დამხრობილი. ზომები: 1,7X0,75X0,7 მ-ზე. სამარხის თავზე შევისწავლეთ ალაპი. თვით სამარხში, ყურთან დაფიქსირდა ბრინჯაოს რგოლის ფრაგმენტები. მძივები და თიხის ჭურჭლის ნატეხები.

სამარხი 300. SW-62, 44-ე კვადრატი. ჩრდილოეთისკენ დამხრობილი. ზომები: 1,75X0,9X0,8 მ-ზე. თავთან ჩაუდგამთ მილიანი ჭურჭელი, ყელის არეში შეგროვდა მძივები. მარჯვენა ყურთან აღმოჩნდა ოქროს რგოლსაკიდი, მის ქვემოთ – ოქროსავე მეორე რგოლსაკიდი. ეტყობა, მიცვალებული გვერდზე ყოფილა დასვენებული.

სამარხი 301. SW-62, 43-ე კვადრატი. აღმოსავლეთისკენ დამხრობილი. ზომები: 1,8X1,1X0,8 მ-ზე. ხის კუბოს ზომებია: 1,8X0,6X0,35 მ-ზე. აღმოსავლეთით, 0,9 მ-ის მოშორებით აღმოჩნდა მცირე ალაპი. კარგად გამოიკვეთა როგორც ზედა, ასევე, კუბოს ძირის რკინის ლურსმნების რამდენიმე რიგი. თავს იქით ერთიმეორის მიყოლებით ჩაენწყოთ ორი ყავისფერკეციანი დოქი და ერთი საწელსაცხებლე. ორივე ყურზე ეკეთა ოქროს თითო რგოლსაკიდი. ყელის არეში ჩნდებოდა მძივები, ხოლო პირის – მონეტები (4 ცალი). ორივე ხელზე გაკეთებული ჰქონია ბრინჯაოს წყვილ-წყვილი სამაჯური. მარცხენა ხელთან მოვიპოვეთ ბრინჯაოს ფარაკიანი ბეჭედი, რომლის რკალში თითის ფალანგაც იყო შემორჩენილი, ხოლო მარჯვენა ხელთან – ბრინჯაოს ბეჭდის ფარაკი. წელის არეში იდო რკინის დანა. კიდევ უფრო საყურადღებო ჩანს ის გარემოება, რომ მარცხენა ფეხის წვივის გასწვრივ, ეტყობა განლაგებული იყო აბრეშუმის ძაფით გადაბმული ბრინჯაოს ათი ანკესი. ზოგიერთი მათგანის ბოლოებზე ახლაც იყო დარჩენილი წვრილად დაგრეხილი ძაფის ნაშთები. სამარხის სამხრეთ-დასავლეთ კუთხეში, მარცხენა ფეხთან, ჩაუყოლებიათ მთელი ბადე – გამოჩნდა ტყვიის სანაფების მთელი გროვა. ეს უკვე ფიჭვნარელი მეზადურების მე-3

სამარხია.

სამარხი 302. SW-62, 31-ე კვადრატი. აღმოსავლეთისკენ დამხრობილი. ზომები: 2,1X1,1X0,9 მ-ზე. სამარხის სხვადასხვა მონაკვეთზე ჩნდებოდა რკინის ლურსმნები. ზოგი გვერდებთანაა მიჭედებული, ზოგიც ზემოდან. ბრინჯაოს ლურსმანზე ხის ნაშთებიც იყო შემორჩენილი. თავის მარცხენა მხარეს ჩაუდგამთ ყავისფერკეციანი დოქი, ხოლო მარცხენა მხართან – სანელსაცხებლე. ყელის არეში ჩნდებოდა მძივები. თითქოსდა ალაგ-ალაგ ფიქსირდებოდა ოქრომკერდის მცირე ნაშთები (წამოვიღეთ სილასთან ერთად). ლომისთავეებიანი ვერცხლის ერთი საყურე მეორესთან შედარებით 7-8 სმ-ით მაღლა მდებარეობდა. ჩანს, რომ მიცვალებული მარჯვენა გვერდზე იყო დასვენებული. მარცხენა ხელთან აღმოჩნდა კარგად დაცული ბრინჯაოს ბეჭედი, მარჯვენასთან – სამაჯური, ხოლო ხელეზს შორის – ბრინჯაოსავე დისკო. აქვე იყო ტყვიის გაურკვეველი ნივთი – დაიშალა. რკინის ლურსმნების გარდა, საკეტის მსგავსი ნივთის დეტალებიც გამოერია – ეტყობა, კუბოს სახურავისა.

სამარხი 303. SW I-62, 31-ე კვადრატი. აღმოსავლეთისკენ დამხრობილი. მისი აღმოსავლეთი მონაკვეთი დაუზიანებია ადრე ამოჭრილ ორმოს. შემორჩენილი კონტურის ზომებია: სიგრძე 1 მ, სიგანე 1 მ, სიღრმე 0,85 მ. მარცხენა ხელის არეში აღმოჩნდა ბრინჯაოს სამაჯური.

სამარხი 304. SW I-62, 31-ე კვადრატი. აღმოსავლეთისკენ დამხრობილი. დიდი ნაწილი ჩაეჭრა გასულ საუკუნეში ამოჭრილ ორმოს. გადარჩენილი ზომებია: 1,5X0,5X0,85 მ. დასავლეთ ნაწილში დაფიქსირდა მხოლოდ ორიოდ რკინის ლურსმანი.

სამარხი 305. SW I-62, 54-ე კვადრატი. აღმოსავლეთისკენ დამხრობილი. ზომები: 1,7X0,9X1,1 მ-ზე. პირის არეში გაინმინდა კბილები, ყელთან – მძივები, ყურებთან – რგოლსაკიდები.

სამარხი 306. SW-61, მე-12-13 კვადრატების მიჯნა. აღმოსავლეთისკენ დამხრობილი. კონტურის ზუსტი დადგენა არ მოხერხდა. მიახლოებითი ზომებია: 2,2X1,3X0,7 მ-ზე. თავის

არეში აღმოჩნდა თიხის ჭურჭლის ნატეხები. მათ შორის, შავლაკიანი. მარცხენა ხელთან – მონეტა, მასთან ახლოს ბრინჯაოს დაშლილი სამაჯური, მარჯვენა ხელთან – რკინის გაურკვეველი ნივთი.

სამარხი 307. SW-61, მე-2-მე-3 კვადრატების მიჯნა. აღმოსავლეთისკენ დამხრობილი. ზომები: 2X1,3X0,7 მ-ზე. თავის არეში გაინმინდა თიხის ჭურჭლის ნატეხები, ყელის – მძივები და მძივსაკიდები, ორი დოქის და ამდენივე ნიღბის გამოსახულებით. თავის არეში აღმოჩნდა ვერცხლის რგოლსაკიდი, მკერდის არეში – ბეჭედი, ეტყობა, მიცვალებულს ხელები გულმკერდის არეში ჰქონდა დასვენებული. დაფიქსირდა კბილის ნაშთები. აქვე იყო მონეტა.

ა ლ ა პ ე ბ ი

2004 წლის მსგავსად, მომრავლდა სააღაპო მოედნების რიცხვი. აქვე მოვიტანთ მათ აღწერილობას:

ალაპი 1. 265-ე და 266-ე სამარხთან ახლოს. 0,9 მ-ის სიგრძეზე თითქმის სწორხაზოვნად დაეწყოთ ორად გატეხილი სანელსაცხებლე ჭურჭელი, მთლიანად დაცული სადა შავლაკიანი კანთაროსი და რამდენიმე დამტვრეული ადგილობრივი დოქი, მათ შორის კანელურებიანი.

ალაპი 2. 275-ე სამარხის სამხრეთით. SW-62-ე სექტორის 41-ე კვადრატი. წამყვანია კოლხური ამფორის ნატეხები, არის იმპორტული დოქის პირისა და სამღერიანი ყურის ნატეხი, დოქის ძირი და წაგრძელებული რიყის ქვა.

ალაპი 3. SW I-62, 42-ე კვადრატი. წამყვანია კოლხური ამფორის ნატეხები. ალაპი ყურადღებას იქცევს იმიტაც, რომ ჭურჭლის ნატეხებს ქვემოთ მოცემულია კენჭოვანი ფენა.

ალაპი 4. SW I-62, 42-ე კვადრატი. უნდა უკავშირდებოდეს 276-ე სამარხს. აქაც უპირატესად კოლხური ამფორის ნატეხებია მოპოვებული. არის სხვა სახის ჭურჭლის ფრაგმენტებიც.

ალაპი 5. SW-62, 44-ე კვადრატი. მდებარეობდა 299-ე სამარხის თავზე. დიდი ზომის. კოლხური ამფორა მთლიანად აღდგა. ურევია

შავლაკიანი და ჩაფისებრი ჭურჭლის ნატეხე-
ბი.

ალაპი 6. SW-62, 55-ე კვადრანტი. წარმოდგე-
ნილი იყო კოლხური ამფორის რამდენიმე ნა-
ტეხი.

ალაპი 7. SW-62, 41-ე კვადრანტი. უნდა
უკავშირდებოდეს 275-ე სამარხს. სხვა სარი-
ტუალო მოედნებისაგან განსხვავებით, აღ-
მოჩნდა თითქმის მთლიანად დაცული თიხის
დოქი და ქოთანის. პრეპარაციის პროცესში
მიემატა მესამე ჭურჭლის ნატეხებიც. ყურ-
ადღებას იქცევს ის გარემოებაც, რომ აქაც
წარმოდგენილია წაგრძელებული ფორმის
რიყის ქვა, რომლის ორი ფერდი თავის დრო-
ზე საპრიალეზად ყოფილა გამოყენებული.
როგორც ჩანს, დაკრძალვის პროცესში იგი
სამსხვერპლო ჭურჭლის დასამტვრევად იყო
მოტანილი.

ალაპი 8. SW-61, 23-ე კვადრანტი. წარმოდ-
გენილი იყო კოლხური აფორებისა და სხვადა-
სხვა ჭურჭლის ნატეხები.

ალაპი 9. SW-61, 1 კვადრანტი. აქაც პრეპა-
რირებულ იქნა კოლხური ამფორა და სხვა სა-
ხის ჭურჭლის ნატეხები.

ალაპი 10. NW-51, 77-ე ნახევარკვადრანტი.
პრეპარირებულ იქნა კოლხური ამფორის, ორ-
ნამენტირებული მათარის, სხვა სახის თიხის
ჭურჭლისა და შავლაკიანი კანთაროსის ნატე-
ხები – სიღრმე თანამედროვე ზედაპირიდან
0,5 მ. საალაპო მოედნის ცენტრალურ ნაწილში
გაიწმინდა თიხის გაბრტყელებული გუნდა.

ალაპი 11. NW-61, 83-ე კვადრანტი. არის სხ-
ვადასხვა ჭურჭლის, მათ შორის, შავლაკიანი
ჯამის ქუსლის ნატეხები.

ალაპი 12. SW I-62, 43-ე კვადრანტი. 301-ე
სამარხიდან 0,9 მ-ის დაშორებით. დაფიქსირ-
და სხვადასხვა ჭურჭლის პირ-კედლის ფრაგ-
მენტები, არის გვერდაკეცილი კრამიტის რამ-
დენიმე ნატეხიც.

სამარხეული ინვენტარი

მრავალფეროვანია ელინიზმის ეპოქის
მონაპოვრები. არის იშვიათი ნიმუშებიც. დავკ-
მაყოფილდებით ძირითად ჯგუფებზე საერთო
ინფორმაციის მოტანით.

სამარხეულ ინვენტარში წამყვანი ადგილი
თიხის ნაკეთობას უკავია. როგორც წესი, ჭარ-
ბობს ადგილობრივი ნაწარმი. მოსწონთ იმ-
პორტული ჭურჭელიც. ტრადიციული ფორმე-
ბიდან აღსანიშნავია სხვადასხვა ზომის ქოთ-
ნები, ჯამები, დერგები და ა.შ.

დოქები. ყურმილიანი დოქი. მთლიანად
აღდგენილი. ტიპური. საკმაოდ მოხდენილი
ფორმის. ყელის დასაწყისს შემოუყვება წერ-
ტილოვანი ჭდეების ორი რიგი. ყურის ძგიდის
კიდეებიც დახრილი ჭდეებითაა შემკული (ტაბ.
II/1, VI/5). ყურმილიან დოქები განსაკუთრე-
ბით დიდი რაოდენობით მზადდებოდა ძვ.წ.
VI–V საუკუნეებში. მათი წარმოების ერთ-ერთ
უმსხვილეს ცენტრს ფიჭვნარი წარმოადგენ-
და. როგორც ვხედავთ, მათი დამზადება გრ-
ძელდებოდა ძვ.წ. IV–III საუკუნეებშიც (კახიძე,
ვაშაკიძე, 2010:32, სურ. 40/9, 124/11)

ფიჭვნარული შავკეციანი დოქი. ტანი
მთლიანადაა დაფარული ჰორიზონტალური
ლარებით შემოფარგლული მჭიდროდ გან-
ლაგებული ვერტიკალური კანელურებით.
ხოლო მრგვალგანიკვეთიანი ყური შვერილ-
ით ბოლოვდება (ქ.ფ.010/1, ს. 264, ქ.ფ.010/2, ს.
265) (ტაბ. II/2). მსგავსი ფორმის შავად გაპრი-
ალებული, კანელურებით შემკული დოქები
ფიჭვნარის ელინისტური ხანის სამაროვანზე
ნინა წლებშიც იქნა მოპოვებული (კახიძე, ვა-
შაკიძე, 2010:34)

განსაკუთრებით მრავალრიცხოვანია
ყავისფერკეციანი დოქები, რომელთაც ახ-
ასიათებთ სისადავე და დახვეწილი პრო-
პორციები (ტაბ. II/6). ახალი გათხრებით გამ-
დიდრდა უნიკალურ მონაპოვართა რიცხვი.
შევჩერდებით ზოგიერთ მათგანზე. პირველ
რიგში, აღსანიშნავია პატარა ზომის ყავის-
ფერკეციანი დოქი. აქვს მკვეთრად გამოყო-
ფილი მომრგვალებულკალთიანი პირი, ცილ-
ინდრული ყელი, სფეროსებრი ტანი, ვიწრო
ბრტყელი ძირი. ყური სამღერიანია. ჭურჭელი
ყურადღებას იქცევს იმით, რომ ტანის ზედა
ნახევარზე სამგან დაძერწილია მზის დისკოსა
და ნახევარმთვარის რელიეფური გამოსახ-
ულებანი (ტაბ. II/4, VI/2). ეს კი პირველი და
მეტად საინტერესო შემთხვევაა ფიჭვნარისთ-
ვის. სიმბოლურ ნიშანთა შინაარსი განიხილე-

ბა, როგორც ერთ-ერთი ფორმა საზოგადოებების შეხედულებების გამოხატვისა. ამიტომაც, ცხადია, რომ სიმბოლური ნიშნების შინაარსი მუდმივი ვერ იქნებოდა, რამდენადაც საზოგადოების შეხედულება გარემომცველ სამყაროზე იცვლებოდა და რთულდებოდა. ადრეული შეხედულებების მიხედვით მზე ცეცხლისა და სინათლის სიმბოლოა, მის მეორად გამოსახულებას წარმოადგენს ბოლოებშეხრილი ჯვარი, რაც სიცოცხლისა და გამრავლების ძალებს უკავშირდება, მოგვიანებით კი მზეს მნათობის უძველესი ნიშნით – წრით გამოსახავდნენ. (სურგულაძე, 1986:12). გვხვდება მთვარესთან ერთადაც. წყვილად გამოჩენა კი ცვლის მათ შინაარსს. მზისა და მთვარის — ასტრალური ძალების — გამოსახვით ოსტატი ცდილობს, აჩვენოს ნუთისოფლის მუდმივობა, როცა “დღე ღამეს ათენებს”, როცა დაუსაბამო დროის შეცნობა ხერხდება მხოლოდ მზისა და მთვარის საუკუნოდ დადგენილი მონაცვლეობით (სურგულაძე, 1986:124). მზე და მთვარე ძირითადი ასტრალური წყვილია ქართულ ზეპირსიტყვიერებაშიც (ჩუბინიშვილი, 1955:58-60).

პირველად აღმოჩნდა მორიგი ყავისფერკეციანი დოქი. ნაწილობრივ აღდგა. მისი პირი გარეთკენაა გადაშლილი. დასაწყისთან ახლოს რელიეფური რგოლებითაა შემოფარგლული. ურთიერთდაშორებული საკმაოდ ფართო წყვილი წრიული ზოლი მიუყვება მხრის არეშიც. ტანი მთლიანად ყოფილა დაფარული დახრილი მკვეთრი კანელურებით. ყური სამღერიანი. მსგავსი ჭურჭელი პირველად აღმოჩნდა ფიჭვნარში (ქ.ფ.010/185, ს. 301).

ყავისფერკეციანი დოქების მორიგი ახალი ფორმა თითქმის მთლიანად აღდგა. ამასაც აქვს მაღალი, მკვეთრად გამოყოფილი ცილინდრული პირი, რომლის კალთა გარეთკენაა გადაშლილი. ყელი თანაბრად ფართოვდება სფეროსებრი ტანისაკენ. ძირი დისკოსებური, ოდნავ შეღრმავებული. გარეთა კიდე მიუყვება ღარი. ყური სამღერიანი. ყელისა და ტანის არე მთლიანადაა დაფარული სხვადასხვა მიმართულების კანელურებით, რომელიც კორპუსის შუაწელზე დატანილი ჰორიზონტალური ხაზით ორ ფრიზადაა გაყოფილი. ზედა

ნახევარზე კანელურების ერთი ნაწილი სამკუთხა ფიგურებს გადმოგვცემს, ნაწილი სადა ვერტიკალური მიმართულების კანელურებია. ქვედა ნახევარზე ორგან ურთიერთსაპირისპიროდ თითქოსდა მომალლო პალმეტისებური გამოსახულებებია დატანილი. დანარჩენი არე ვერტიკალური კანელურებითაა შევსებული (ტაბ. II/3, VI/1).

ზოგიერთ მათგანზე ხელოსნის ნიშანია დატანილი. მაგალითად, 265-ე სამარხში აღმოჩენილი ჭურჭლის ოვალურგანივკვეთიანი ყურის ბოლოზე წრეა გამოსახული. სხვა ნიმუშების ყურის დასაწყისს ვერტიკალური ხაზი მიუყვება. 280-ე სამარხის დოქის წყვილღერიანი ყურის ბოლოზე, კოლხური ამფორების მსგავსად, პატარა ზომის წრიული ჩაღრმავებაა მოცემული. ადრე უცნობი იყო ყავისფერკეციანი წყვილყურიანი დოქი. სიტყვას აღარ განვაგრცობთ სხვა, მასობრივი მოხმარების ნივთების შესახებ.

ერთადერთია **მილიანი ჭურჭელი**. ფორმა ტიპური. სიახლეა ის, რომ ყელისა და მხრის შეერთების არე წინვოვანი ორნამენტის ჰორიზონტალური ზოლითაა შემკული. გარდა ამისა, წყვილღერიანი ყურის ბოლოებში ულვაშისებურადაა განტოტილი (ტაბ. III/2, VI/3). მოპოვებულია სამი ცალი პატარა ზომის კონუსისებური მოყვანილობის თიხის კვირისტავი (ტაბ. VI/4).

გვაქვს **ელინიზებული ფორმებიც**. მათ რიცხვს განეკუთვნება კოლხური ამფორები. როგორც ვნახეთ, სააღაპო მოედნებზე უპირატესად ამათი ნატეხები იყო წარმოდგენილი. ერთხელაც გამოყენებული იყო ახალშობილის დასაკრძალავად (ტაბ. II/9). ფიჭვნარი სამეურნეო-სატრანზიტო ჭურჭლის ამ სახეობის წარმოების ერთ-ერთ მძლავრ კერად გამოიყურება.

ოინოხოების განსხვავებულ ვარიანტს წარმოადგენს ფიჭვნარის ერთ-ერთი საღვინე დოქი. ადრეულებისგან განსხვავებით, ახალი მონაპოვარი ოთხტუჩაა, რაც ერთდროულად სითხის რამდენიმე ფიალაში გადასხმის შესაძლებლობას იძლეოდა. გარდა ამისა, ყურის ზედა ბოლო ყელის არემია მიძერწილი. ყელის დასასრულისა და პირის დასაწყისთან მოცე-

მულია მოზრდილი გრაფიტო A. აქამდე ჩნდებოდა სამტურია ოინოხოიები, რომლებზეც ყურის ზედა ბოლო პირზე იყო დაძერწილი (ტაბ. II/5). საინტერესოა, რომ მსგავსი ოინოხოია ფიჭვნარის ადრეშუასაუკუნეების ერთ-ერთ სამარხშიც იყო ჩაყოლებული (კახიძე, ვიკერსი, 2004:124, 125, სურ. 290, 291).

იმპორტულ კერამიკაში ჭარბობს **შავლაკიანი კანთაროსები**. ოთხივე პატარა ზომისაა. ფორმა ტიპური. ყურის ბოლოები ოდნავ აზიდული, ყელი – მაღალი, ფართო, ცილინდრული. კონუსისებრი ტანი დაფარულია წვრილი და ღრმა კანელურებით (ტაბ. VII/3). მეორე, ასეთივე კანთაროსის პირზე, ადგილობრივი ოინოხოიის მსგავსად, დატანილია ღვთაებისა თუ საკუთარი სახელის აღმნიშვნელი საწყისი ასო A. სააღაპო მოედანზე აღმოჩენილი კანთაროსი სადაა. დიონისეს კულტთან დაკავშირებული მსგავსი საღვინე ჭურჭელი ფართოდაა გავრცელებული ანტიკურ სამყაროში. მათ ბევრი პარალელი ეძებნებათ (კახიძე, ვაშაკიძე, 2010; Rotroff, 1997).

შესანიშნავია ათლეტის სამარხში აღმოჩენილი ღრმა ტევადობის **შავლაკიანი ფიალა**. აქვს ფართო, გარეთკენ გადამოხრილი პირი, მაღალი, ცილინდრული ყელი, ვიწრო, ოდნავ დაქანებული მხრები, კონუსისებრი ტანი და ომფალოსისებრი პროფილირებული ძირი. პირისა და ყელის შეერთების, ძირის გარეთა ზედაპირის, მხრისა და ძირის გარეთა არეს შემოუყვება რეზერვირებული ზოლები. დანარჩენი ზედაპირი მთლიანადაა დაფარული საკმაოდ კარგი შავი ატიკური ლაკით. ყელი მთლიანადაა მოხატული მეანდრებით, ჭადრაკული და ბადისებრი ორნამენტით. ჭადრაკული ორნამენტის ვერტიკალურ ზოლებზე შემორჩენილია გნათიის ტექნიკისათვის დამახასიათებელი თეთრი საღებავი. ტანის ქვედა ნახევარი ჰორიზონტალური კანელურებითაა დაფარული. პირის ქვედა კალთაზე მოცემულია წარწერა „ზეესს მხსნელს“ (ΑΙΟΣ ΣΩΤΗΡΟΣ). მსგავსი მაღალმხატვრული ნაკეთობა ადრე უცნობი იყო ფიჭვნარიდან (ტაბ. VII/1). ძირის მოყვანილობის მიხედვით ემსგავსება ვანში მოპოვებული ატიკური „გნათიის“ სტილის ფიალას, რომელსაც, ჩვენი ნიმუ-

შისაგან განსხვავებით, ყელზე სუროს გირლანდი შემოუყვება. თანმხლები და ანალოგიური მასალის მიხედვით ძვ.წ. III ს. დასაწყისით თარიღდება (მათიაშვილი, 1983:53, კატ. 184).

იმპორტული კერამიკის შემდგომ სახეობას **შავლაკიანი ჯამი** ქმნის. მსგავსი ნიმუშები ადრეც იყო აღმოჩენილი ფიჭვნარში. პატარა ზომის. ფსკერზე დაშტამპულია ჭდეებით შემოფარგლული ოთხი მოზრდილი პალმეტი. ძირის გარეთა ზედაპირზე მოცემულია გრაფიტო ΔΕΚΑΣ, რაც უნდა აღნიშნავდეს ღირებულებას – 10 სტატერი (ტაბ. III/2, VII/2). ამასაც ეძებნება ბევრი პარალელი (კახიძე, ვაშაკიძე, 2010:44-45, სურ. 77/1; 79/11; 146/3; მათიაშვილი, 1983: 66; Rotroff, 1997:142-145, სურ. 45-50, ტაბ. 60-62).

მთლიანად აღსდგა პატარა ზომის **სამარხისებრი ქუსლიანი ჯამი**, რომელსაც აქვს მომრგვალებული, მასიურკედლინი ტანი (სამარხი 269). მსგავსი ჯამები ატიკის სახელოსნოებში მზადდებოდა მთელი კლასიკური ხანის განმავლობაში.

ელინიზმის ეპოქის ფიჭვნარის სამარხებში ხშირად ჩნდება **თიხის სანელსაცხებლეები**. მათი ერთი ნაწილი სადაა, ზოგიც მუქი მოყავისფრო ლაკითაა დაფარული (ტაბ. VI/6). მეტად ფართოა მათი გავრცელების არეალი (კახიძე, ვაშაკიძე, 2010:46-48. აქვე ლიტერატურა; Rotroff, 1997:179-182, სურ. 72, ტაბ. 85).

იმპორტული კერამიკის სხვა სახეობებიდან აღსანიშნავია **არიბალოსები** (სამარხი 283). ისინი კეცის მიხედვით სხვადასხვა ვარიაციას იძლევიან. არაა გამორიცხული, რომ ზოგიერთი მათგანი სამხრეთ შავი ზღვისპირეთის ერთ-ერთ მნიშვნელოვან სავაჭრო და სატრანზიტო ცენტრ სინოპიდან მომდინარეობდეს. მითუმეტეს, ახალ აღმოჩენებს ამ ცენტრის **სოლენის ტიპის კრამიტებიც** შეემატა.

სამარხეულ ინვენტარად გამოყენებულია **ვერცხლის მონეტები**. ყველა მათგანი ადგილობრივია. ჩანს, რომ ძვ.წ. V საუკუნიდან დაწყებული უწყვეტად გრძელდება მიცვალებულთათვის ქარონის ობოლის ჩაყოლების წმინდა ბერძნული წესი. კოლხურები წარმოადგენს ჩვეულებრივი ტიპის ნახევარდრაქმიანებს, ე.წ. ტრიობოლებს. შუბლზე გამოსახულია

რკალში ჩასმული, მარჯვნივ მიმართული ადამიანის თავი, ხოლო ზურგზე – ხარის თავი. ფიჭვნარის მონაცემებით დასტურდება, რომ ადრეელინისტური ხანისათვის კოლხეთის სამეფოს სამონეტო მიმოქცევაში წამყვანი ადგილი ადგილობრივ მონეტებს უკავიათ.

გამრავლდა სამკაულების რიცხვი. პირველ რიგში აღსანიშნავია **ოქროს საყურეები**, ორი ცალი, მოძრავსაკიდიანი. რკალი სადაა. საყურე რკალზე ჩამოკიდებულია წრიული მოყვანილობის დაღარული რგოლით. თვით საყურე სფერული მოყვანილობისაა. მიღებულია ფირუზისფერი მინის მძივზე ოქროს ფირფიტის გადაკერის გზით. ბოლოვდება წვრილი მარცვლებით შედგენილი პირამიდებით. საყურე საკიდ რგოლზე მირჩილულია სარტყლით. მსგავსი საყურე პირველად აღმოჩნდა ფიჭვნარში (ტაბ. VIII/1).

დანარჩენი ოქროს სამკაულები რგოლსაკიდებითაა წარმოდგენილი. ორ-ორი ცალი აღმოჩნდა ოთხ სამარხში. აქედან სამი ბოლოვდაღარულია, ერთი – სადა (ტაბ. VIII/2-5).

კიდევ უფრო მეტია **ვერცხლის რგოლსაკიდები**. 292-ე და 307-ე სამარხში ბრინჯაოს წვრილი რგოლსაკიდებიც იყო აღმოჩენილი (ქ.ფ.010/117, ს. 218). საქართველოს არცერთ სხვა ძეგლზე არაა ფიქსირებული მსგავსი რაოდენობის ოქროს, ვერცხლის, ბრინჯაოსა თუ რკინის რგოლსაკიდები. გამოიყოფა ე.წ. ფიჭვნარული ვარიანტებიც.

ერთადერთია ლომისთავებიანი **ვერცხლის საყურეები** (ტაბ. VIII/6). მსგავსია ამავე უბანზე 2004 წელს აღმოჩენილი ოქროს საყურეებისა. ლომისთავებიანი ვერცხლის საყურეები ადრე უცნობი იყო საქართველოს სხვა ძეგლების მონაპოვართა შორის. საერთოდ კი, მეტად ფართოა მათი გავრცელების არეალი (კახიძე, ვაშაკიძე, 2010:51-53, ტაბ. 145/1, 2).

ერთადერთ სამარხში (ქ.ფ.010/163, ს. 295) აღმოჩნდა **ბრინჯაოს ხატისუღელი**, ე.წ. კირკალი. მრგვალგანივკვეთიანი. პატიწიზებული. ჩამოკვეთილი ბოლოები თითო ირგვლივი ღარიტაა შემკული. ფიჭვნარში ამ სახის სამკაული ძვ.წ. V საუკუნის სამარხულ კომპლექსებშია წარმოდგენილი. ელინისტური ხანისათვის კი მათი რიცხვი იზრდება

(კახიძე, ვაშაკიძე, 2010:57-58, სურ. 23/2, 26/5, 55/10, 118/2 133/3)

მნიშვნელოვნად შეივსო ფიჭვნარის **სამაჯურების** კოლექცია. ერთადერთია ვერცხლის სამაჯური (ქ.ფ.010/81, ს. 283). რკალშეზნეჟილი. ბოლოვდება ცხოველის თავის სტილიზებული გამოსახულებებით. კისრის არე ირგვლივი ღარებითაა შემკული.

გაცილებით მეტია **ბრინჯაოს სამაჯურები**. როგორც ვნახეთ, ზოგიერთ სამარხში რამდენიმე წყვილი იყო ჩაყოლებული. ისინი უმეტესად მრგვალგანივკვეთიანი და წელშეზნეჟილებია, იშვიათად – ოთხწახნაგა (ქ.ფ.010/178, 179, ს. 298).

წამყვანი მოტივია კოპით შემკობა. ზოგჯერ კოპები დაღარულია (ტაბ. III/4,5). საკმაოდ ხშირად მიმართავენ რკალის მთლიანად თუ ცალკეული მონაკვეთების მჭიდროდ განლაგებული ირგვლივი ღარებით დაფარვას (ტაბ. III/3). ხშირად კოპები მხოლოდ ბოლოებზე უკეთდებოდა (ტაბ. III/6).

აღმოჩენილია ცხოველისთავიანი ბრინჯაოს სამაჯურებიც. ერთ-ერთი მათგანი ოთხწახნაგაა, რკალსწორი. ზურგის წახნაგების გარკვეული მონაკვეთები მჭიდროდ განლაგებული ღარებითაა შემკული (ტაბ. III/7). მეორე ცხოველისთავიანი სამაჯური ლენტისებრი, ბრტყელგანივკვეთიანია. სტილიზებული ცხოველის დრუნჩზე დატანილია განივი მოკლე ხაზების სამი რიგი, თვალები პატარა ზომის წყვილი წრეხაზითაა გადმოცემული. შუბლს ვერტიკალური ღარები მიუყვება. რკალი ორი ურთიერთდამორებული ღრმა ღარით სამ ზოლადაა დაყოფილი. კიდების ზოლები მჭიდროდ განლაგებული დახრილი ქდეებითაა დაფარული, შუა – სიმეტრიულად განლაგებული პატარა ზომის წრეხაზებით (ტაბ. III/8, V/2, VIII/8).

ერთადერთია პრიზმულშესქელებიანი ბრინჯაოს სამაჯური (ტაბ. III/4). შესქელებები განლაგებულია ბოლოებზე, გვერდებსა და შუანელზე (ქ.ფ.010/107, ს. 291). ელინისტურ სამაროვანზე ადრე მოპოვებული მსგავსი სამაჯურები გაერთიანებულია II ტიპში (კახიძე, ვაშაკიძე, 2010:63, სურ. 120/7, 121/3,4)

რკინის სამაჯურები კოროზირებულია. ვე-

რაფერს ვიტყვით ფორმასა და ორნამენტაცი-
აზე.

ფიჭვნარის კოლექცია საკმაოდ შეივსო **გლიპტიკის ძეგლებითაც**, რომლებიც მო-
მავალში საგანგებო კვლევის საგანს წარ-
მოადგენს. ვერცხლის საბეჭდავი ბეჭდები
საერთოდ არაა მოპოვებული. წამყვანი ადგ-
ილი **ბრინჯაოს ბეჭდებს** უკავიათ (ტაბ. V/2).
ერთ-ერთზე (ქ.ფ.010/161, ს. 295) ღრმა კვე-
თის ტექნიკით გამოსახულია პეგასი. რკალ-
გახსნილი, ბრტყელგანივკვეთიანი, ფარაკი –
თანაბრად გაფართოებული. მეორე ასეთსავე
რკალიან ბეჭედს აქვს მრგვალი ფარაკი, რომ-
ლის ცენტრში გამოსახულია წრეხაზზე აგე-
ბული შვიდფურცლიანი ვარდული. რკალის
კიდეები მჭიდროდ განლაგებული დახრილი
ჭდეებითაა შემკული (ქ.ფ.010/143, ს. 293). ასე-
თივე ფორმის მომდევნო ბრინჯაოს ბეჭედზე
სიცოცხლის ხე და სიუხვის რქაა აღბეჭდილი
(სამარხები 274, 307), რაც სიმდიდრისა და
სიუხვის მეტად გავრცელებული სიმბოლოა.
მსგავსი რიტონი გამოსახულია 2004 წელს
აღმოჩენილ ბრინჯაოს ბეჭედზეც, რომელიც
ძვ.წ. IV–III საუკუნეებით თარიღდება (კახიძე,
ვაშაკიძე, 2010:69). 274-ე სამარხის ამავე ტი-
პის ბეჭედზე ნაკვეთი უნდა იყოს მარცხნივ
მიმართული ცხენის გამოსახულება. კარგად
იკითხება ფლოქვები, პირის ჭრილი და ფა-
ფარი. გავის ზემოთ თითქოს ნახევარმთვარის
გამოსახულებაა მოცემული. 298-ე სამარხის
ბრინჯაოს ბეჭედზე დაცული გამოსახულების
გარკვევა ჯერჯერობით არ მოხერხდა. ვერ-
აფერს ვიტყვით 301-ე სამარხში აღმოჩენი-
ლი ბეჭდის გამოსახულების შესახებ. იგი და-
ფარულია შავი პატინით. მასში თითის ფალან-
გაცაა შერჩენილი. როგორც ვხედავთ, უახ-
ლოეს მონაპოვრებში წამყვანი ჩანს ბოლოე-
ბგახსნილი ბრტყელრკალიანი და მრგვალ-
ფარაკიანი ბრინჯაოს ბეჭდები. დამზადებუ-
ლია ბრინჯაოს ერთიანი ფურცლისაგან, რაც
მათ ადგილობრივ წარმომავლობაზე უნდა
მიუთითებდეს. გვაქვს ოთხკუთხა ფარაკიანი
ბეჭედიც. გამოსახულება არ იკითხება (სა-
მარხი 201).

ბრტყელრკალიანი ბეჭდების მომდევნო
სახეობის ფარაკი რელიეფურადაა შესრულე-

ბული – ამობურცულია (სამარხი 200).

ცალკე სახეობას ქმნის **თვალბუდიანი ბე-
ჭედი**. სამწუხაროდ, ღრმად ჩასმული ოვალუ-
რი შემონერვილობის თვალბუდე დაკარგულია.
რკალი ბრტყელი, ერთიანი. ფარაკი – მეტად
მასიური, ოვალური მოყვანილობის, ყალიბში
ჩამოსხმული (ტაბ. VIII/7).

ელინისტური ხანის სამარხეული ინვენ-
ტარის ერთ-ერთ მრავალფეროვან და მრავალ-
რიცხოვან ჯგუფს **მინის მძივები** და **მძივსაკიდები** ქმნიან. წარმოდგენილია
მონოქრომიული და პოლიქრომიული მძივე-
ბი. უმრავლესობას სადა, ერთფერი მინისაგან
დამზადებული **იოტები** წარმოადგენენ. ისინი
შავი, ლურჯი, ყვითელი და თეთრი შეფერი-
ლობისაა, სხვები – გაუმჭვირვალე (სამარხ-
ები №294, 292, 287, 275, 274, 298, 307, 299,
302, 227). ფორმით რგოლისებური და ასიმე-
ტრიულია. იოტების ზომები 0,3-0,2სმ შორის
მერყეობს (ტაბ. IX/1, 2). მათ პარალელები
ძვ.წ. IV–II საუკუნეების ძეგლებზე ეძებნებათ:
დაფნარი (Кигурадзе, 1976:ტაბ. XX—3), დაბ-
ლაგომი (თოლორდავა, 1963:16, ტაბ. IX-8),
ზემოფარცხმის ქვევრსამარხები (ვაშაკიძე,
1985:63, ტაბ. XX). გავრცელებულია აღმოსავ-
ლეთ საქართველოს ძვ.წ. IV–III საუკუნეების
კომპლექსებში: კიკეთი, ბეშთაშენი, გომარე-
თი (დავლიანიძე, 1983:51-152). ანალოგიუ-
რი იოტები ჩრდილოეთ შავიზღვისპირეთში
ძვ.წ. VI–II საუკუნეების განმავლობაში გვხ-
ვდება – ოლბია, პანტიკაპეიონი, ქერსონესი
(Алексеева, 1978:63, ტიპი 1-2).

შემდეგ დიდ ჯგუფს ქმნის მინისებური პას-
ტისაგან დამზადებული ე.წ. **მსხლისებური
ფორმის** მძივები (სამარხები №291, 271, 294,
307). გვხდება ყვითელი, ლურჯი, ფირუზის-
ფერი, თეთრი, ბორდოსფერი ნიმუშები; ამ
ტიპის მძივების მთელი ყელსაბამი აღმოჩნ-
და ზემოფარცხმის 35-ე ქვევრსამარხში (ვა-
შაკიძე, 1985:63, ტაბ. XXI-8). მათი ერთი ნაწ-
ილი გამჭვირვალე მინისგანაა დამზადებული
(სამარხები №271, 274, 275, 292, 307). აქვთ
ცილინდრული ფორმა და სხვადასხვა ფერი
– ლურჯი, თეთრი, წყლისფერი, ყავისფერი –
აქვთ. მძივების გვერდები ოთხად დანახნაგე-
ბულია; არხის ბოლოები ასიმეტრიულია.

სხვადასხვა ფორმისაა მძივსაკიდები: **გულის, ამფორისკის, დელფინის და თოხისებური** მოყვანილობის (ტაბ. IX/1, 2). ყველა მათგანი დამზადებულია გამჭვირვალე მინისაგან (თეთრი, ლურჯი, ყავისფერი). ყველა ნიმუში ასიმეტრიულია. პარალელები ცნობილია დაბლაგომიდან, სენაკიდან (გრიგოლია, ბარამიძე, ფხაკაძე, ლორთქიფანიძე, 1973:33, ტაბ. XVI), ზემოფარცხმიდან (ვაშაკიძე, 1985:101), ნიფნარიდან და ზენოზნის ქვევრსამარხებიდან (ვაშაკიძე, 1973:80-81, ტაბ. X-1, 2, 4).

რაც შეეხება პოლიქრომიული მინის მძივებს, ისინი ძალზედ მოკრძალებულადაა წარმოდგენილი. **თვალადი მძივებიდან** მხოლოდ ორი ნიმუში გვხვდება (სამარხი №271, 287). ბირთვის ძირითად დიამეტრზე განლაგებულია თეთრი და ლურჯი მინისაგან დამზადებული თვლები.

პოლიქრომულების შემდეგ ჯგუფს ქმნის **სპირალურორნამენტიანი მძივები**. როგორც ოთკუთხა ფორმებზე, ასევე, ე.წ. შინდის კურკისებურ მძივებზე ჩასმულია თეთრი და ლურჯი მინის ძაფებისაგან შესრულებული სპირალური (ტალღისებური) ორნამენტი. ასეთი 37 ლურჯი მძივისაგან შემდგარი ყელსაბამი აღმოჩენილია ზემოფარცხმის მე-16 ქვევრსამარხში (ვაშაკიძე, 1985:39, ტაბ. XI). ანალოგიური ასხმა ნაპოვნია ფარცხანაყანევში (Куфтин, 1950:326), დაბლაგომში (Ивашенко, 1950:326-328). ცნობილია ლარი-ლარიდან (ჩართოლანი, 1976:ტაბ. VI), დაფნარიდან (Кигურაძე, 1976:XLIX), ვანის ელინისტური ხანის კულტურული ფენიდან (გიგოლაშვილი, 1983:კატ. №464). ჩრდილოეთ შავიზღვისპირეთში მსგავსი მძივები მოპოვებულია ფანაგორიაში, ქერსონესში, პანტიკაპეიონში. ე.ა.ლექსეევას აზრით, ამ ტიპის მძივები დამახასიათებელია ელინისტური პერიოდისათვის და ფართოდ ვრცელდება რომაულ ხანაში, განსაკუთრებით ყირიმის დასავლეთით (Алексеева, 1978:42, ტიპი 174, ტაბ. 27).

პოლიქრომიული მძივების საინტერესო სახეობას ქმნის ე.წ. **მოზაიკური ანუ ფესტონისებურორნამენტიანი მძივები**. ტექნოლოგიური თვალსაზრისით ასეთი ორნამენტის გამოყვანა რთულ პროცესს არ წარმოადგენს.

შერბილებული მძივის ბირთვის ზედაპირზე სხვადასხვა ფერის მინის ძაფებით ხდება სიგრძივი, განივი და წიწვოვანი ორნამენტის დატანა სპეციალური სავარცხლის დახმარებით (Качалов, 1959:56). ორნამენტისათვის გამოიყენებოდა თეთრი, ყვითელი, ლურჯი, წითელი, მწვანე ფერის მინის ძაფები. ადრეული ნიმუშები ამ ორნამენტით შედგენილი მძივებისა ცნობილია ძვ.წ. VI-V საუკუნეებში, მაგრამ ერთეული ეკზემპლარებითაა წარმოდგენილი. ფესტონისებური ორნამენტის მასობრივი გამოყენება ადრეელინისტური ხანიდან იწყება (Алексеева, 1978:37-38).

პოლიქრომიული მინის საკიდებიდან მხოლოდ ორი სახეობა გვხვდება: **ადამიანის სახის გამოსახულებიანი და დოქისებური** (ტაბ. IX/1).

ადამიანის სახის გამოსახულებიანი საკიდის სახე და ყურები დამზადებულია ყვითელი გაუმჭვირვალე მინისაგან, თვალები გადმოცემულია ლურჯი და ყვითელი მინის წვრილი მძივებით. ცისფერი, ყვითელი, ყავისფერი და ლურჯი მინის თოკისებურად დაგრეხილი ძაფებისაგან შედგენილია ჩალმისებური თავსაბურავი. მგავსი საკიდი დადასტურებულია ფიჭვნარის 65-ე სამარხში. ასევე, ტავრიის ქერსონესში, სადაც ისინი ძვ.წ. IV-II საუკუნეებით თარიღდება (კახიძე, 2010:76-77; Leskov, 2008:20); ჩრდილოეთ შავიზღვისპირეთში ამგვარ საკიდებს ე.ა.ლექსეევა ძვ.წ. III-I საუკუნეებით განსაზღვრავს (Алексеева, 1982:41, ტიპი 459). მაიკოპში აღმოჩენილ ამ სახის საკიდს ა.ლესკოვი ძვ.წ. V-IV საუკუნეებით ათარიღებს (Leskov, 2008:35, კატ. 35). მსგავსი საკიდები ცნობილია ცენტრალური ევროპიდან, ხმელთაშუაზღვისპირეთიდან, სადაც მათ ძვ.წ. VI-V სს-ით ათარიღებენ (Tatton-Brown, 1988:145-150). თუმცა აღნიშნავენ, რომ ისინი ელინისტურ პერიოდშიც აგრძელებენ არსებობას. ამ სახის საკიდების წარმოშობას ძველ სირიულ და ფინიკიურ სახელოსნოებს უკავშირებენ. მძივსაკიდების დიდი ნაწილი დაკავშირებულია პტოლემეაიოსების ეპოქასთან (Алексеева, 1982:34). კოლხეთში ამგვარი საკიდები მხოლოდ ელინისტურ ხანას უკავშირდება (ვანი,

დაბლაგომი, ციხისძირი (კახიძე, ვაშაკიძე, 2010:76-77, სურ. 127).

მინიატურული დოქის ფორმის საკიდის ზედაპირი შემკულია ცისფერი, ფირუზისფერი და ყვითელი მინის არარეგულიერ ლაქებით (ტაბ. IX/1). პარალელი ამ საკიდს ეძებნება დაბლაგომში ძვ.წ. IV საუკუნით დათარიღებული მდიდრული სამარხიდან (თოლორდავა, 1976:70-76. სურ. 86). ასეთი საკიდები ცნობილია მელიტოპოლის, მალაია ლეპეტისას, შიროკოეს ყორღანებიდან, რომლებიც ძვ.წ. III საუკუნით თარიღდება (Онайко, 1970:107, კატ. XLIII).

განსაკუთრებულ ჯგუფს ქმნის მინის „ოქროფენილი“ მძივები. მათი დამზადების ტექნიკა ჩაისახა ეგვიპტეში ძვ.წ. IV საუკუნეში, ხოლო ევროპაში ძვ.წ. III-II საუკუნეებში გავრცელდა (Погребова, 1961:164).

ფიჭვნარის ელინისტური ხანის სამაროვანზე მინის „ოქროფენილი“ მძივები მხოლოდ ერთ სამარხშია წარმოდგენილი – №295. რგოლისებური და თეთრი ფერის. არხი ცილინდრულია. მსგავსი მძივები ცნობილია ვანის (გიგოლაშვილი, 1983:103, კატ. 475), ციხისძირისა და ფიჭვნარის ელინისტური ხანის სამაროვნიდან (კახიძე, ვაშაკიძე, 2010:79, სურ. 67).

საქართველოში „ოქროფენილი“ მძივების გავრცელების თარიღად ერთხანს ელინისტური ხანის ბოლო პერიოდს მიიჩნევდნენ (Ивашенко, 1950:28). უკანასკნელ ხანებში ახალი არქეოლოგიური მონაცემების საფუძველზე ეს თარიღი რამდენადმე დაზუსტდა. ამ ტიპის მძივების ყველაზე ადრეული ნიმუში გვაქვს ეშერაში (Куфтин, 1950:53). ეშერის კომპლექსი ძვ.წ. IV საუკუნის დასასრულითა და ძვ.წ. III საუკუნის დასაწყისით თარიღდება. დასავლეთ საქართველოს ქვევრსამარხებიდან (ზემოფარცხმა, წიფნარი, ზენობანი, დიდივანი) მომდინარე ოქროთი და ვერცხლითფენილი ნიმუშების შესწავლის საფუძველზე შეიძლება ითქვას, რომ საქართველოში ისინი ძვ.წ. IV საუკუნის დასასრულიდან ჩნდება და ფართოდ ვრცელდება ძვ.წ. III-II საუკუნეებში (კახიძე, ვაშაკიძე, 2010:113-114, სურ. 67).

სხვა სახის მონაპოვრებიდან აღსანიშნავია **ბრინჯაოს ჯაჭვის ფრაგმენტი** – შემორჩენილია ბოლოებგახსნილი ოვალური მოყვანილობის, ერთმანეთზე გადაბმული რგოლი. არის **ბრინჯაოს ზარაკებიც** (4 ცალი) – მეტად კოროზირებული, გვერდებმეჭრილი.

ელინისტური ხანის სამაროვანზე პირველად აღმოჩნდა ტორევეტიკის ნიმუშებიც. მათ რიცხვს მიეკუთვნება **ბრინჯაოს სარკე**. დიამ. 8,5 სმ., მასიური, საკმაოდ კარგად დაცული, დისკოსებრი. გარეთა ზედაპირი შესანიშნავადაა გაპრიალებული. შიდა ზედაპირის კიდე შემოფარგლულია წრიული მომადლო ნიბოთი, ცენტრში მიქლონილია მანჭვალისებრი კოპი. ეტყობა, ამ ნაწილში ჩამჯდარი იყო ხისტარიანი კორპუსი, რომელსაც მანჭვალის ამაგრებდა (ტაბ. XI/3).

საყურადღებოა ორ სამარხში **რკინის სტრიგილების** აღმოჩენის ფაქტიც. პალესტრთან დაკავშირებული მსგავსი ნივთები ჩვენ გვხვდება მხოლოდ ფიჭვნარის ძვ.წ. V-IV საუკუნეების ბერძნულ ნეკროპოლზე. ახალი აღმოჩენებით დასტურდება, რომ ელინური სამყაროსთვის დამახასიათებელი სპორტული შეჯიბრების ტრადიცია ელინიზმის ეპოქის ადგილობრივი მოსახლეობის წრეებს შორისაც შემოინახა.

ახალმა გათხრებმა განსაკუთრებით უხვი ინფორმაცია მოგვანოდა ფიჭვნარის უძველეს მეთევზეთა შესახებ. როგორც ვნახეთ, ერთ სამარხში მხოლოდ ბადე ყოფილა ჩაყოლებული, რომელსაც ორად გაკეცილი ტყვიის 57 მოგრძო საძირავი ჰქონია ჩამოკიდებული, მეორე სამარხში კი ბადესთან ერთად (საძირავთა რიცხვი 86-ს შეადგენდა) – 10 ცალი ერთმანეთზე გადაბმული დიდი ზომის თევზების დასაჭერად განკუთვნილი **ბრინჯაოს ანკესი** (ტაბ. XI/2). განსაკუთრებით საინტერესო ჩანს მესამე სამარხი, რომელშიც სამი ცალი, შედარებით პატარა ზომის. ბრინჯაოსაგან დამზადებული ოთხქიმიანი ზღვის ვარსკვლავის მსგავსი სატყუარები, ე.წ. **ტივტივებიც** აღმოჩნდა. ისინი მიღებულია ორი ნახევრის ერთმანეთთან მიერთების გზით. ტივტივას შუაზე ნახვრეტი აქვს (ტაბ. XI/1). ეს უნიკალური შემთხვევაა ფიჭვნარის არ-

ქეოლო-გიური გათხრების ისტორიაში. ჯერ-ჯერობით ვერაფერს ვიტყვით პარალელების შესახებაც. ყველა ანკესი ერთნაირი ფორმისაა. მოხრილი ბოლო მთავრდება ანკესებისთვის დამახასიათებელი წვეტიანი კაუჭით. მრგვალგანივკვეთიანი ღეროს ბოლო დისკოსებურად გაბრტყელებულია ძაფის მოძრობის თავიდან აცილების მიზნით. 9 ცალზე შერჩენილია აბრეშუმის დაგრეხილი ძაფი.

არის რკინის ნივთებიც. ზოგიერთი მათგანის დანიშნულების გარკვევა ჯერჯერობით არ ხერხდება. სავარაუდოდ, ჩვენს ხელთაა ხის კუბოს სახურავის საკეტი. შედგება ორი ნაწილისგან – ლურსმნისებობოლოიანი რგოლისა და თვით ნილრიანი ჩამკეტისაგან. ბევრია რკინის ლურსმანი. ზოგჯერ ბრინჯაოსიც გამოერევა.

როგორც ვხედავთ, ფიჭვნარის ელინიზმის ეპოქის სამაროვნის არქეოლოგიური გათხრები საინტერესო ინფორმაციას გვაწვდის რიგით მეთემეთა ყოფა-ცხოვრების, სამეურნეო საქმიანობის, კულტურისა და რელიგიური რწმენა-წარმოდგენების შესახებ. წამყვანია ინდივიდუალური ინჰუმაციური სამარხები. ფართოდ იკიდებს ფეხს ანტიკური სამყაროსა და თვით ფიჭვნარელი ელინებისთვის აგრერიგად დამახასიათებელი ალაპის წესი. წამყვანი ხდება მიცვალებულთა თავით აღმოსავლეთისკენ დამხრობის ადათ-წესები. გარკვეულად შემორჩენილია ტრადიციული, კოლხური რიტუალებიც. საიმქეყნო საგზალთან ერთად, საკმაოდ უხვად აყოლებდნენ თიხის ჭურჭელს, ზომიერად – ოქროს, ვერცხლის, ბრინჯაოსა და რკინის სამკაულებს. მეტად მოსწონდათ მძივები და მძივსაკიდები. გრძელდება მიცვალებულისათვის მონეტის ჩაყოლების წესი. ჩვენ ხელთ არსებული ნივთიერი კულტურის ძეგლების მიხედვით კარგად ჩანს, რომ წინა ეპოქების მსგავსად ფიჭვნარელთა სამეურნეო საქმიანობის უმთავრესი დარგები ყოფილა მინათმოქმედება, მევენახეობა, მეღვინეობა, მესაქონლეობა, მეთუნეობა, ლითონის დამუშავება, ფეიქრობა და ა.შ. ახალი მონაპოვრებით აშკარა ხდება, რომ აქაურ მკვიდრთა საქმიანობის ერთ-ერთი გამოკვეთილი სფერო თევზჭერა

ყოფილა. ბუნებრივია, ზღვის სიახლოვე და ჩოლოქ-ოჩხამურის სამდინარეო ქსელი შესანიშნავ პირობებს ქმნიდა თევზჭერის განვითარებისთვის. ეჭვი არაა, რომ თევზჭერას, დელფინის ქონის დამზადებას სარენაო ხასიათი ჰქონდა. უნდა ვიფიქროთ, რომ შავიზღვისპირეთის სხვა ცენტრების მსგავსად დამარილებული თევზი ექსპორტზეც გადიოდა, რაზეც დიდი მოთხოვნილება იყო ანტიკურ სამყაროში.

ახალი აღმოჩენები ბევრ სიახლეს იძლევა ელინიზმის ეპოქის კოლხეთის მეთუნეობის კვლევისათვის. მეტ-ნაკლები რაოდენობით მზადდება ტრადიციული ფორმის, მაგრამ წამყვან ადგილს მაინც, ახალი ფორმები იკავებენ. ყავისფერკეციანი თიხის ჭურჭელი ქმნის სრულიად ახალ ნაკადს. ინოვაციის ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი და უმსხვილესი კერა ფიჭვნარი ყოფილა. ფართოდ იწარმოება კერამიკული ტარა, რაც იმის მაუწყებელი უნდა იყოს, რომ კოლხი ვაჭრები უშუალოდ ებმებიან საერთაშორისო სავაჭრო ურთიერთობათა სფეროში.

მოკრძალებული ადგილი უკავია იმპორტულ კერამიკას. მოსწონთ შავლაკიანი კანთაროსები. განსაკუთრებით საყურადღებოა ის ფაქტი, რომ უზენაესი ღვთაების – ზევსისადმი მიძღვნილი წარწერიანი საპრიზო ჭურჭელიც აღმოჩნდა შავლაკიანი ფიალის სახით.

გამდიდრდა სამკაულების კოლექცია. პირველად აღმოჩნდა ოქროს გარსაკრავიანი მოძრავსაკიდიანი საყურეები. ასევე ითქმის ვერცხლის ლომისთავებიანი საყურეების მიმართ. მაღალმხატვრულ ნაკეთობას წარმოადგენს ოქროსა და ვერცხლის რგოლსაკიდები, კირკალი, საკრალური დანიშნულების ბრინჯაოს ზარაკები, ნაირნაირი სამაჯურები, გამოსახულებიანი ბეჭდები და ა.შ. გამდიდრდა მძივებისა და მძივსამკაულების კოლექცია. ყურადღებას იქცევს ადამიანის სახისა და მინიატურული დოქის ფორმის მძივსაკიდები.

პირველად აღმოჩნდა ტორევიტიკის ნიმუშები ბრინჯაოს სარკისა და რკინის სტრიგილების სახით.

ელინისტური ხანის ადგილობრივი მოსახლეობის რელიგიურ პანთეონში განსაკუთრე-

ბული ადგილი ეკავა ასტრალურ ღვთაებებს. არსებობდა მზისა და მთვარის კულტი. ეს შესანიშნავად გამოჩნდა ახლად აღმოჩენილ ყავისფერკეციან დოქზე დატანილი სიმბოლიკის მიხედვითაც. გზას იკვლევენ ბერძნული კულტები. შავლაკიანი წარწერიანი ფილისა და სტრიგილების მიხედვით დასტურდება, რომ, კლასიკური ხანის მსგავსად, იმართებოდა სპორტული შეჯიბრებები, სახალხო დღესასწაულები.

მიუხედავად იმისა, რომ ალექსანდრე მაკედონელის ექსპანსია უშუალოდ არ შეხებია აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთს, ელინისტურ სახელმწიფოებთან ახლო ურთიერთობამ კოლხეთიც ელინიზმის სფეროში მოაქცია. ამოქმედდა ტრანსკავკასიური მაგისტრალი, რომელიც პონტოსპირეთს რიონ-ყვირილას, მტკვრის აუზის, კასპიისპირეთისა და შუა აზიის გავლით ინდოეთთან აკავშირებდა. ფიჭვნარი ამ მაგისტრალის ერთ-ერთი მონაკვეთთაგანი ჩანს. ელინიზმის ეპოქისათვის ფიჭვნარის საქალაქო ტიპის დასახლება მსოფლიო ისტორიული პროცესების უშუალო მონაწილე ხდება.

ლიტერატურა

1. ე., გიგოლაშვილი, მიძესამკაული. — ვანი, VII, თბ., 1983, გვ. 96-112.
2. გ.გრიგოლია, გ.ფხაკაძე, მ.ბარამიძე, გ.ლორთქიფანიძე, დასავლეთ საქართველოს საძიებო არქეოლოგიური ექსპედიციის 1966 წლის მუშაობის შედეგები, მსკა, V, 1973, გვ. 17-38.
3. ც.დავლიანიძე, ქვემო ქართლის (თრიალეთის) კულტურა ძვ.წ. I ათასწლეულის მეორე ნახევარში, თბ., 1983.
4. ნ.ვაშაკიძე, შემთხვევით აღმოჩენილი ქვევრსამარხები სუფსის აუზში, სდსძ, 1973, გვ. 74-87.
5. ნ.ვაშაკიძე, ზემოფარცხმის სამაროვანი, სდსძ, XIII, 1985, გვ. 23-116.
6. ვ.თოლორდავა, მასალები ქართლის სამეფოს ისტორიისათვის ძვ.წ. III-II სს., მსკა, III, თბ., 1963, გვ. 137-168.
7. ვ.თოლორდავა, არქეოლოგიური გათხ-

რები დაბლაგომში 1970-1971 წლებში. ვანი II, 1976, გვ. 48-67.

8. ნ.მათიაშვილი, ძვ.წ. III-II სს. შავლაკიანი კერამიკა, ვანი VII, თბ., 1983, გვ. 66-70.

9. ა.კახიძე, მ.ვიკერსი, ფიჭვნარი I — კოლხები და ბერძნები აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთში. საქართველო-ბრიტანეთის ერთობლივი არქეოლოგიური ექსპედიციის შედეგები (1998-2002), (ქართულ და ინგლისურ ენებზე), თბ., 2004.

9. ა.კახიძე, ნ.ვაშაკიძე, ფიჭვნარი III — ელინიზმი და კოლხეთი. სამარხთა ტიპები და დაკრძალვის წესები ელინისტური ხანის სამხრეთ—დასავლეთ საქართველოში. ბათუმი-ოქსფორდი, 2010.

10. ი.სურგულაძე, ქართული ხალხური ორნამენტის სიმბოლიკა, თბ., 1986.

11. შ.ჩართოლანი, მასალები სვანეთის არქეოლოგიისათვის, თბ., 1976.

12. ტჩუბინიშვილი., სამთავროს ყორღანული სამარხი №243 „მასალები საქართველოსა და კავკასიის არქეოლოგიისათვის“, 1, თბ., 1955.

11. Алексеева Е.М., Античные бусы Северного Причерноморья, САИ, вып. Г1-12, М, 1978.

12. Алексеева Е.М., Античные бусы Северного Причерноморья, САИ, вып. Г1-12, М, 1982.

13. Иващенко М.М., Кувшинный могильник в западной Грузии, СА, XIII, 1950, сс. 320-380.

14. Иессен А.А., Сухумская экспедиция ГАИМК, СА, III, М-Л, 1937, сс. 251-252.

15. Инадзе М.П., Причерноморские города древней Колхиды, Тб., 1968.

16. Качалов Н., Стекло, М., 1959.

17. Кигურაძე Н.Ш. Дапнарский могильник, Тб., 1976.

18. Куфтин Б.А., Материалы к археологии Колхиды, II, Тб., 1950.

19. Онайко Н.А., Античный импорт в Приднепровье и Побужье в IV-II вв до н.э., САИ, Д.1-27, Москва, 1970.

20. Погребова Н.Н., Погребения в мавзолее Неаполя Скифского, МИА, 96, 1961, сс. 103-222.

21. Leskov A.M , The Maikop treasure, Philadelphia, 2008:20.

22. Tatton-Brown V., Red-formed glass pendants and beads of the first millenium BC. Catalogue of Greece and Roman glass in the British Museum 1. London, 1981, pp.143-155.

23. Rotroff S.I., Hellenistic pottery: Athenian and imported wheel made table ware and related material. Athenian Agora 29, Princeton NJ, 1997.

ტაბულების აღწერილობა

I – ელინისტური ხანისსამაროვნის არქეოლოგიური გათხრების საერთო გეგმა.

II – სამაროვნის ზოგიერთი მონაკვეთის არქეოლოგიური გათხრების საერთო ხედი.

III – საალაპო მოედნები.

IV – 1. ელინისტური ხანის სამაროვნის სამხრეთი მონაკვეთის გათხრების საერთო ხედი; 2. ამფორასამარხი.

V– 1. კბილის ემალის ნაშთები. კოლხური მონეტა; 2. სამარხი 274.

VI – 1. სამარხი 283; 2. ალაპი №5. დერგსამარხი.

VII – 1. სამარხი 292 და 294; 2. სამარხი 301.

VIII – ყურმილიანი დოქი.

IX – კანელურებიანი დოქი.

X – მზისა და ნახევარმთვარის გამოსახულებიანი დოქი.

XI – კანელურებიანი დოქი.

XI – ყავისფერკეციანი დოქები.

XII – ყავისფერკეციანი მილიანი ჭურჭელი.

XIII – 1. კვირისტავები; 2. კოლხური ამფორა.

XIV – ოთხტუჩა ადგილობრივი გრაფიტოანი ოინოხოია.

XV – შავლაკიანი კანთაროსები.

XVI – შავლაკიანი ფიალა.

XVII – შავლაკიანი გრაფიტოიანი პატარა ზომის ჯამი.

XVIII – სანელსაცებლე.

XIX – 1. ოქროს საყურეები; 2. ოქროს რგოლსაკიდები.

XX – ოქროს რგოლსაკიდები.

XXI – 1. ვერცხლის ლომისთავიანი საყურე; 2. ბრინჯაოს კირკალი.

XXII – ბრინჯაოს სამაჯურები.

XXIII – 1. ბრინჯაოს ბრტყელგანიკვეთიანი სამაჯური; 2. ბრინჯაოს თვალბუდიანი ბეჭედი;

XXIV – მინის მძივები და მძივსაკიდები.

XXV – 1. ბრინჯაოს ზარაკები; 2. ბრინჯაოს სარკე.

XXVI – 1. ბადის საძირავებად გამოყენებული ტყვიის სანაფები; 2. ბრინჯაოს ანკესები.

XXVII – 1. ბრინჯაოს ანკესები და ტივტივები; 2. ხის კუბოს სახურავის რკინის საკეტი.

XXVIII – 1. ბრინჯაოს ლურსმანი; 2. ბრინჯაოს ლურსმანი ხის ნაშთით.

**Amiran Kakhidze, Nineli Vashakidze,
Tamar Shalikadze**

**THE RESULTS OF NOVEMBER-
DECEMBER, 2010, ARCHAEOLOGICAL
RESEARCH AT THE HELLENISTIC PERI-
OD CEMETERY AT PICHVNARI
ARCHAEOLOGICAL SITE**

Summary

The western part of the Hellenistic period cemetery came into Pichvnari Free Tourism Construction Zone. The Batumi Archaeological Museum being financially supported by The National Agency for Cultural Heritage Defence of Georgia have carried out wide-scale field archaeological research on this plot too. 44 graves with rather interesting goods have been studied, which make it possible for us to judge about everyday life, economic, cultural and religious relations of the ordinary tribe members. Majority of the graves represent an individual inhumation grave type. Have been traced one of the popular ceremony, which had being popular not just in Classical world as well as among Pichvnarian Hellens. At issue are funeral feast and tradition of the deceased burying with his head oriented towards the East. Colchian traditional funeral rituals are preserved partly as well. Among grave goods clay pottery is represented in abundant number, golden, silver, bronze and iron objects are in moderate quantity. Beads and pendants were in demand. Traditionally coins were placed into the deceased graves. According to the objects of material culture at our disposal it's clear, that like in previous historical periods the main kinds of business among Pichvnari dwellers were agriculture, viticulture, wine-making, live-stock breeding, pottery, metal processing, weaving, etc. Besides, new finds provide evidence for fishing as one of the characteristic fields of economy among local population. Naturally, vicinity to the sea and Chorokhi-Ockhamuri river network gave perfect conditions for development of fishing. There is no doubt about commercial character of fishing and dolphin oil manufacture. Most likely, like in the other centres of the Black Sea littoral, salt fish was one of the subjects for export.

New finds have enriched our knowledge on Col-

chian pottery in the Hellenistic period. In most cases new shapes of pottery of that time displaced the old, traditional ones. Absolutely new type of pottery are represented by brownish clay objects. That time Pichvnari correspond to one of the important and major centres of innovation. Ceramic containers were produced in big numbers that speaks of Colchian merchants being directly involved in the international trade relationship.

Imported ceramic is represented in most cases by black-glozed kantharoi. Special attention should be paid to the fact, that prize vessels with inscriptions devoted to supreme deity Zeus have been found in black-gloss phialai.

Collection of jewellery has been enriched too. For the first time have been discovered gold earrings with moving pendants. The same should be said of silver earrings with lion heads. Gold and silver hoops, bronze bells of sacral character, different types of bracelets, engraved fingerings, etc. represent highly artistic works of art. Assembly of beads and necklaces has been widened as well. Among them should be mentioned those ones in the shape of human face and miniature jug.

For the first time have been brought to light objects of toreutics in a bronze mirror and iron strigilas.

In religious pantheon of local dwellers of the Hellenistic period special place is taken by astral deities. There existed the sun and moon cults, that is asserted by symbols on the new-found jug of brownish clay. There also occurred Greek cults. Judging by black-gloss phialai and strigilas with inscriptions it's clear, that like in Classical period there were held sport competitions and street festivities.

Despite the fact, that the spread of Macedonian influence had no direct impact on the eastern Black Sea region, nevertheless direct contacts with the Hellenistic world brought Colchis within the sphere of Hellenism. Trans-Caucasian main route came into operation, that provided to connect the region of Pontus through Rioni-Kvirila and Mtkvari river basins, the Caspian Sea littoral and Central Asia with India. Pichvnari seems to be one of the parts of this route. Pichvnari urbanised area in the Hellenistic period becomes a direct participant of the world historical processes.

**Амиран Кахидзе, Нинели Вашакидзе, Тамар
Шаликадзе**

**РЕЗУЛЬТАТЫ АРХЕОЛОГИЧЕСКИХ
ИССЛЕДОВАНИЙ ПРОВЕДЁННЫХ
В НОЯБРЕ-ДЕКАБРЕ 2010 Г.
НА ПИЧВНАРСКОМ МОГИЛЬНИКЕ
ЭЛЛИНИСТИЧЕСКОГО ПЕРИОДА**

Резюме

Западный участок могильника Эллинистической эпохи в Пичвнари подпал под Зону Свободного Туристического Строительства. При финансовой поддержке Национального Агентства по охране культурного наследия Грузии Батумский Археологический музей провёл широкомасштабные полевые археологические исследования и на этом участке. Было изучено 44 захоронения и содержащийся в них погребальный инвентарь, которые позволили пролить свет на повседневную жизнь, хозяйственную деятельность, культуру и религиозные верования рядовых членов поселения. Ведущее место среди захоронений занимают индивидуальные ингумационные захоронения. Широкое распространение получает ритуал поминок, характерный как в античном мире, так и среди Пичвнарских эллинов. Преобладающий характер носят захоронения усопших головой на Восток. Остаются традиционными колхские погребальные ритуалы. Среди погребального инвентаря преобладают глиняные сосуды, в умеренном количестве - золотые, серебряные, бронзовые и железные украшения. Большой популярностью пользовались бусы и подвески. Продолжалась традиция помещения монет в могилы. Судя по располагаемому нами материалу памятников материальной культуры, становится ясным, что, так же как и в предыдущие эпохи, ведущими отраслями производства среди жителей Пичвнари являлись земледелие, виноградарство, виноделие, скотоводство, гончарное производство, обработка металлов, ткачество и т.д. Новые находки позволяют сделать вывод о рыболовстве, как об одной из особых сфер деятельности в Пичвнари. Естественно,

что близость к морю, а также к Чолоки-Очхамурской речной сети создавала прекрасные возможности для развития рыболовства.

Нет сомнений, что рыболовство и производство жира дельфинов носили промысловый характер. Следует полагать, что как и в других центрах Причерноморья, засоленная рыба являлась предметом экспорта и пользовалась большим спросом в античном мире.

Новые находки позволяют расширить наше представление о колхском гончарном производстве в эпоху Эллинизма. Хотя традиционные изделия продолжают иметь место, но ведущее место всё же занимают новые формы изделий. Совершенно новыми можно считать сосуды из коричневатой глины. Пичвнари того времени являлся одним из важнейших и крупнейших очагов инноваций. Керамическая тара производится в больших масштабах, что говорит о том, что колхские торговцы непосредственно включены в сферу международных торговых отношений.

Определённую часть инвентаря составляют предметы импортной керамики. Очень популярны чернолаковые канфары. Особого внимания заслуживает тот факт, что сосуды, вручаемые в качестве призов на соревнованиях и имеющие надписи в честь верховного божества Зевса, были воплощены в форме чернолаковых пиал.

Обогатилась коллекция украшений. Впервые были обнаружены золотые серьги с движущейся подвеской. То же можно сказать и о серебряных серьгах с изображением голов львов. К высокохудожественным произведениям искусства можно отнести золотые и серебряные обручи, бронзовые колокольчики сакрального характера, разнообразные браслеты, орнаментированные кольца и т.д. Обогатилась также коллекция бус и ожерелий. Заслуживают внимания бусы в форме человеческого лица и миниатюрного кувшина.

Впервые были обнаружены предметы торевки в виде бронзового зеркала и железной стригилы.

В религиозном пантеоне местных жителей

Эллинистической эпохи особое место принадлежало астральным божествам. Существовал культ солнца и луны. Это хорошо видно на новонайденном кувшине из коричневой глины по характерной символике. Имеют место и греческие культы. Судя по чернолаковой пиале с надписью и стригиле, можно сказать, что как и в Классический период, здесь проводились спортивные соревнования и народные праздники.

Несмотря на то, что экспансия Александра Македонского непосредственно не коснулась Восточного Причерноморья, тесные взаимоот-

ношения с эллинистическими государствами включили и Колхиду в сферу эллинизма. Была задействована Транс-Кавказская магистраль, которая соединяла Понтийское побережье через речную сеть Риони-Квирила, Мтквари, а также Каспийское побережье и Среднюю Азию с Индией. Пичвнари представлял собой одну из составных этой магистрали. Пичвнарское поселение городского типа в эпоху эллинизма становится непосредственным участником мировых исторических процессов.

ფიჭვნარის ახ.ნ. IV-V საუკუნეების სამარხებში აღმოჩენილი მძივები

1998 წლის ფიჭვნარის არქეოლოგიურმა კამპანიამ დიდი სიახლე მოიტანა — ძვ.წ. V საუკუნის ბერძნული ნეკროპოლის ტერიტორიაზე პირველად აღმოჩნდა ახ.ნ. IV-V საუკუნეების სამარხები (კახიძე, ვიკერსი, 2004:123-130). ამ წლის აღმოჩენილი 8 სამარხიდან მძივები მხოლოდ ერთ სამარხში არ დადასტურებულა. მძივების უმრავლესობა მინისგანაა დამზადებული; როგორც პოლიქრომიული, ასევე მონოქრომიული. სხვა მასალად მხოლოდ გიშერია გამოყენებული.

სადა მონოქრომიული მინის მძივების უმრავლესობა 184-ე სამარხში აღმოჩნდა. მათი რაოდენობა 80-ს აღწევს (ტაბ. I/12). ყველაზე დიდ ჯგუფს ე.წ. იოტები შეადგენენ. ისინი რგოლისებური და ცილინდრულია. 27 ცალი ცისფერი გაუმჭვირვალეა, რგოლისებური (0,3X0,4 სმ); 33 ცალი ასეთივე ფერის, ცილინდრული ფორმის (0,2X0,3 სმ); 20 ცალი ნახევრად გამჭვირვალე ყავისფერი მინისგანაა დამზადებული (0,3X0,2 სმ). 75-ე სამარხში ასეთივე ფორმის 55ც. მძივია აღმოჩენილი (8 ც. ყვითელი, 22 ც. ყავისფერი, 25 ც. ყავისფერი (0,3X0,2სმ)).

მსგავსი მონოქრომიული წვრილი მძივების დამზადება ძვ.წ. VI საუკუნიდან იწყება და მთელი ანტიკური ხანის განმავლობაში გრძელდება. ე.ა.ლექსევეა აღნიშნავს, რომ ადრეანტიკურ ხანაში იოტების მიღება ხდებოდა მილის გადაჭრის გზით. მას წელავდნენ, ამასთან შიგნით არსებული ჰაერის საშუალებით ხდებოდა ნახვრეტის შენარჩუნება. გაჭიმულ მინას ჭრიდნენ სასურველ სიგრძეზე. ასეთი ხერხით დამუშავებულ მინის მძივებს ყოველთვის აქვს გრძივი სტრუქტურა (Алексеева, 1978:54-55). ფიჭვნარში და საერთოდ, კოლხეთში მსგავსი მძივები გვხვდება ძვ.წ. V საუკუნის სამარხებიდან დაწყებული ახ.წ. IV საუკუნით დამთავრებული. ისინი დამახასიათებელია ანტიკური ხანის თითქმის ყველა პერიოდის სამარხისათვის.

მონოქრომიული მძივების შემდეგ ჯგუფში გაერთიანებულია ნახევრად გამჭვირვალე მწვანე მინის 7 მძივი, აღმოჩენილი №184 სამარხში (ტაბ. I/11). ისინი ცილინდრული ფორმისაა (0,7-0,6X0,2X0,5 სმ), გვერდები დაწახნაგებული აქვთ. მსგავსი ცალები ცნობილია პაშკოვისა და ბორისოვსკის IV-V საუკუნეების სამარხებიდან (Деопик, 1961:55); ასევე, ბურგასის (ბულგარეთი) ახ.წ. IV საუკუნის სამარხიდან (Лазаров, 1967:50, სურ. 5). მ.ლაზაროვი მიუთითებს, რომ ამ ტიპის მძივები ცნობილია რუმინეთიდან; ისინი ამავე პერიოდით თარიღდება.

ცალკე ჯგუფს ქმნის თეთრი და შავი მინის, 2 წელისფერი და 2 შავი მინის მძივები (172-ე და 179-ე სამარხები). ისინი რგოლისებურია, სიმეტრიული (0,8X0,2X15 სმ) (ტაბ. I/7). მძივები დამზადებულია რკინის მილაკზე დახვევის გზით. ამას მოწმობს ის გარემოება, რომ არხის ერთი მხარე დაბრტყელებულია. ეს კი მხოლოდ მილაკიდან განთავისუფლების დროს შეიძლებოდა მომხდარიყო. ისინი დამუშავებულია იმავე მეთოდით, რაც დამახასიათებელია ძვ.წ. VI-IV საუკუნეების მონოქრომიული მძივებისათვის. განსხვავება ისაა, რომ მინის გუნდის დახვევა ადრეულ ნიმუშებზე კერამიკულ მილაკზე ხდებოდა და ნახვრეტის თავში რჩებოდა კერამიკის კვალი; ჩვენს ნიმუშზე რკინის მილაკი ჩანს გამოყენებული. მსგავსი ცალები გვხვდება როგორც ჩრდილოეთ შავიზღვისპირეთის, ასევე ჩრდილოეთ კავკასიის რომაული ხანის ძეგლებზე (Деопик, 1961:54, ტიპი a; Алексеева, 1978:59-62).

მონოქრომიული სამკაულის შემდეგ სახეობას გოფირებული მძივები ქმნიან. მათ შორის ცალკე გამოიყოფა მოზრდილი, მწვანე გამჭვირვალე მინის მძივი (2X0,6X2,5 სმ). დანარჩენი სამი (ორი გამჭვირვალე მწვანე და ერთი შავი ფერის) მცირე ზომისაა და ასიმეტრიული (0,9X0,3X0,7 სმ) (ტაბ. I/2-4).

გოფირებული ფორმის მძივები გვხვდება ადრე ანტიკური ხანიდან, როგორც გამჭვირვალე, ისე გაუმჭვირვალე ცალები. რომაული ხანის ნიმუშებისაგან ისინი ზომებით და დამზადების ტექნიკით განსხვავდება. ჩვენი მძივების ანალოგიური ცალები აღმოჩენილია ოლბიაში და ქერსონესში. ისინი II-IV საუკუნეებით თარიღდება (Алексеева, 1978:71-71, ტიპი 153). მზულგარეთში, როდომირთან ახლოს, არქეოლოგიური გათხრების შედეგად აღმოჩნდა სავაჭრო ცენტრი, სადაც სხვადასხვა კერამიკულ ნივთებთან ერთად დადასტურდა მსგავსი, მინის გოფირებული მძივები, რომლებიც ახ.წ. III საუკუნით თარიღდება (Любенова, 1985:33, სურ. 19).

მონოქრომიული მინის საკიდების მხოლოდ ერთი სახეობაა აღმოჩენილი. ესაა გამჭვირვალე ლურჯი მინისაგან დამზადებული პირამიდული ფორმის ნიმუში (ტაბ. I/14). ამ ტიპის საკიდები მთელი ანტიკური პერიოდის მასალებში გვხვდება.

რაც შეეხება პოლიქრომიულ მძივებს, მათზე მხოლოდ ორი სახის დეკორია დადასტურებული - ხაზოვანი და ლაქებიანი.

ახ.წ. IV-V საუკუნეების სამარხებიდან მომდინარე ყველა პოლიქრომიული მძივის ბირთვი, ერთის გამოკლებით, შავი ფერისაა და მათზე ერთნაირი დეკორია დატანილი.

ამ სახის 177-ე სამარხის მძივები რგოლისებური, ოდნავ ასიმეტრიულია (0,9X0,2X0,7 სმ), რომლებსაც არხის ბოლოებში შემოვლებული აქვთ ცისფერი მინის სარტყელი, ხოლო მძივის ძირითად ზედაპირზე კი, ყვითელი მინის ძაფისაგან ზიგზაგისებური სამკუთხედები (ტაბ. I/8, 13, II/3).

ანალოგიური ორნამენტი დატანილი 179-ე და 184-ე სამარხებიდან მომდინარე მძივებზე (ტაბ. I/9, II/3). ისინი ფორმით კასრისებურია, მკვეთრად ასიმეტრიული, დამზადებულია მინისებური პასტისაგან. არხის ბოლოებზე შემოვლებულია ცისფერი და ყვითელი მინის სარტყლები, ხოლო ბირთვის ძირითად დიამეტრზე გამოყვანილია ასევე ცისფერი და ყვითელი მინისებური პასტის ზიგზაგისებური დეკორი. სამკუთხედების წვეროში წერტილებია დასმული.

განივი ტალღისებური (ზიგზაგისებური) ორნამენტი შედგება ერთი ან რამდენიმე ფერის მინის ძაფების დადებით ბირთვის ზედაპირზე განივი მიმართულებით. ორნამენტი ძირითადად არარელიეფურია, თუმცა არის შემთხვევები, როდესაც მძივის დეკორი ოდნავ რელიეფურია (ამ სახის მძივები გვხვდება ჩრდილოეთ შავიზღვისპირეთში). დეკორი მძივის ბირთვის ზედაპირზე მაშინ იდებოდა, როცა ბირთვის მინა და ორნამენტის მინა თანაბარი სირბილისა იყო, რომ ისინი კარგად შერწყმულიყო ერთმანეთთან. ამ სახის მძივის დეკორი დამახასიათებელია რომაული ხანისათვის. მსგავსი ცალები არ გვხვდება ადრეანტიკური და ელინისტური პერიოდის სამაროვნებზე. ანალოგიური მძივები აღმოჩენილია აღმოსავლეთ საქართველოს რომაული ხანის სამაროვანზე სამთავროში. სამარხს, რომელიც მსგავს მძივებს შეიცავს, ნაფხაზავა ახ.წ. IV საუკუნის პირველი ნახევრით ათარიღებს (აფხაზავა, 1979:100-101). ჩრდილოეთ შავიზღვისპირეთში მსგავსი მძივები აღმოჩნდა სევასტოპოლის საბჭოთა მეურნეობის №10 სამაროვანზე და ამავე პერიოდით თარიღდება (Алексеева, 1978:39, ტაბ. 31, 37-59). ანალოგიური ფორმისა და ორნამენტის მძივების ასხმა ჩრდილოეთ კავკასიაში, ე.წ. ლერმონტოვის კლდეზე დადასტურდა ახ.წ. IV საუკუნის სამაროვანზე. ავტორები მათ დასავლეთ ევროპის ნაწარმად მიიჩნევენ და ჩრდილოეთ კავკასიაში მათ შემოტანას გერმანელებს უკავშირებენ (Казанский, Мастикова, 1998:117, სურ. 14/14).

2 ნიმუშითაა წარმოდგენილი შავბირთვიანი მძივი, რგოლისებური, მკვეთრად ასიმეტრიული (სამარხი №184). ამათ ზედაპირზე ყვითელი, ცისფერი და თეთრი მინის ლაქებით მიღებული ორნამენტი გამოყვანილი (ტაბ. I/5-6, II/4). მსგავსი ცალები ცნობილია ქერსონესში, პანტიკაპეიონში, სადაც ისინი II-IV საუკუნეების კომპლექსებში დასტურდება. ანალოგიური ფორმისაა, ოღონდ თეთრი და ყვითელი ლაქებით ორნამენტირებული, ფანაგორიაში აღმოჩენილი მძივები. ისინი ახ.წ. II საუკუნითაა დათარიღებული (Алексеева, 1975:50-51).

მინისებური პასტისაგან დამზადებული

საინტერესო მძივი აღმოჩნდა 180-ე სამარხში (ტაბ. I/1, II/5); რგოლისებური, მკვეთრად ასიმეტრიული. ბორდოსფერ ზედაპირზე დასმულია რთული შედგენილი ორნამენტი. ყვითელ მინის დისკოში ჩასმულია რვასხივიანი მზის მსგავსი ორნამენტი. ასეთი ორნამენტი არხის შიგნითაა დასმული, მხოლოდ იმ განსხვავებით, რომ მზის გამოსახულებიანი დეკორი ორია; მათ შორის კი ჩასმულია ნახევარმთვარის გამოსახულებიანი ორნამენტი. როგორც ჩანს, ჯერ მძივის არხის შიდა მხარის შემკობა მოხდა, შემდეგ ის შეაერთეს და გამზადებული გამოსახულებები შემდეგ ჩასვეს: ჩასმის ადგილას ბირთვსა და ორნამენტს შორის მცირე ბზარია წარმოშობილი. ამ სახის მძივი დადასტურებულია ჩრდილოეთ გერმანიაში. ის კომპლექსის მიხედვით I–V სს-ით თარიღდება (Erdrich, 1997:9-12, ტაბ. 2/6). ეს მძივი, მისი ორნამენტის მიხედვით თუ ვიზუალებით, მხოლოდ დეკორატიული დანიშნულებით არ უნდა ყოფილიყო გამოყენებული. ალბათ, მას მაგიური მნიშვნელობაც ჰქონდა. თუმცა, მ. ერდრიხის მის ავგაროზულ დანიშნულებაზე არ საუბრობს.

184-ე სამარხში აღმოჩნდა „ოქროფენილი“ მინის 4 მძივი. აქედან ორი რგოლისებურია (0,4X0,1X0,4 სმ), ორი კი — კოჭისებური (0,6X0,1X0,4 სმ) (ტაბ. I/10, II/6). მსგავსი ცალები დადასტურებულია კამარახევის III-IV საუკუნეების ქვევრსამარხებში (ლეკაშვილი, 2006:182). ვანში ამგვარი მძივები ელინისტური ხანის კომპლექსებს უკავშირდება (გიგოლაშვილი, 1983:103). ჩრდილოეთ შავიზღვისპირეთში დადასტურებული კოჭისებური მძივები ძვ.წ. I საუკუნით თარიღდება. მაგრამ იქვე აღნიშნავს ე.ალექსეევა, რომ ამ ტიპის ცალები დამახასიათებელია ელინისტური ხანისათვის (Алексеева, 1978:31, ტიპი 7). კოჭისებური მძივები ასევე ცნობილია ჩრდილოეთ კავკასიიდან — პაშკოვის სამაროვნიდან, რომელიც IV-V საუკუნეებით თარიღდება. ვ.დეოპიკი აღნიშნავს, რომ „ოქროფენილი“ მინის მძივები IV-V საუკუნეების სამაროვანზე აღმოჩენილი მძივების 6%-ს შეადგენს, ხოლო VIII-IX საუკუნეების სამაროვნებზე მათი რაოდენობა 40%-მდე იზრდება (Деопик, 1961:55-56).

2005 წლის არქეოლოგიური გათხრების ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი აღმოჩენა იყო ძვ.წ. V საუკუნის კოლხურ სამაროვანზე ადრე შუასაუკუნეების სამარხი (№139), რომელშიც წარმოდგენილი იყო საინტერესო ინვენტარი. პირველ რიგში ყურადღებას იქცევს საიუველირო ხელოვნების ნიმუშები, როგორებიცაა: ოქროს ბეჭედი და საყურეები, რომლებიც ძონის თვლებით არის შემკული; ვერცხლის სამკაულის დეტალი, რომელიც, ასევე, ნითელი ფერის თვალითაა დამშვენებული; ვერცხლის ილარი, გიშრისა და მონოქრომიული მინის მძივები (ტაბ. II/10). სამარხი ახ.წ. IV საუკუნით ათარიღდება (კახიძე, ვიკერსი, თავამაიშვილი, 2005 წლის ფიჭვნარის არქეოლოგიური ექსპედიციის ანგარიში, ხელნაბეჭდი, გვ. 30-31).

ნახევრადძვირფასი ქვებისაგან დამზადებული მძივები მხოლოდ გიშრის ნიმუშებითაა წარმოდგენილი (სულ 40 ცალი). ფორმით ისინი ცილინდრულია. მძივის ერთი მხარე დაბრტყელებულია, რაც გახეხვა-გაპრიალების გზითაა მიღებული (ტაბ. I/17, II/9). მძივებზე ორი პარალელური, განივი არხია დატანილი. მსგავსი მძივები ხშირად გამოიყენებოდა როგორც გამანაწილებელი მძივები, მაგრამ ჩვენს შემთხვევაში ისინი, როგორც ჩანს, მძივების მთელ ასხმას ქმნიდნენ. განსხვავებული ფორმის, მაგრამ ორ არხიანი გიშრის მძივები აღმოჩნდა ვანში №24 სამარხში, სადაც ისინი მძივების გამანაწილებლის ფუნქციით იყო გამოყენებული. სამარხი, ძვ.წ. IV საუკუნის მეორე ნახევრით თარიღდება (Kacharava, 2005: 291-309). მსგავსი ცალები ცნობილია ჩრდილოეთ შავიზღვისპირეთიდანაც, ოღონდ დეპასპორტიზირებული. დამუშავების ტექნიკის მიხედვით ე.ალექსეევა მათ III-IV საუკუნეებით ათარიღებს (Алексеева, 1978:10-13).**ჩამ**

ამავე სამარხში აღმოჩენილი მძივების შემდეგ სახეობას (ტაბ. I/16,18) ქმნის ნახევრად გამჭვირვალე ლურჯი მინის ბიკონუსური ცალები (13 ცალი; 0,5X0,1X0,7 სმ). მსგავსი ფორმის მძივები გვხვდება ძვ.წ. V საუკუნის კოლხურ, ძვ.წ. V-IV სს-ების ბერძნულ და ელინისტურ სამაროვნებზე. რომაული ხანის ბიკონუსური ფორმის ნიმუშებზე არ გვხვდება ის ტექნოლოგიური თავისებურებანი, რაც

დამახასიათებელია ადრეული ნიმუშებისათვის. როგორცაა, არხთან ახლოს, შეერთების ადგილას წარმოშობილი “მძიმის” მსგავსი კვალი. არც არხის ბოლოები განსხვავდება ერთმანეთისაგან, რაც ასევე, ჩვეული მომენტი ადრეული ხანისთვის. ახ.წ. IV საუკუნის ბიკონუსური მძივები გამოირჩევა თავისი სიმეტრიულობით და არ შეინიშნება არცერთი ის თვისებები, რომელზეც ზემოთ გვქონდა საუბარი. მსგავსი ასხმა ცნობილია პომპეიდან. ისინი ოქროს ცილინდრულ მძივებთან ერთად მთელ ყელსაბამის ასხმას ქმნიან. ეს ყელსაბამი, რომელიც ინახება მაინცის რომაულ-გერმანულ მუზეუმში, ახ.წ. I-III სს-ით თარიღდება (Depper-Lippitz, 1985:11, კატ. 2, ტაბ. 2).

1 ცალი ეგვიპტური ფაიანსის ცილინდრული მძივი დადასტურდა სამაროვანზე (ტაბ. I/15). ის დახვევის გზითაა მიღებული და შემდეგ მასზე გადავლებულია ცისფერი მინის ჭიქური. ამ მძივის შორეული ანალოგი, ძვ.წ. V საუკუნის კოლხურ სამაროვანზეა დადასტურებული. დამუშავების მიხედვით ის აშკარად ადრეულ იერს ატარებს.

რომაული ხანის სამაროვნებზე დადასტურდა გამჭვირვალე მინის პირამიდული საკიდი (ტაბ. I/15). სიმეტრიული (სიმაღლე 0,8-0,7 სმ, ფუძე 0,4X0,4 სმ). როგორც ზემოთაც ამ სახის საკიდებზე საუბრისას აღვნიშნეთ, ისინი ფიჭვნარის ყველა პერიოდის სამაროვნებზე გვხდება, როგორც მინის, ასევე, ე.წ. ეგვიპტური ფაიანსისა და ქარვისაგან დამზადებული. ასე რომ, მათი გავრცელების ქრონოლოგიური ჩარჩოები საკმაოდ დიდია. ისინი სამარხებში ხშირ შემთხვევაში ერთი ან ორი ცალია დადასტურებული, თუმცა, ზოგჯერ მათი რაოდენობა მეტსაც აღწევს. IV-V საუკუნეების სამარხებში აღმოჩენილი პირამიდული საკიდები ადრეული იერის მატარებელია.

ამრიგად, ახ.წ. IV-V საუკუნეების სამარხებში აღმოჩენილი მძივების ძირითადი ნაწილი (პოლიქრომიული, მონოქრომიული, „ოქროფენილი“ და გიშერი) დამზადებულია ახ.წ. II-IV საუკუნეებში.

1. ნაფხაზავა, ადრეული შუასაუკუნეების აღმოსავლეთ საქართველოს ნივთიერი კულტურა, თბ., 1979.

2. ე.გიგოლაშვილი., მძივსამკაული, ვანი, VII, თბ., 1983, გვ. 96-104.

3. ა.კახიძე, მ.ვიკერსი, კოლხები და ბერძნები აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთში. ფიჭვნარი I. ბათუმი-ოქსფორდი, 2004.

4. ა.კახიძე, მ.ვიკერსი, გ.თავაშვილი, ფიჭვნარში 2005 წელს ჩატარებული არქეოლოგიური ექსპედიციის ანგარიში (ნაბეჭდი. ინახება ბათუმის არქეოლოგიურ მუზეუმში). 2006.

5. დ.ლეკაშვილი, ოქროფენილი და ვერცხლითფენილი მინის მძივები მცხეთის ანტიკური ხანის სამარხებში, ძიებანი, №15-16, 2006, გვ. 181-185.

6. Алексеева Е.М., Античные бусы Северного Причерноморья, САИ, вып. Г1-12, М., 1975.

7. Алексеева Е.М., Античные бусы Северного Причерноморья, САИ, вып. Г1-12, М., 1978.

8. Деоник В.Б., Классификация бус Северного Кавказа IV-V вв, СА, 3, М., 1961, сс. 48-64.

9. Казанский М.М., Мاستикова А.В., Германские элементы в культуре населения Северного Кавказа в эпоху великого переселения народов, ИАА, М., 1998, сс.102-135.

10. Лазаров М., Некропол от IV в. н.э. в Бургас, Археология, 4, София, 1967, сс. 48-53.

11. Любенова В., Античен производств и търговски център край Родомур, Археология, 3, София, 1985, сс. 26-37.

12. Deppert-Lippitz B., Goldshmuck der Römerzeit, Römisch-Germanischen Zentralmuseum, Bonn, 1985.

13. Kacharava D., Recent finds at Vani, Dialogues d'histoire ancienne, Supplement 1, 2005, pp. 291-309.

14. Erdrich M., Vof Hans-Ulrich, Die Perlen der germanen des 1.-5. Jahrhunderts in Mecklenburg – Vorpommern, Schleswing-Holstein und Niedersachsen, Das Deutschen Archäologischen Institut, 1997, pp. 77-93.

ტაპულების აღწერილობა

I – 1. მინის მზისებური ორნამენტით შემკობილი მძივი; 2-4. სხვადასხვა ფერის მინის გოფირებული ფორმის მძივები; 5-6. შავი მინის ლაქებიანი მძივი; 7. წყლისფერი მინის რგოლისებური ფორმის მძივი; 8-9, 13. შავი მინის სამკუთხედისებური ორნამენტით შემკული მძივები; 10. მინის „ოქროფენილი“ მძივები; 11. მწვანე მინის გვერდებდაკუთხული ცილინდრული ფორმის მძივები; 12. შავი მინის იოტები; 14. ლურჯი მინის პირამიდული ფორმის საკიდი; 15. ეგვიპტური ფაიანსის

მძივი; 16. ლურჯი მინის ბიკონუსური ფორმის მძივი; 17. გიშრის ცილინდრული ფორმის ორარხიანი მძივები; 18. ლურჯი მინის ბიკონუსური ფორმის მძივები.

II – 1. მწვანე მინის გოფირებული ფორმის მძივები; 2-3. შავი მინის სამკუთხედისებური ორნამენტით შემკული მძივები; 4. შავი მინის ლაქებიანი მძივი; 5. მინის მზისებური ორნამენტით შემკობილი მძივი 6. მინის „ოქროფენილი“ მძივები; 7, 9. გიშრის ცილინდრული ფორმის ორარხიანი მძივები; 8. ლურჯი მინის ბიკონუსური ფორმის მძივები; 10. სამარხი №319.

Miranda Turmanidze

BEADS DISCOVERED IN CEMEERY OF IV-V CC. AD AT PICHVNARI ARCHAEOLOGICAL SITE

Summary

This paper is devoted to beads discovered in cemetery of IV-V cc. AD at Pichvnari archaeological site. There are represented objects of polychrome and monochrome glass. Among beads of semiprecious stones there have been found just ones made of jet.

On the polychrome beads mainly has been traced oblong-banded ornamentation. The only object bears complicated combination of eye-decorations.

The majority of monochrome beads are monotonous in their shape - biconical, fluted, circular.

The type of jet beads has been discovered looks like following-cylindrical in shape, with double - sided perforation. They basically had distributive character, but in our case they were used in traditional way.

Monochrome beads have been discovered in cemetery of IV-V cc. AD are of Roman manufacture, though some objects with the shapes of the previous period have been brought to light as well (beads of cylindrical shape of so called Egyptian faience, a pyramidal pendant and glass iotas).

Миранда Турманидзе

БУСЫ ИЗ ПИЧВНАРСКОГО МОГИЛЬНИКА IV-V ВВ. Н.Э

Резюме

В настоящей работе рассматриваются бусы, найденные в Пичвнарском могильнике IV-V вв. н.э. Представлены полихромные и монохромные бусы из стекла. Из бус, изготовленных из полудрагоценных камней, встречаются лишь гагатовые.

На полихромных бусинах представлен в основном орнамент из продолговатых полосок. На одном экземпляре использован сложный комбинированный глазчатый декор.

По своей форме основная масса монохромных бусин однотипна - биконусные, гофрированные и округлые.

Среди гагатовых бусин встречается лишь один тип - цилиндрической формы, с двусторонним отверстием, которые, как правило, использовались в качестве бусин-распределителей. Однако в нашем случае они были использованы как традиционные бусины.

Основная часть монохромных бусин из могильника IV-V вв. н.э. произведена в Римский период. Хотя вместе с ними встречаются и такие, которые имеют формы, характерные для более раннего периода (цилиндрической формы бусина из т.н. египетского фаянса, пирамидальная подвеска, йоты из стекла).

ქუფური მონეტების განძი ზოტიდან (გურია)

VII საუკუნის 40-იანი წლებიდან იწყება საქართველოს სხვადასხვა რეგიონის არაბებისადმი დაქვემდებარების პროცესი. პოლიტიკურს, ბუნებრივია, თან ახლდა ეკონომიკური კავშირებიც. ამ ურთიერთობების ამსახველია საქართველოს ტერიტორიაზე დიდი რაოდენობით ნანახი ოქროს, ვერცხლისა და სპილენძის ე.წ. ქუფური მონეტები, რომელიც არაბთა სახალიფოს სხვადასხვა ზარაფხანაში (მათ შორის თბილისში) იჭრებოდა. საქართველოს მიწა-წყალზე განძებისა თუ ცალკეული აღმოჩენების სახით ნაპოვნი ეს მონეტები არაერთხელ გამხდარა მეცნიერთა ყურადღების საგანი. კვლევის შედეგები შეჯამებულია ი. ჯალალანიას შრომებში (ჯალალანია, 1973:69-80; Джалагания, 1979:44-73). ამავე მკვლევრის მიერ არის შექმნილი საქართველოში ქუფური მონეტების მიმოქცევის ზოგადი კონცეფცია (ჯალალანია, 1973; Джалагания, 1979:44-73). ამასთანავე, ბოლო დროის აღმოჩენები, ისევე როგორც უფრო ადრე არსებული ინფორმაცია იძლევა შესაძლებლობას განხორციელდეს ჩამოყალიბებული ხედვის ერთგვარი დაზუსტება და, იქნებ, გადასინჯვაც კი.

ქართულ-არაბული ნუმიზმატიკური კავშირების ისტორიის უფრო ზუსტი ანალიზისთვის აუცილებელია ხელმისაწვდომი მონაცემების, სხვადასხვა სამუზეუმო დანესებულებათა ფონდებში შენახული მასალის სამეცნიერო

1 ქ. ქუფის სახელწოდების მიხედვით, არაბული დამწერლობის ძველ ფორმას ქუფური ეწოდა. შესაბამისი ზედწერილების მატარებელი მონეტების აღსანიშნავად კი ტერმინი ქუფური მონეტები გამოიყენება.

მიმოქცევაში, შეძლებისდაგვარად, სრულად შეყვანა.

წინამდებარე ნაშრომიც სწორედ ამ ამოცანის შესრულებას ემსახურება. ჩვენი მიზანი გურიაში, ჩოხატაურის მუნიციპალიტეტში მდებარე სოფელ ზოტში, ნაპოვნი განძის პუბლიკაცია და ანალიზი, ამ ახალი ინფორმაციის საფუძველზე კი, ადრეულ შუა საუკუნეებში საქართველოს ტერიტორიაზე ქუფური მონეტების მიმოქცევის ზოგადი სურათის შევსება-დაზუსტება.

ზოტის განძი აღმოჩნდა გასული საუკუნის 90-იანი წლების ბოლოს. ცნობა განძის აღმოჩენის შესახებ სოფელ ზოტში მცხოვრებმა სტუდენტმა მიაწოდა ბატონ ამირან კახიძეს, ბათუმის არქეოლოგიური მუზეუმის დირექტორს. სამწუხაროდ, მონეტების მპოვნელმა განძი მთლიანი სახით არ გამოუჩინა (150-მდე მონეტა ყოფილა) და მოახერხა მხოლოდ თიხის ჭურჭლის ძირისა და 12 მონეტის გადარჩენა. განძი დამარხული ყოფილა დიდი ქვის ქვეშ. მუზეუმის ფონდებში ინახება და შესასწავლად ხელმისაწვდომია 11 მონეტა და, კიდევ, 1 მონეტის 3 ნატეხი; მონეტები გატარებულია საერთო საინვენტარო ნომრით: VI:06-70. ისინი ინახებოდა ქოთანში, რომლისგანაც შემორჩენილია ფრაგმენტები ძირისა და კედლების სახით (h. 7 სმ, d. 5.5 სმ).

მოგვეყავს ბათუმის არქეოლოგიურ მუზეუმში შენახული ზოტის განძის მონეტების აღწერილობა; აღწერისას ვეყრდნობოდით Lowick—სა და Vardanyan—ის შრომებს (Lowick, ხელნაწერი; Vardanyan, 2011). გამოყენებულია შემდეგი შემოკლებები:

ლეგენდა A: სამ სტრიქონად —

لا اله الا

الله وحده

لا شريك له

ლეგენდა B: სამ სტრიქონად —

محمد

رسول

الله

ყურანი 9:33: ყურანის მე-9 სურის 33-ე აიათი —

محمد رسول الله لرسله بالهدي ودين الحق ليظهره على الدين كله ولو كره المشركون

• აღნიშნავს რგოლს რგოლში.

○ აღნიშნავს უბრალო რგოლს.

● აღნიშნავს (სქელ) ნერტილს.

მონეტების ორივე მხარე აღწერილია ცენტრიდანული თანმიმდევრობით.

*

მონეტა №1 (სურ. I, 1):

აღ-მუხამადია, ჰ. 181 წ. მორწმუნეთა ამირას (ხალიფას) ძის ამირა აღ-ამინ მუჰამადის სახელით;
ჯა'ფარი

შუბლი:

ლეგენდა A

ირგვლივ: بسم الله ضرب هذا الدرهم بالمحمدية سنة احدى و ثمانين و مئة

• სიტყვაში ضرب ს-ბ ქვეშ

3 ხაზოვანი რკალი.

რგოლები: ○○ ○○ ○○ ○○

ზურგი:

9

محمد رسول الله

مما امر به الامير الامين

محمد بن امير المؤمنين

جعفر

2 ხაზოვანი რკალი.

ირგვლივ: ყურანი 9:33

1 ხაზოვანი რკალი და 5 (?) ნერტილი: ● ● ● ● ●

წონა 2.93 გ, სიქების თანაფარდობა 8:30 სთ-ზე.

Lowick, №1749.

მონეტა №2 (სურ. I, 2):

აღ-ბასრა, ჰ. 147 წ. ანონიმური.

შუბლი:

ლეგენდა A

ირგვლივ: بسم الله ضرب هذا الدرهم نالبصرة سنة سبع و اربعين و مئة

3 ნერტილოვანი რკალი და რგოლები: ○○○ ○○○ ○○○

ზურგი:

ლეგენდა B
●[?]

3 ნერტილოვანი რკალი.

ირგვლივ: ყურანი 9:33

1 ნერტილოვანი რკალი და ნერტილები: ● ● ● ● ●

წონა 2.87 გ, სიქების თანაფარდობა 6:15 სთ-ზე.

Lowick, აღუნერელი.

მონეტა №3 (სურ. I, 3):

მადინათ ას-სალამი, ჰ. 151 წ. ანონიმური.

შუბლი:

ლეგენდა A

ირგვლივ: بسم الله ضرب هذا الدرهم بمدينة السلام سنة احدى و خمسين و مئة

2 ხაზოვანი რკალი და რგოლები: ○○○ ○○○ ○○○

ზურგი:

ლეგენდა B

ქვევით: ب

2 ხაზოვანი რკალი.

ირგვლივ: ყურანი 9:33

2 ხაზოვანი რკალი და რგოლები: ○ ○ ○ ○ ○

წონა 2.84 გ, სიქების თანაფარდობა 2:30 სთ-ზე.

Lowick, №1174.

მონეტა №4 (სურ. II, 1):

მადინათ ას-სალამი, ჰ. 151 წ. ანონიმური.

როგორც მონეტა №3

წონა 2.94 გ, სიქების თანაფარდობა 3:00 სთ-ზე.

Lowick, №1174.

მონეტა №5 (სურ. II, 2):

მადინათ ას-სალამი, ჰ. 162 წ. ხალიფა ალ-მახდის სახელით

შუბლი:

ლეგენდა A

ირგვლივ: بسم الله ضرب هذا الدرهم بمدينة السلام سنة اثنتين و ستين و مئة

3 ხაზოვანი რკალი.

რგოლები: ○○○ ○○○ ○○○

ზურგი:

محمد رسول

الله صلى الله

عليه و سلم

الخليفة المهدي

●

1 ხაზოვანი რკალი.

ირგვლივ: ყურანი 9:33

1 ხაზოვანი რკალი და წერტილები: • • • • •

ნონა 2.92 გ, სიქების თანაფარდობა 3:00 სთ-ზე.

Lowick, №1220.

მონეტა №6 (სურ. II, 3):

მადინათ ას-სალამი, ჰ. 181 წ. მორწმუნეთა ამირას (ხალიფას) ძის ამირა ალ-ამინ მუჰამადის სახელით; ჯა'ფარი

შუბლი:

ლეგენდა A

ირგვლივ: بسم الله ضرب هذا الدرهم بمدينة السلام سنة احدى و ثمانين و مئة

1 წერტილოვანი რკალი.

რგოლები: ○ ○ ○ ○ ○

ზურგი:

محمد رسول الله

مما امر به الامير الامين

محمد بن امير المومنين

جعفر

2 წერტილოვანი რკალი.

ირგვლივ: ყურანი 9:33

1 წერტილოვანი რკალი.

ნონა 2.91 გ, სიქების თანაფარდობა 4:00 სთ-ზე.

Lowick, №1333.

მონეტა №7 (სურ. III, 1):

მადინათ ას-სალამი, ჰ. 182 წ. მორწმუნეთა ამირას (ხალიფას) ძის ამირა ალ-ამინ მუჰამადის სახელით; ჯა'ფარი

შუბლი:

ლეგენდა A

ირგვლივ: بسم الله ضرب هذا الدرهم بمدينة السلام سنة اثنتين و ثمانين و مئة

2 ხაზოვანი რკალი.

რგოლები: ○○ ○○ ○○ ○○

ზურგი:

محمد رسول الله

مما امر به الامير الامين

محمد بن امير المومنين

جعفر

2 ხაზოვანი რკალი.

ირგვლივ: ყურანი 9:33

1 ხაზოვანი რკალი.

ნონა 1.92 გ (მონეტისგან დარჩენილია მხოლოდ სამი ნატეხი, რომელიც მონეტის მხოლოდ ფრაგ-

მენტს შეადგენს), სიქების თანაფარდობა უცნობია.
Lowick, №1340-1344.

მონეტა №8 (სურ. III, 2):
მადინათ ას-სალამი, ჰ. 194 წ. ანონიმური.

შუბლი:

ლეგენდა A

ირგვლივ: بسم الله ضرب هذا الدرهم بمدينة السلام سنة أربع وتسعين و مئة
3 წერტილოვანი რკალი და რგოლები: 600 600 600

ზურგი:

ربي الله
ლეგენდა B

2 წერტილოვანი რკალი.
ირგვლივ: ყურანი 9:33
1 წერტილოვანი რკალი.
წონა 2.96 გ, სიქების თანაფარდობა 1:00 სთ-ზე.
Lowick, №1394.

მონეტა №9 (სურ. III, 3):
მადინათ ას-სალამი, ჰ. 195 წ. ალ-ამინ მუჰამადი როგორც მონა ალაჰისა და მორწმუნეთა ამირა
შუბლი:

ლეგენდა A

ირგვლივ: بسم الله ضرب هذا الدرهم بمدينة السلام سنة خمس وتسعين و مئة
3 წერტილოვანი რკალი.
რგოლები: 00 00 00 00 00

ზურგი:

ربي الله
محمد رسول الله
مما امر به عبد الله الامين
محمد امير المؤمنين
العباس

1 წერტილოვანი რკალი.
ირგვლივ: ყურანი 9:33
1 წერტილოვანი რკალი.
წონა 2.94 გ, სიქების თანაფარდობა 3:00 სთ-ზე.
Lowick, №1401.

მონეტა №10 (სურ. IV, 1):
მადინათ ას-სალამი, ჰ. 195 წ. ალ-ამინ მუჰამადი როგორც მონა ალაჰისა და მორწმუნეთა ამირა
როგორც მონეტა №9
წონა 2.85 გ, სიქების თანაფარდობა 3:15 სთ-ზე.
Lowick, №1401.

მონეტა №11 (სურ. IV, 2):

არმინია, ჰ. 191 წ. ხუზაიმა ბ. ხაზიმი და ისმაილ ბ. იბრაჰიმი; ხალიფას მემკვიდრის ალ-ამინის სახელით

შუბლი:

ლეგენდა A

ირგვლივ: بسم الله ضرب هذا الدرهم بarmينية سنة احدى و تسعين و مئة

რგოლები: ○ ○ ○ ○ ○

ზურგი:

خزيمة بن خازم

محمد رسول

الله للامين ولي

عهد المسلمين

اسماعيل بن ابراهيم

ირგვლივ: ყურანი 9:33

წონა 2.91 გ, სიქების თანაფარდობა 6:15 სთ-ზე.

Vardanyan, №69.

მონეტა №12 (სურ. IV, 3):

არმინია, ჰ. 191 წ. ხუზაიმა ბ. ხაზიმი და ისმაილ ბ. იბრაჰიმი, ხალიფას მემკვიდრის ალ-ამინის სახელით

როგორც მონეტა №11

წონა 2.95 გ, სიქების თანაფარდობა 11:45 სთ-ზე.

Vardanyan, №69.

ზოტის განძი ძალიან პატარაა – შედგება 11 მთლიანი და 1, რამდენიმე ფრაგმენტად გატეხილი, მონეტისგან.

პირველ რიგში აღვნიშნავთ, რომ განძის თორმეტივე მონეტა სტანდარტული — დირჰემის ნომინალისაა.

12 მონეტიდან 9 ერაყის ზარაფხანებშია მოჭრილი (8 მადინათ ას-სალამში და 1 ალ-ბასრაში), 1 ჯიბალში (ალ-მუხამადია) და 2-ც ამიერკავკასიაში (ორივეზე გამომშვებ ცენტრად მითითებულია პროვინციის სახელწოდება - არმინია). სახალიფოს სხვა რეგიონების ზარაფხანები განძში წარმოდგენილი არ არის.

ყველაზე ადრეულია ჰ. 147 წლით დათარიღებული ალ-ბასრაში მოჭრილი დირჰემი, გვიანდელი — ჰ. 195 წლით დათარიღებული მადინათ ას-სალამის ორი დირჰემი. განძის ჩაფლობაც ჰ. 195 წლის შემდგომი პერიოდით უნდა დათარიღდეს, ამასთანავე, ვინაიდან ქუ-

ფური დირჰემები დიდ ხანს რჩებოდა მიმოქცევაში, ხოლო განძი, არ არის გამორიცხული, ნაკლული სახით არის შემონახული, ეს შეიძლება რამდენიმე ათწლეულის გასვლის შემდეგაც მომხდარიყო.

განძის მონეტები თავისთავად განსაკუთრებულ სიახლეს არ გვაძლევს — ერთადერთ გამონაკლისად შეიძლება ჩაითვალოს მხოლოდ ალ-ბასრაში ჰ. 147 წ. მოჭრილი ანონიმური დირჰემი — ეს სახესხვაობა არ არის მოყვანილი აბასიანთა ადრეული პერიოდის მონეტების Lowick-ის მიერ შედგენილ კორპუსში.

გაცილებით უფრო საინტერესოა თავად განძის, როგორც ერთიანი კომპლექსის, აღმოჩენა გურიაში.

ი.ჯალალანიას მიერ ჩამოყალიბებული კონცეფციის მიხედვით, ადრეულ შუა საუკუნეებში საქართველოში ქუფური საფასე, ძირითადად, ორ რეგიონში მიმოიქცეოდა —

1) თბილისსა და მის შემოგარენში (თბილისის საამირო, საამიროს ტერიტორიული ბირთვი), და 2) ჰერეთში (დღევანდელი საინგილოს ტერიტორიის ჩათვლით); დასავლეთ საქართველოში კი მისი მხოლოდ ცალკეული და, ავტორის აზრით, შემთხვევითი აღმოჩენებია ცნობილი (ჯალალანია, 1973:70-71; Джалагания, 1979:48-49). ხოლო არქაბისა (ლაზეთში 300-ზე მეტი მონეტა) და ჭოროხის (აჭარა)¹ განძების გადანახვის ფაქტს მკვლევარი პრაქტიკულად არ განიხილავს და გამოთქვამს ვარაუდს, რომ მათი საქართველოს ამ რეგიონში მოხვედრა ტრაპიზონის (ბიზანტიის იმპერიის შემადგენლობაში) გზით სახალიფოს საგარეო ვაჭრობით უნდა იყოს განპირობებული. ისინი „შესაძლოა აქ სულ სხვა გზით მოხვდა“ (ჯალალანია, 1973:75-76; Джалагания, 1979:55). ჩვენი აზრით, პატივცემული მეცნიერი იმას გულისხმობს, რომ ქუფური მონეტები ამ რეგიონში შემოდიოდა არა აღმოსავლეთ საქართველოდან (იმერეთისა თუ სამცხის გავლით), არამედ სამხრეთის, კერძოდ, ტრაპიზონის გზით.

ვფიქრობთ, დადგა დრო აღნიშნულ კონცეფციაში გარკვეული ცვლილებები შევიტანოთ.

პირველ ყოვლისა, აღვნიშნავთ, რომ, დამოუკიდებლად იმისაგან, თუ საიდან შემოდიოდა საქართველოს ტერიტორიაზე, კერძოდ კი გურია-აჭარა-ლაზეთის რეგიონში ქუფური საფასე, მისი იქ აღმოჩენის ფაქტები საქართველოში ქუფური მონეტების მიმოქცევის ზოგადი სურათის შემადგენელი კომპონენტია, რომლის უყურადღებოდ დატოვება (ან, მით უფრო, უგულებელყოფა) დაუშვებელია.

ამასთანავე, აღნიშნული რეგიონისთვის ქუფური მონეტების უკვე ოთხი განძი არის ცნობილი — არქაბისა და ჭოროხის გარდა, ზოტის (რომელსაც ეძღვნება წინამდებარე სტატია), და ხელვაჩაურის. არცთუ დიდ ტერიტორიაზე ოთხი განძის კონცენტრაცია,

ჩვენი აზრით, საკმარისია იმისთვის, რომ ქუფური საფასის მომოქცევის ზემოთ მითითებულ ორ ძირითად რეგიონს კიდევ მესამეც დაეუმატოთ — გურია-აჭარა-ლაზეთი.

საქართველოს აღნიშნულ რეგიონში ქუფური საფასის მოხვედრის მექანიზმი შეიძლება ორგვარი ყოფილიყო: სატრანზიტო გზის გაყოლებაზე განძების „დალექვა“ ან, რეგიონში ანგარიშსწორების საშუალების სახით, ქუფური მონეტების სტაბილური მიმოქცევა. კონკრეტულად, ამ შემთხვევაში რთულია მტკიცება, ლაზეთსა და, განსაკუთრებით, აჭარა-გურიაში, ქუფური მონეტების მოხვედრას რა განაპირობებდა. აღვნიშნავთ მხოლოდ, რომ ეკონომიკური გეოგრაფიის თვალსაზრისით, შავი ზღვის სანაპირო ზოლის გასწვრივ ქუფური მონეტების შემცველი სამი და შედარებით შიდა სივრცეში ერთიგანძის აღმოჩენა, თითქოსდა, არ უნდა ნიშნავდეს ტრაპიზონ-სახალიფოს შემაკავშირებელი გზის მონაკვეთს; თუკი ეს უკანასკნელი, ცხადია, დასავლეთ საქართველოსა და შემდეგ თბილისის საამიროზე არ გადიოდა. შესაბამისად, გაურკვეველი რჩება, თუ რამ განაპირობა აღნიშნულ რეგიონში ქუფური საფასის ასეთი კონცენტრაცია. თეორიულად მაინც, დასაშვებია, წარმოვიდგინოთ რეგიონში ფულადი ურთიერთობის განვითარების შედარებით მაღალი დონე.

დასკვნის სახით აღვნიშნავთ, რომ ზოტის განძი, თავისი მცირერიცხოვნების მიუხედავად, ავსებს საქართველოში ქუფური საფასის მიმოქცევის ზოგად სურათს. უფრო მეტიც, ის იძლევა საშუალებას გადაისინჯოს საქართველოში ქუფური მონეტების მიმოქცევის დღეისთვის არსებული კონცეფცია. ზოტის განძის აღმოჩენა დამატებითი არგუმენტია საქართველოში ქუფური მონეტების მიმოქცევის კიდევ ერთი მნიშვნელოვანი არეალის — გურია, აჭარა და ლაზეთი — მოსახზად.

¹ განძი მიმოიბნა, და მისი შემადგენლობა, სამწუხაროდ, უცნობია. აღირიცხა ერთადერთი მონეტა — ჰ. 195 წ. აღ-ამინის სახელით მადინათ ას-სალამში მოჭრილი დირჰემი (აღსანიშნავია, რომ მსგავსი მონეტა ზოტის 12-მონეტაიან განძში ორიცა).

1. ფალავა ი., ვარშალომიძე ი., თურქია ს., ქუფური მონეტების განძი ხელვაჩაურიდან (აჭარა). (იბეჭდება).

2. ჯალალანია ი., ქუფური მონეტების მიმოქცევა VIII-X სს საქართველოში, მაცნე, ისტორიის, არქეოლოგიის, ეთნოგრაფიისა და ხელოვნების სერია, 4 (1973), გვ. 69-80.

3. Lowick, Nicholas. Early Abbāsīd Coinage, A Type Corpus, 132-218 H / AD 750-833. Edited by Savage, Elisabeth. (A posthumous work, typescript, unpublished).

4. Vardanyan, Aram R. Islamic Coins Struck in Historic Armenia, vol. 1, Armīniya, Arrān (Madīnat Arrān), Bardaa, Dabīl, Hārūnābād / Hārūniya and Madan Bājūnays, Early Abbāsīd Period (142-277 AH / 759-891 AD). Yerevan: Tigran Mets, 2011.

5. Джалагания И., Иноземная монета в денежном обращении Грузии V-XIII вв. Тбилиси: Мецниереба, 1979.

I – 1. აღ-მუჰამადია. ჰიჯ. 181 წ. აღ-ამინ მუჰამადი ჯაფარი; 2. აღ-ბასრა. ჰიჯ. 147 წ. ანონიმური; 3. მადინათ ას-სალამი. ჰიჯ. 151 წ. ანონიმური.

II – 1. მადინათ ას-სალამი. ჰიჯ. 151 წ. ანონიმური; 2. მადინათ ას-სალამი. ჰიჯ. 162 წ. ხალიფა აღ-მახდი; 3. მადინათ ას-სალამი. ჰიჯ. 181 წ. აღ-ამინ მუჰამად ჯაფარი.

III – 1. მადინათ ას-სალამი. ჰიჯ. 182 წ. აღ-ამინ მუჰამად ჯაფარი; 2. მადინათ ას-სალამი. ჰიჯ. 194 წ. ანონიმური; 3. მადინათ ას-სალამი. ჰიჯ. 195 წ. აღ-ამინ მუჰამადი.

IV – 1. მადინათ ას-სალამი. ჰიჯ. 195 წ. აღ-ამინ მუჰამადი; 2. არმინი. ჰიჯ. 191 წ. ხუზაიმა ბ. ხაზიმი და ისმაილ ბ. იბრაჰიმი აღ-ამინის სახელით; 3. არმინი. ჰიჯ. 191 წ. ხუზაიმა ბ. ხაზიმი და ისმაილ ბ. იბრაჰიმი აღ-ამინის სახელით.

**Irakli Paghava,
Irine Varshalomidze,
Severiane Turkia**

A HOARD OF KUFIC COINS FROM ZOTI (GURIA)

Summary

Arab conquest of Georgia started in 640s. Military and political relations were naturally supplemented by the economical ones, as reflected by Kufic coins minted at various mints of the caliphate (including Tiflīs, modern Tbilisi) and discovered on the territory of Georgia. Single finds and entire hoards of these coins have already been subject of scholarly attention. I. Jalaghania's works are of particular interest. The venerated scientist has also authored the general concept of the Kufic coinage circulation in Georgia. However, the new discoveries as well as some old data provide an opportunity to reconsider it.

Our objective is to study and publish a hoard of Kufic coins discovered in the village of Zoti (Achara, Kobuleti municipality); to research its significance for understanding the role of the Kufic silver coinage in the monetary circulation of the early medieval Georgia.

The Zoti hoard entered the holdings of the Batumi Archeological Museum in the end 90 th. and comprised 11 coins and 3 fragments of one more coin (joint inventory number for the hoard: VI:06-70); it is noteworthy, that some fragments of that 12th coin are missing. Defective coin could had been deposited along with the others, but we incline to the idea that the Zoti hoard was dispersed. We do not know how many coins it contained initially. Nevertheless, the fragments of the clay jar, the hoard container are preserved at the Batumi Archeological Museum (the bottom with fragments of the walls, maximum height 7 cm, diameter 5.5 cm).

The hoard composition was as follows:

1. Al-Muhammadiya, AH 181, in the name of amir al-Amin, son of the amir of the believers (caliph), Ja'far
2. Al-Basra, AH 147, anonymous

3. Madinat as-Salam, AH 151, anonymous

4. Madinat as-Salam, AH 151,

5. Madinat as-Salam, AH 162, in the name of caliph Al-Mahdi

6. Madinat as-Salam, AH 181, in the name of amir al-Amin Muhammad, son of the amir of the believers (caliph); Ja'far

7. Madinat as-Salam, AH 182, in the name of amir al-Amin Muhammad, son of the amir of the believers (caliph); Ja'far

8. Madinat as-Salam, AH 194, anonymous

9. Madinat as-Salam, AH 195, al-Amin Muhammad as slave of Allah and amir of the believers

10. Madinat as-Salam, AH 195, al-Amin Muhammad as slave of Allah and amir of the believers

11. Arminiya, AH 191, Huzayma b. Khazim and Ismail b. Ibrahim, in the name of al-Amin, caliph al-heir

12. Arminiya, AH 191, Huzayma b. Khazim and Ismail b. Ibrahim, in the name of al-Amin, caliph al-heir

The Zoti hoard is comprised of only 12 coins, one of them being fragmented.

All 12 coins constitute the standard denomination – dirham.

9 coins out of 12 were minted at the Iraqi mints (8 in Madinat as-Salam and 1 in al-Basra), 1 coin was minted in Jibal (al-Muhammadiya) and 2 in South Caucasus (both bear the name of the province as mintname: Arminiya).

The earliest coin is dated AH 147 and was struck in al-Basra, the latest two are dated AH 195 and were minted in Madinat as-Salam. Therefore, AH 195 constitutes the *terminus post quem* for depositing this hoard. Since the Kufic dirhams remained in circulation for a relatively long time, and the hoard was dispersed, the hoard could be deposited in the decades after AH 195.

The hoard coins are not particularly interesting *per se*. The only exclusion is the AH 147 al-Basra anonymous dirham – this variety was not listed in N. Lowick's treatise.

The very fact of a hoard find with Kufic coins in south-western region of modern Georgia seems to be much more significant.

According to I. Jalaghania, the Kufic coinage mainly circulated in two regions of the early medieval Georgia: 1) Tbilisi and its hinterland (Tiflis emirate, territorial core of this state); and 2) Hereti (including the territory of modern Saingilo); as to western provinces of Georgia, only single, and accidental – as thought I. Jalaghania - finds of Kufic coins were registered for that territory. The honourable scholar disregarded the hoards from Arkabi (Lazeti) (more than 300 coins) and Chorokhi (Achara), and conjectured that they entered this region of Georgia due to the foreign trade of the Caliphate via Trebizond (within the Byzantine empire) – therefore, “they possibly arrived here in a completely different way”. In our opinion, the scholar considered that the Kufic coinage entered this region from south-west, and not from eastern provinces of Georgia (via Imereti or Samtskhe)(?).

In our opinion, it is time to reconsider this concept. Firstly, we would like to note, that irrespective of from where the Kufic coins used to enter Georgian territory, namely Guria / Achara / Lazeti region, their finds there constitute an element of the monetary circulation on the territory of the country; it would not be correct to disregard these data.

On the other hand, we already know four hoards of Kufic coins discovered in Guria / Achara / Lazeti: Besides the Arkabi and Chorokhi hoards, the Zoti hoard (published by means of this article), and the Khelvachauri hoard. Concentration of four hoards in a relatively small area constitutes a sufficient basis for delineating one more major Kufic currency circulation area in Georgia (in addition to the aforesaid two): Guria, Achara-Lazeti (Guria, Achara-Lazeti coast?).

Kufic coins could enter this region of Georgia in two ways: “Sedimentation” of the hoards along one of the major transit routes, or permanent circulation of Kufic coins in this region as means of exchange. It is hard to say which mechanism (or both?) was functioning in this case. However, in terms of economic geography, discovery of four hoards along the Black Sea coast could hardly be related to the Trebizond-Caliphate transit route, unless the latter

passed through west-Georgian provinces and then Tiflis Emirate. In any case, the discoveries of the aforesaid hoards indicate the existence of the relatively developed money economy in the region.

In the capacity of a **conclusion** we would like to note that the Zoti hoard, albeit insignificant numerically, provides us with very valuable data for analyzing the circulation of the Kufic coins in Georgia. It even enables us to reconsider the current concept thereof. The Zoti hoard constitutes an additional arguments for delineating one more major Kufic coinage circulation area in Georgia: Guria, Achara and Lazeti.

**Иракли Пагава,
Ирине Варшаломидзе,
Севериане Туркия**

КЛАД КУФИЧЕСКИХ МОНЕТ ИЗ ЗОТИ (ГУРИЯ)

Резюме

Арабское завоевание Грузии началось в 640-х гг. К военно-политическим взаимоотношениям естественно прибавились и экономические связи, о чем свидетельствуют находки куфических монет чеканенных на различных монетных дворах халифата (включая Тифлис, современный Тбилиси), и обнаруженных на территории Грузии. Отдельные находки, как и целые клады подобных монет уже привлекали внимание ученых. Особого упоминания заслуживают работы И. Джалагания. Перу уважаемого ученого принадлежит и общая концепция обращения куфических монет в Грузии. Однако, новые находки, также и некоторые уже известные данные, предоставляют возможность для ее пересмотра.

Цель нашей работы – изучение и публикация клада куфических монет, обнаруженного в деревне Зоти (Гурия, Чохатаурский муниципалитет), определение его значения для понимания роли куфического серебра в денежном обращении ранне-средневековой Грузии.

Этот клад поступил в Батумский археологический музей в конце 90-х гг., и состоял из 11

целых монет и 3 фрагментов еще одной монеты (общий инвентарный номер клада - VI:06-70). Примечательно, что недостает несколько фрагментов 12-й монеты. Конечно, разломанная монета могла быть отложена вместе с другими, целыми, но мы склоняемся к мысли, что Зотский клад был разрознен. Тем не менее, в музее хранятся куски керамического сосуда (донышко вместе с фрагментами стенок, максимальной высотой в 7 см, диаметром в 5.5 см).

Состав клада следующий:

1. Аль-Мухаммадийа, 181 г.х., с именами амира аль-Амина, сына амира верующих (халифа), и Джафара
2. Аль-Басра, 147 г.х., анонимный выпуск
3. Мадинат ас-Салам, 151 г.х., анонимный выпуск
4. Мадинат ас-Салам, 151 г.х., анонимный выпуск
5. Мадинат ас-Салам, 162 г.х., с именем халифа аль-Махди
6. Мадинат ас-Салам, 181 г.х., с именами амира аль-Амина Мухаммада, сына амира верующих (халифа), и Джафара
7. Мадинат ас-Салам, 182 г.х., с именами амира аль-Амина Мухаммада, сына амира верующих (халифа), и Джафара
8. Мадинат ас-Салам, 194 г.х., анонимный выпуск
9. Мадинат ас-Салам, 195 г.х., с именем аль-Амина Мухаммада как раба Аллаха и амира верующих
10. Мадинат ас-Салам, 195 г.х., с именем аль-Амина Мухаммада как раба Аллаха и амира верующих
11. Арминийа, 191 г.х. с именами Хузайма б. Хазима и Исмаила б. Ибрахима, а также аль-Амина, наследника халифа
12. Арминийа, 191 г.х. с именами Хузайма б. Хазима и Исмаила б. Ибрахима, а также ал-Амина, наследника халифа

Клад из Зоти в дошедшем до нас виде состоит всего лишь из 12 монет, одна из которых была фрагментирована.

Все 12 монет представляют собой стандартный номинал – дирхам.

9 монет из 12 были отчеканены на иракских монетных дворах (8 в Мадинат ас-Саламе и 1 в ал-Басре), 1 монета была выпущена в Джибале (аль-Мухаммадийа) и 2 на Южном Кавказе (на обоих в качестве обозначения места выпуска указано название провинции – Арминийа).

Старшая монета клада датирована 147 г.х. и отчеканена в аль-Басре, младшие же две несут дату 195 г.х., и являются выпусками монетного двора Мадинат ас-Салам. Таким образом, 195 г.х. является *terminus post quem* для захоронения этого клада. Поскольку куфические дирхемы оставались в денежном обращении на протяжении сравнительно длительного времени, а клад был разрознен, его захоронение можно приблизительно датировать десятилетиями после 195 г.х.

Сами по себе монеты клада не представляют особого интереса. Единственным исключением является анонимный дирхем 147 г.х. аль-Басры – эта разновидность не перечислена в труде N. Lowick.

Гораздо более значимым представляется находка клада куфических монет в юго-западном регионе современной Грузии.

Согласно И. Джалагания, куфические монеты в основном обращались в двух регионах ранне-средневековой Грузии – 1) Тбилиси вместе с окрестностями (Тифлисский эмират – его территориальное ядро), и 2) Эрети (включая территорию современной региона Саингило). Что до западных провинций Грузии, для этой территории были известны лишь единичные, и случайные – по мнению И. Джалагания – находки куфических монет. Уважаемый исследователь не принимал во внимание клад из Архаве (Аркаби, Лазети) (более 300 монет) и Чорохский клад (Аджара). По ее мнению, приникновение монет из этих кладов в этот регион Грузии было связано с внешней торговлей Халифата (с Византийской империей) через Трапезунд – следовательно, “они возможно попали сюда совершенно иным путем”. Как кажется, ученый считал что куфическая монета проникала в этот регион с юго-запада, а не из восточных регионов Грузии (через Имерети или Самцхе) (?).

По нашему мнению, настало время пересмотреть эту концепцию.

В первую очередь, хотелось бы отметить, что в независимости от географического источника проникновения куфического серебра на территорию Грузии (включая регионы Гурии, Абхазии и Лазети), его находки там являются элементами денежного обращения страны – было бы неверным игнорировать эти данные.

С другой стороны, нам уже известно четыре клада куфических монет, обнаруженных в Гурии/ Абхазии/Лазети – кроме Архавского и Чорхского кладов, клад из Зоти (впервые публикуемый посредством этой статьи) и клад из Хелвачаури. Концентрация четырех кладов на небольшой территории является достаточным основанием для того, чтобы обрисовать еще одну область интенсивного обращения куфических денег в Грузии (в добавок у вышеупомянутым двум) – Гурии, Абхазии-Лазети (побережье Абхазии-Лазети?).

Куфические монеты могли проникать в этот регион Грузии двумя путями - “оседание” кладов вдоль одного из основным транзитных пу-

тей, либо постоянное обращение куфического серебра в этом регионе в качестве денег. Сложно сказать, который механизм из двух (оба?) действовал в данном случае. Однако, с точки зрения экономической географии, находка четырех кладов вдоль черноморского побережья едва ли может увязываться с транзитной магистралью Трапезунд-Халифат, разве что только если она пролегла через западно-грузинские регионы, а затем через Тифлисский эмират. В любом случае, находки вышеозначенных кладов указывают на наличие сравнительно развитой денежной экономики в этом регионе.

В качестве заключения отметим, что клад из Зоти, несмотря на немногочисленность входящих в него монет, является источником крайне ценных данных для анализа обращения куфических монет в Грузии. Он даже позволяет коренным образом пересмотреть принятую ранее концепцию. Клад из Зоти представляет собой один из аргументов для выделения еще одного очага интенсивного обращения куфической монеты в Грузии – регионов Гурии, Абхазии и Лазети.

ეთნოარქეოლოგია, როგორც არქეოლოგიური რეკონსტრუქციის საშუალება სამუზეუმო სივრცეში

ეთნოარქეოლოგია შედარებით ახალი მეთოდოლოგიური მიმდინარეობაა და გულისხმობს ეთნოგრაფიული და არქეოლოგიური რეალეების სინთეზურ შესწავლას ამ მეცნიერებათა ინტეგრაციის დონეზე. ეთნოარქეოლოგია მიზნად ისახავს, ერთი მხრივ, მატერიალური კულტურის ნარჩენებსა, ხოლო მეორე მხრივ ცოცხალ სოციალურ სინამდვილეს შორის არსებული ფარული კავშირების გამოვლენას ეთნოგრაფიული ინფორმაციის განათხარ მასალასთან შეპირისპირების გზით, ეთნოგრაფიული სურათის კორექტირებას არქეოლოგიური მონაცემების საფუძველზე, მატერიალური კულტურის სამეურნეო, სოციალური, სიმბოლური თუ სხვა ფუნქციების შესწავლას და სხვ. ხშირად სწორედ მატერიალური კულტურის განათხარი და ცოცხალი ეთნოლოგიური მონაცემების ურთიერთშედარებით ხერხდება საყურადღებო სამეცნიერო დასკვნების მიღება, ძველ და ახალ ყოფას შორის მემკვიდრეობითობის დადგენა. ეთნოარქეოლოგია საშუალებას იძლევა უფრო სრულყოფილად და თითქმის რეალურად მოვახდინოთ ამა თუ იმ სოციოკულტურული მოვლენის რეკონსტრუქცია. ეთნოგრაფიული და არქეოლოგიური მასალა ხშირად აერთიანებს, ავსებს, აკონკრეტებს და უფრო გასაგებს ხდის ამა თუ იმ მოვლენის არსს, საგნის დანიშნულებას.

არქეოლოგიასა და ეთნოგრაფიას აკავშირებს უპირველეს ყოვლისა ის, რომ მათ აქვთ შესწავლის საერთო ობიექტი — კულტურა, ფართო გაგებით, და სოციუმი. აქედან გამომდინარე საერთოა მათი პრობლემატიკა. არქეოლოგიური და ეთნოგრაფიული კვლევების ინტეგრაცია აუცილებელია როგორც ეთნოსის ფორმირებისა და განვითარების (ეთნოდინამიკის), ასევე, კულტურისა და სოციუმის პრობლემების — სოციალური წარ-

მონაქმნების, სტრუქტურებისა და ურთიერთობების, სოციოგენეზისა და კულტურის ცალკეული მოვლენების წარმოქმნისა და ფუნქციონირების, ტრადიციული კულტურული სისტემების ფორმირების, კულტუროგენეზის პროცესების შესწავლისას.

ეთნოარქეოლოგიური კვლევის ერთერთ პერსპექტიულ მიმართულებას სწორედ ეთნოსისა და არქეოლოგიური კულტურის ურთიერთშეფარდების პრობლემა წარმოადგენს (შამილაძე, 1987:3-16). კულტურის ელემენტებს გარკვეული ეთნიკური ფუნქციები აკისრიათ. ამ მიმართულებით როგორც არქეოლოგების, ისე ეთნოგრაფების წინაშე დგება გარკვეული არქეოლოგიური კულტურის კონკრეტულ ეთნოსთან შესაბამისობის საკითხი. ამ შემთხვევაში ეთნოგრაფიული მონაცემები მნიშვნელოვანი წყაროს ფუნქციას ასრულებენ, რადგან ყოფაში ცოცხლად ინახავენ ამა თუ იმ ხალხისათვის დამახასიათებელი კულტურის მრავალ ელემენტს: საბრძოლო და სამეურნეო იარაღებს, დასახლების ტიპებსა და საცხოვრებელ და სამეურნეო ნაგებობებს, სამეურნეო ყოფის და სულიერი კულტურის დანამრევენს. არქეოლოგიური მასალის შეჯერება ეთნოგრაფიულ ყოფაში შემორჩენილ მატერიალური კულტურის ტრადიციულ ელემენტებთან იძლევა, ერთი მხრივ, ეთნოკულტურული ელემენტების მდგრადობისა და შემონახულობის შესახებ საინტერესო დასკვნების გაკეთების, ხოლო მეორე მხრივ, არქეოლოგიური მასალის უფრო ზუსტი კლასიფიკაციის საშუალებას. ამგვარი კვლევა ხელს შეუწყობს ქართველი ხალხის ეთნიკური ისტორიის მრავალი პრობლემის დასმასა და სწორად გადაჭრას. მაგრამ ჩვენ ამჯერად ყურადღებას შევაჩერებთ არა ეთნოარქეოლოგიური კვლევის პერსპექტივებზე, არამედ მათი სამუზეუმო სივრცეში წარ-

მოჩენის შესაძლებლობებზე, რაც ეფუძნება ქართველი ხალხის სამეურნეო კულტურისა და ყოფის ელემენტების შემონახულობას როგორც არქეოლოგიურ კულტურაში, ისე თანამედროვე ეთნოგრაფიულ ყოფაში, მათი თანხვედრილობის გამოვლენასა და წარმოდგენას.

დღეს მუზეუმი განიხილება, როგორც სოციოკულტურული ინფორმაციის შემნახველი პოლიფუნქციური ინსტიტუტი, სადაც იკვეთება ერის ისტორია და ყოფა, ადამიანის ღირებულებითი დამოკიდებულება კულტურულ მემკვიდრეობასთან, კოლექტიურ ცნობიერებასთან, ტრადიციასთან. ამავე დროს, მუზეუმი მასობრივი კომუნიკაციის ერთგვარი საშუალებაა და თავის ამ ფუნქციას იგი ექსპოზიციის მეშვეობით ახორციელებს.

თანამედროვე არქეოლოგიური მუზეუმის დამთვალეირებელს შესაძლებლობა უნდა ქონდეს არა მხოლოდ პასიურად აღიქვას მიწოდებული ინფორმაცია, არამედ გახდეს ამა თუ იმ მოვლენის ერთგვარი მონაწილე. ამგვარი ექსპოზიციის მოწყობისას ეთნოარქეოლოგია გვევლინება, როგორც არქეოლოგიური რეკონსტრუქციის საშუალება, მუზეუმში არქეოლოგიური მასალის წარმოდგენა ანთროპოლოგიურ მასალასა და ეთნოგრაფიული კოლექციებთან ერთად ფართო შესაძლებლობებს შლის, განსაკუთრებით, პირველყოფილი საზოგადოების ისტორიის კონსტრუირებისათვის, აბორიგენი მოსახლეობის ისტორიული კავშირების, ამა თუ იმ მატერიალური კულტურის ძეგლის ეთნიკური კუთვნილების, კულტურის ელემენტების გარკვეული ეთნიკური ფუნქციების წარმოსაჩენად. ამ შემთხვევაში ეთნოგრაფიული მონაცემები მნიშვნელოვანი წყაროს ფუნქციას ასრულებენ, რადგან ყოფაში ცოცხლად ინახავენ ამა თუ იმ ხალხისათვის დამახასიათებელი კულტურის მრავალ ელემენტს: საბრძოლო და სამეურნეო იარაღებს, დასახლების ტიპებსა და საცხოვრებელ და სამეურნეო ნაგებობებს, სამეურნეო ყოფის და სულიერი კულტურის დანაშრევებს. არქეოლოგიური მასალის შეჯერება ეთნოგრაფიულ ყოფაში შემორ-

ჩენილ მატერიალური კულტურის ტრადიციულ ელემენტებთან იძლევა, ერთი მხრივ, ეთნოკულტურული ელემენტების მდგრადობისა და შემონახულობის შესახებ საინტერესო დასკვნების გაკეთების, ხოლო მეორე მხრივ, არქეოლოგიური მასალის უფრო ზუსტი კლასიფიკაციის საშუალებას.

არქეოლოგიური კულტურის კონკრეტულ ეთნოსთან შესაბამისობის საკითხის წარმოჩენა ჩვენი რეგიონისათვის აქტუალურია კოლხური კულტურის მაგალითზე. ჭოროხის აუზი კოლხური კულტურის უძველესი კერაა და, ბუნებრივია, ამ კულტურის კვალი შემონახულია აქაურთა ეთნოგრაფიულ ყოფაშიც. სამუზეუმო სივრცე ფართო სარბიელს იძლევა როგორც მაღალგანვითარებული კოლხური არქეოლოგიური კულტურის წამყვან ელემენტთა თავისებურებების, ასევე, ყოფაში შემონახული კოლხური კულტურისათვის დამახასიათებელი რეალიების წარმოსაჩენად. აჭარა არის ის რეგიონი, სადაც, ეთნოგრაფიულ ყოფაში ფაქტიურად შემონახულია კოლხური კულტურისათვის დამახასიათებელი ყველა ძირითადი სამეურნეო იარაღი, მეთუნეობის ნაწარმი, მშენებლობის ტექნიკა და სხვ.

გვიანბრინჯაო-ადრერკინის ხანა თვითმყოფადი კოლხური კულტურის აყვავების, ნოვაციების ხანაა (კახიძე, მამულაძე, 2000:36). სწორედ ამ ხანაზე მოდის ხელოსნური წარმოების არნახული აღორძინება. სწარმოო კერების გათხრებისას აღმოჩენილ მრავალრიცხოვან მასალას კარგად ავსებს ეთნოგრაფიულ ყოფაში შემორჩენილი კოლხური კულტურისათვის დამახასიათებელი სამეურნეო იარაღის თითქმის ყველა ტიპი. ამ იარაღების ეთნიკურ კუთვნილებას ნათელყოფს კოლხური სამეურნეო იარაღის უნიკალური ნიმუში — ნალდი, რომლის ეგზემპლარები არქეოლოგიურ კოლექციებშიც მრავლადაა და დღესაც ფართოდაა გავრცელებული მთელ აჭარაში და კოლხურ ბრინჯაოს ცულებისა და ეთნოგრაფიულ ყოფაში შემორჩენილ სოლა ანუ ოთურა ცულების იდენტიურობა (ა.კახიძე, ნ.კახიძე, 1989:58). ამ პარალელების წარმოდგენა სამუზეუმო სივრცეში წარმოაჩენს გენე-

ტიკურ კავშირს კოლხური კულტურის ამ ორ ელემენტს შორის.

ასევე, ფართოდ შეიძლება იქნას წარმოდგენილი მთიან აჭარაში მიწის დასამუშავებელი ძირითადი იარაღი თოხი, რადგან აქ ტრადიციულად საახოე მინათმოქმედებაა გავრცელებული და თოხი და ეჩოსნაირი ხელსაწყო ერთადერთი იარაღია ნიადაგის დასამუშავებლად (ხახუტაიშვილი, 1995:55). მეცნიერთა დიდი ნაწილი თოხს ჭოროხის მეტალოურგიული ცენტრიდან გამოსულ ნაწარმად მიიჩნევს (კახიძე, მამულაძე, 2000:46-47). ამ მოსაზრებას ადასტურებს როგორც კოლხურ კულტურაში ნაპოვნი უამრავი თოხი, ისე ბოლო დრომდე მისი პრაქტიკული გამოყენების ინტენსიურობა.

ეთნოკულტურული ელემენტის ფუნქციის ტრანსფორმაციის წარმოსაჩენად საუკეთესო მასალას იძლევა ხის ორი ჯოხის ერთმანეთთან გადაბმით მიღებული უძველესი კოლხური სამკალი იარაღი შნაკვი, რომელიც რბილღეროიანი პურეულის კრეფისას გამოიყენებოდა (ჩიტაია, 1997:132) იგი აჭარის ეთნოგრაფიულმა ყოფამ დღემდე შემოინახა, თუმცა ფუნქცია შეცვლილი. დღეს იგი ქობულეთში ფიჭისაგან თაფლის გამოსაწურად და სანთლის ჩამოსასხმელად გამოიყენება (ხახუტაიშვილი, 1995:40), ხოლო მაჭახლის ხეობაში არტაშანის სახელითაა შემორჩენილი და გარდა თაფლის და სანთლის დაწურვისა, „ხმელეთის“ ბრინჯის საკრეფადაც გამოიყენებოდა (ნ.კახიძე, 2004)

ამგვარად, გათხრების შედეგად მოპოვებული გვიანბრინჯაო-ადრერკინის ხანის კოლხური ცულები და თოხები, სეგმენტისებური იარაღები, ნალდი, ნამგლები და ა.შ. მიუთითებს კოლხეთის დაბლობზე განვითარებული საახოე და თოხნითი მინათმოქმედების არსებობაზე, რამაც თანამედროვე ეთნოგრაფიულ ყოფამდეც მოაღწია და დღესაც აქტიურად იხმარება საოჯახო მეურნეობაში. სამუზეუმო ექსპოზიციაში ამ მრავალფეროვანი არქეოლოგიური და ეთნოგრაფიული მასალის წარმოდგენა მრავლისმეტყველი იქნება კოლხეთისათვის ტრადიციულად დამახასიათებელი ისტორიულად ჩამოყა-

ლიბებული სამეურნეო-კულტურული ტიპის სრულყოფილად წარმოსაჩენად.

განსაკუთრებით დიდ სარბიელს ეთნოარქეოლოგიური კვლევების პრაქტიკული გამოყენებისათვის იძლევა ე.წ. „არქეოპარკები“ — მუზეუმ-ნაკრძალები ღია ცის ქვეშ. ასეთ პარკებში, რომლებიც შეიძლება მოეწყოს ცნობილი არქეოლოგიური ძეგლების (ან მიმდებარე) ტერიტორიაზე, არის შესაძლებლობა წარმოჩნდეს ერის ისტორიისა და კულტურული მემკვიდრეობის სრულყოფილი სურათი როგორც არქეოლოგიური ობიექტის კონსერვაციის, ისე შესაბამისი ეთნოგრაფიული მასალის სპეციალურ პავილიონებში თუ ღია ცის ქვეშ კონცენტრაციის საშუალებით. ასეთი „არქეოპარკებში“ შეიძლება მოხდეს ტრადიციული ყოფის რეკონსტრუქცია არა მხოლოდ არქეოლოგიური მასალის, არამედ ჩვენი წინაპრების საცხოვრებელი კომპლექსების, სამეურნეო და საბრძოლო იარაღის, შესაბამისი ინვენტარისა და ჭურჭლის, საკულტო დანიშნულების ნაგებობებისა და უძველეს რწმენა-წარმოდგენებთან დაკავშირებული ნივთიერი კულტურის ძეგლების წარმოჩენით.

ასეთ არქეოპარკში შესაძლებელია ეთნოგრაფიული ნიმუშების მიხედვით კოლხური დასახლების ფორმების აღდგენა ორიგინალური თიხით შელესილი ხის ჯარგვალური ტიპის ნაგებობებითა და ეთნოგრაფიულ სინამდვილეში შენარჩუნებული ჭდობით ნაგები სახლებით, საკულტო ნაგებობებით. ეს საუკეთესო სარბიელია ჯარგვალური ნაგებობების უძველესი ისტორიისა და გენეზისის წარმოსაჩენად. მშენებლობის ხელოვნების უძველეს ნიმუშებს განეკუთვნება ფიჭვნარში, კერძოდ ნამჭედურში შუა და გვიანი ბრინჯაოს ხანის ჯარგვალის ფრაგმენტული ნაწილები და საცხოვრებლის გეგმა (ხახუტაიშვილი, 1980:17), რაც აბსოლუტურად იდენტურია აჭარაში გავრცელებული ერთსართულიანი, ორფერდა გადახურვით და მიწური იატაკით წარმოდგენილი ძირითადი ჯარგვალის დაგეგმარებისა (მიქელაძე, 1982:60) ჯარგვალური ტიპის, მრგვალი მორებისაგან ჭდევით ნაგები და თიხით შელესილი სახლები კოლხური სამშენებლო კულტურის მნიშვნელოვანი ელემენ-

ტია და დღემდე პოულობს გამოცახილს ეთნოგრაფიულ ყოფაში, სადაც შემორჩენილია ძელების ერთმანეთში ჩასმით ანუ ჭდობით მშენებლობის ტექნიკა და ასეთი სახლები მრავლად მოიპოვება ეთნოგრაფიულ სინამდვილეში. აჭარული მთური ჯარგვალის წარმოდგენა განათხარი მასალის გვერდით ხაზს გაუსვამს გენეტიკურ კავშირს ძველკოლხურ სახლთან, რომლის მშენებლობის ტრადიციებს გ.ჩიტაია მთიანეთის ჯარგვალურ ნაგებობებთან აკავშირებდა (ჩიტაია, 1997:197-208).

გარდა ამისა, ასეთი პარკები საშუალებას იძლევა მის ტერიტორიაზე განთავსდეს უძველესი მატერიალური კულტურის ნიმუშების დამამზადებელი და ხელოსნობა-შინამრეწველობის ტრადიციული დარგების (კერამიკული და ლითონის წარმოება, შინამრეწველობა-ხელოსნობა) სახელოსნოები. ამგვარი ხალხური მხატვრული სარეწები, ხელოსნობისა და შინამრეწველობის ხალხური ტრადიციების აღდგენა-განვითარება, ნაკეთობათა დამზადება და რეალიზაცია არა მხოლოდ სრულყოფილად წარმოაჩენს ერის ისტორიულ წარსულსა და ეთნოკულტურის მრავალფეროვნებას, არამედ ხელს უწყობს ქვეყანაში კულტურული ტურიზმის განვითარებას, უზრუნველყოფს ადგილობრივი კულტურული მემკვიდრეობის ხელმი-

საწვდომობას და ფართო შესაძლებლობებს ქმნის ინტერკულტურული დიალოგების გაღრმავებისათვის.

ლიტერატურა

1. **ა.კახიძე, ნ.კახიძე**, კოლხეთის სამეურნეო იარაღების ისტორიიდან, ჟურნ. „ჭოროხი“, ბათუმი, 1989.
2. **ა.კახიძე, შ.მამულაძე**, ჭოროხის აუზი კოლხური კულტურის უძველესი კერა, ბათუმი, 2000.
3. **ნ.კახიძე**, ხელოსნობა სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში, ბათუმი, 2004.
4. **ჯ.მიქელაძე**, საცხოვრებელი და სამეურნეო ნაგებობანი აჭარაში, ბათუმი, 1982.
5. **დ.ხახუტაიშვილი**, ქობულეთის ქვეყანა, I, ბათუმი, 1995.
6. **დ.ხახუტაიშვილი**, მშენებლობის ხელოვნების უძველესი ნიმუში სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ზღვისპირეთიდან, სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს არქიტექტურული ძეგლები, ბათუმი, 1980.
7. **ვ.შამილაძე**, ეთნოსისა და არქეოლოგიური კულტურის კორელაციის საკითხისათვის, სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ყოფა და კულტურა, XIV, თბ., 1987.
8. **გ.ჩიტაია**, შრომები, I, თბ., 1997.

**ETHNOARCHAEOLOGY
IN MUSEUM SPACE**

Summary

Ethnoarchaeology is a relatively new methodological trend and implies synthetic study of ethnographic and archaeological realities. The aim of ethnoarchaeology is to reveal hidden connections between the remains of material culture on one hand, and on the other hand, live social reality through the confrontation of the ethnographic information with the excavated material as well as correction of ethnographic picture according to the archaeological data, the study of economic, social, symbolic and other functions of the material culture, etc. Ethnographic and archaeological materials often unite, fill, specify and clarify the essence of certain phenomenon, the purpose of an item. It is, to a certain extent, a means of archaeological reconstruction. Thus, ethnoarchaeology studies culture and social medium, social-cultural systems in the past and present, their structure, regularities of development and the connection with other systems. Social-cultural complex comprises the system of mutually interconnected phenomena – natural environment, means of production, occupations, population, dwelling places, food, clothing, religion, art, stereotypes of behavior, etc. The rehabilitation and construction of this complex requires the joint research of archaeologists and ethnographers on the level of integration of these two sciences.

Ethnoarchaeological study is especially valuable to determine the ethnic belonging of a certain monument of material culture. The study of an archaeological monument implies its relation with some ethnic units, certain ethnoses. Therefore, archaeological finds have certain signs of ethnicity. The study of issues of ethnocultural history, revelation of historical connections of aborigine population, research of the changes of their settlement, ethnic composition and ethnocultural traditions should be conducted on the basis of archaeological as well as field-ethnographic, toponymical and

written material. Thus, the necessity of ethnoarchaeological study is preconditioned by the necessity of ethnical belonging of archaeological monuments found on certain places and their relevant culture. In such cases ethnographic data serve the function of a significant source inasmuch as they preserve live in real everyday life many cultural elements characteristic to this or that people: military and labor weapons, types of settlement and dwelling and household buildings, remains of economic and spiritual life. Relation of archaeological materials with the traditional elements of material culture preserved in ethnographic life gives the chance of, on the one hand, making interesting conclusions on the sustainability of ethnocultural elements and, on the other hand, making more precise classification of archaeological material. Such study will promote rising and correct solving of many problems of ethnic history of the Georgian people. In this respect the archaeological investigations should be conducted jointly, in relation with archaeological and ethnographic data. The modern level of scientific knowledge development requires joint and complex study of a number of issues, sensible and teamwork ethnoarchaeological research from diverse positions, applying various methods and opinions. The study in this direction will give possibility to make thorough analysis of various ethnocultural phenomena in the process of historical development, make thorough research of the genesis of traditional forms of life and culture and consequently, sets new perspectives of research before the specialists of both adjacent disciplines.

For the accomplishment of ethnoarchaeological research and thorough presentation of cultural heritage museum space creates particularly vast opportunities. The modern stage of museology or museum studies development gives possibility to accomplish synthetic researches there and reveal new social-cultural complex through archaeological-ethnographic analogues and parallels, with systemic approach to the archaeological situation. Today museum is considered as a poly-functional institute that preserves social-cultural information where a model of cultural heritage is shaped, human's valuable attitude towards cultural heritage,

history, collective consciousness, tradition. At the same time museum is a means of mass communication serving this function through exposition.

A visitor of modern archaeological museum should have an opportunity not only perceive passively the given information but become a kind of a participant of certain events. To achieve this is possible by joint ethnoarchaeological expositions. The practical results of ethnoarchaeological researches give a chance to present archaeological material at the museums together with anthropological and ethnographic collections that will show not only historical past but all the directions of traditional life and all the spheres of human activities.

The so called “archeo-parks” - museum-preserved under the sky - give especially good ground for the practical application of ethnoarchaeological studies. Such parks can be created near the famous archaeological sites and they can show a perfect picture of a nation’s history and cultural heritage at conservation sites of archaeological monuments as well as special pavilions of corresponding ethnographic materials or through the concentration under the open sky. In such “archeo-parks” it is possible to reconstruct traditional everyday life not only with the help of archaeological material but also by presenting items of material culture related to the dwelling complexes, military and labor weapons, vessels, cult places and ancient beliefs of our ancestors. Besides, such parks give opportunity to locate workshops of the specimens of ancient material culture and craftsmanship or domestic industry (pottery and metal production) on their territory. Such complexes will show the historical past and diversity of ethnoculture as well as foster the development of cultural tourism in the country, provide availability of local cultural heritage and create vast opportunity for deepening intercultural dialogues.

Тамила Ломтатидзе, Мераб Халваши

ЭТНОАРХЕОЛОГИЯ В МУЗЕЙНОМ ПРОСТРАНСТВЕ

Резюме

Этноархеология сравнительно новое методологическое направление и подразумевает изучение реалий этнографии и археологии в синтезе. Своей целью этноархеология ставит, с одной стороны, памятники материальной культуры, а с другой стороны, выявление скрытых связей живой социальной действительности через сопоставление этнографической информации с археологическими артефактами, корректирование этнографической картины на основе археологических данных, изучение хозяйственной, социальной, символической и др. функций материальной культуры. Этнографические и археологические данные часто объединяют, дополняют, конкретизируют и делают более понятным суть того или иного явления. Они, в некоторой степени, являются средством археологической реконструкции. Этноархеология изучает культуру и социум, социокультурные системы в прошлом и настоящем, их структуру, причинноследственные связи в развитии, связи с другими системами. Социокультурный комплекс включает тесно взаимосвязанные друг с другом системы явлений-естественная среда, средства производства, производственная деятельность, расселение, жилища, продукты питания, одежда, религия, искусство, стереотипы поведения и пр. Для реконструкции и конструирования этого комплекса необходимы совместные исследования на уровне интеграции наук между археологами и этнографами.

Этноархеологическое исследование особенно ценно для определения этнической принадлежности того или иного памятника материальной культуры. Изучение археологического памятника подразумевает установление его связей с определённой этнической общностью, этносом, так что у археологических находок есть определённый этнический характер. Изучение вопросов этнокультурной истории, вы-

явление исторических связей аборигенного населения, их расселения на означенной территории, изучение этнического состава и изменений в этнокультурных традициях должно происходить как археологическими методами, так и на основе полево-этнографических, топонимических, письменных данных. Таким образом, этноархеологическое исследование обосновано необходимостью определения принадлежности археологических памятников соответствующей той или иной культурной среде. В этом случае этнографические данные исполняют функцию важного источника данных, так как содержат в себе характерные для культуры народа элементы-предметы орудий военных и хозяйственных, типы поселения, жилые и хозяйственные постройки, памятники духовной культуры. Сопоставление археологического материала с контекстом традиционных элементов этнографического быта позволяет проводить более точную классификацию археологических данных, а также сделать интересные выводы об устойчивости этнокультурных элементов. Такое исследование поднимет на более высокий уровень исследование многих вопросов этнической истории грузинского народа. Современный уровень развития научного знания требует совместного, комплексного изучения целого ряда проблем, этноархеологического исследования с разных позиций, с учётом различных методик и точек зрения. В этом направлении исследование позволяет сделать более полный анализ различных этнокультурных явлений в процессе исторического развития, глубоко изучить генезис традиционных форм культуры и быта, следовательно, две граничащие друг с другом науки открывают новые перспективы для специалистов.

Музейное пространство создаёт особенно широкие возможности для ведения этноархеологических исследований и наиболее полного представления культурного наследия. Современный этап развития музеологии даёт возможность проведения синтезных исследований и представления целого социокультурного ком-

плекса археолого-этнографических аналогий и параллелей, системного подхода к археологической теме. Сегодня музей рассматривается как многофункциональный институт хранения социокультурной информации, где формируется модель культурного наследия, взаимосвязь человека с культурным наследием, историей, коллективным знанием, традициями. В то же время, музей является своеобразным средством массовой коммуникации и эту свою функцию он исполняет посредством экспозиции.

Для посетителей современного археологического музея должна быть создана возможность не только пассивно обозревать предоставленную информацию, но и стать непосредственным участником того или иного события. Достигнуть этой цели возможно посредством создания совместной этноархеологической экспозиции. Практические результаты этноархеологических исследований дают возможность демонстрации в музее археологического материала совместно с этнографическими коллекциями, что открывает завесу не только на наше историческое прошлое, но и все направления традиционного быта, все сферы человеческой деятельности.

Особенно большое значение придаётся в практическом применении этноархеологических исследований т.н. «археопаркам» - музеям-заповедникам под открытым небом. В таких парках, которые могут быть устроены на территории (или близко к ним) известных археологических памятников, есть возможность демонстрации полной картины исторического и культурного наследия народа за счёт консервации археологического объекта, а также концентрации соответствующего этнографического материала в специальных павильонах или под открытым небом. Такие комплексы не только полно представляют историческое прошлое и многообразие этнокультуры, но и будут способствовать развитию в стране культурного туризма, доступности местного культурного наследия и создадут широкие возможности для углубления интеркультурного диалога.

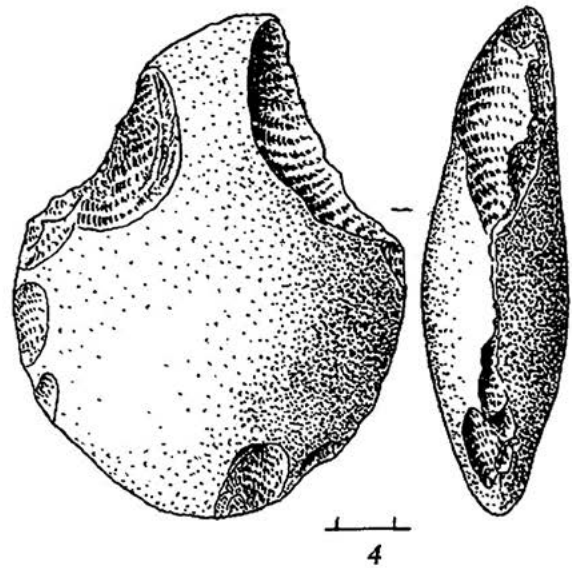
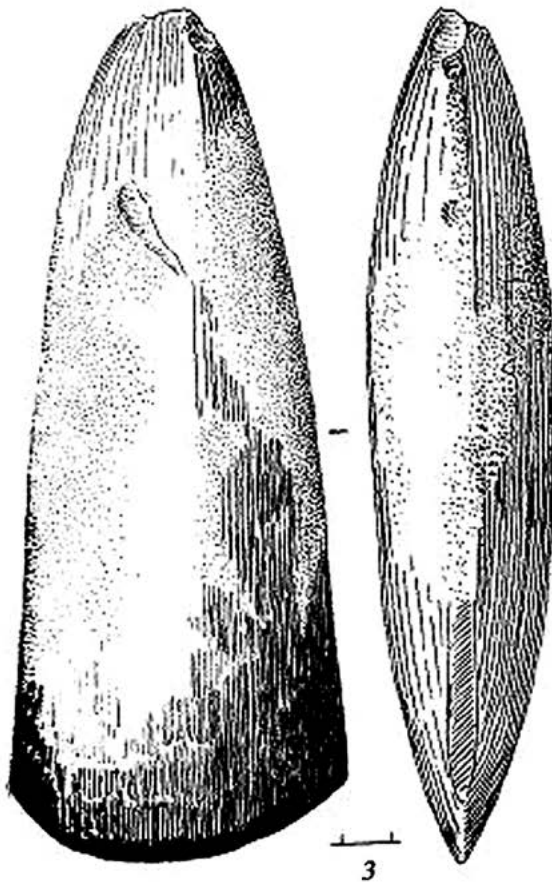
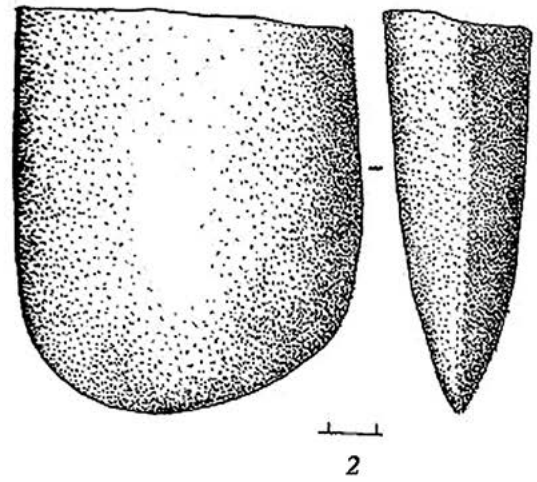
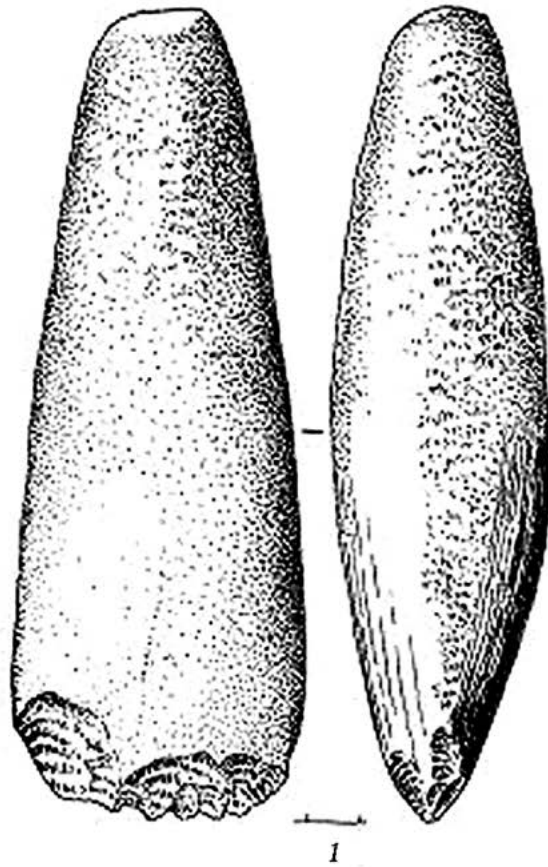
შემოკლებათა განმარტება

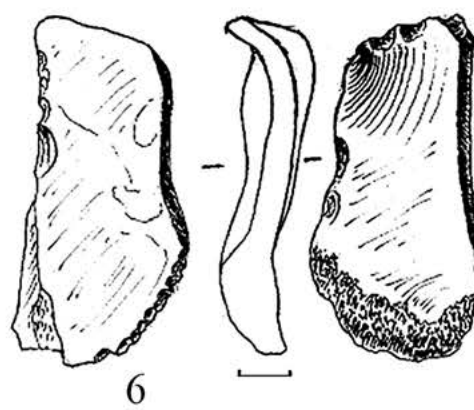
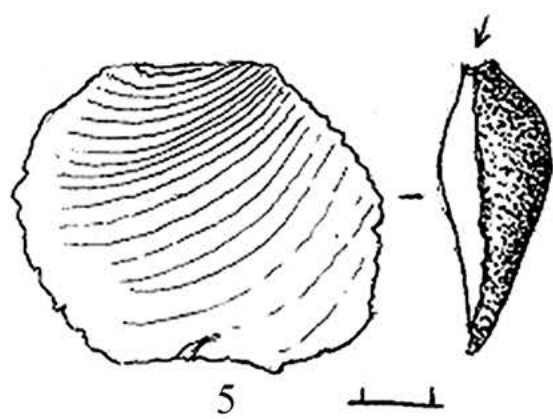
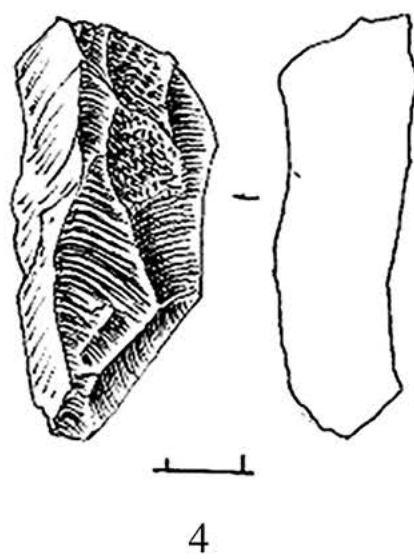
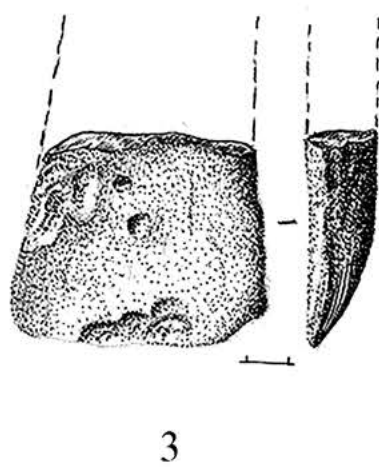
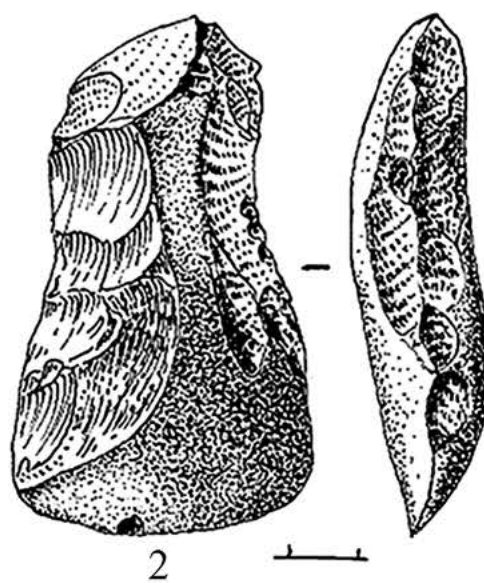
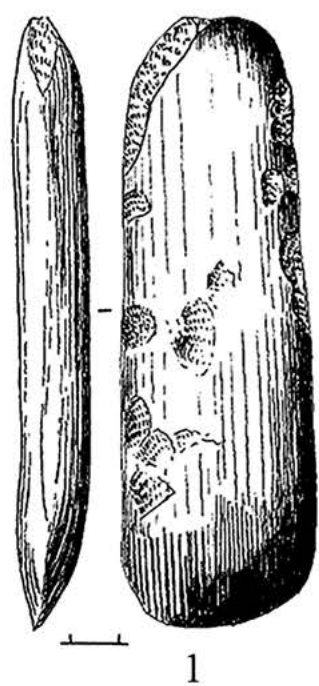
ABBREVIATIONS

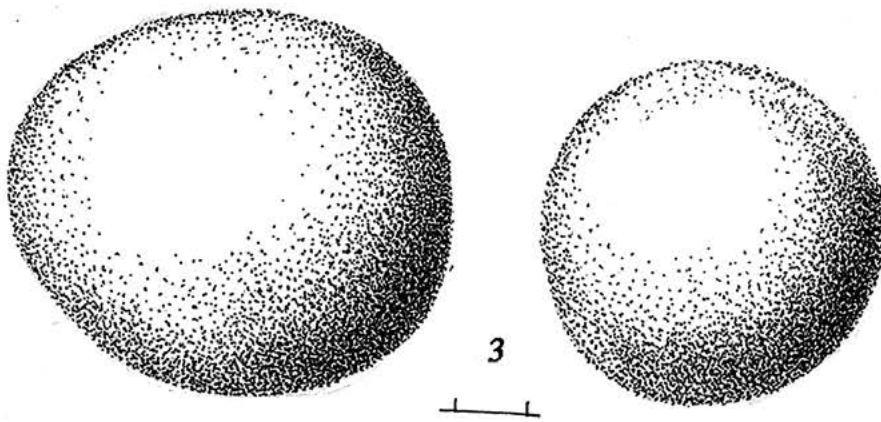
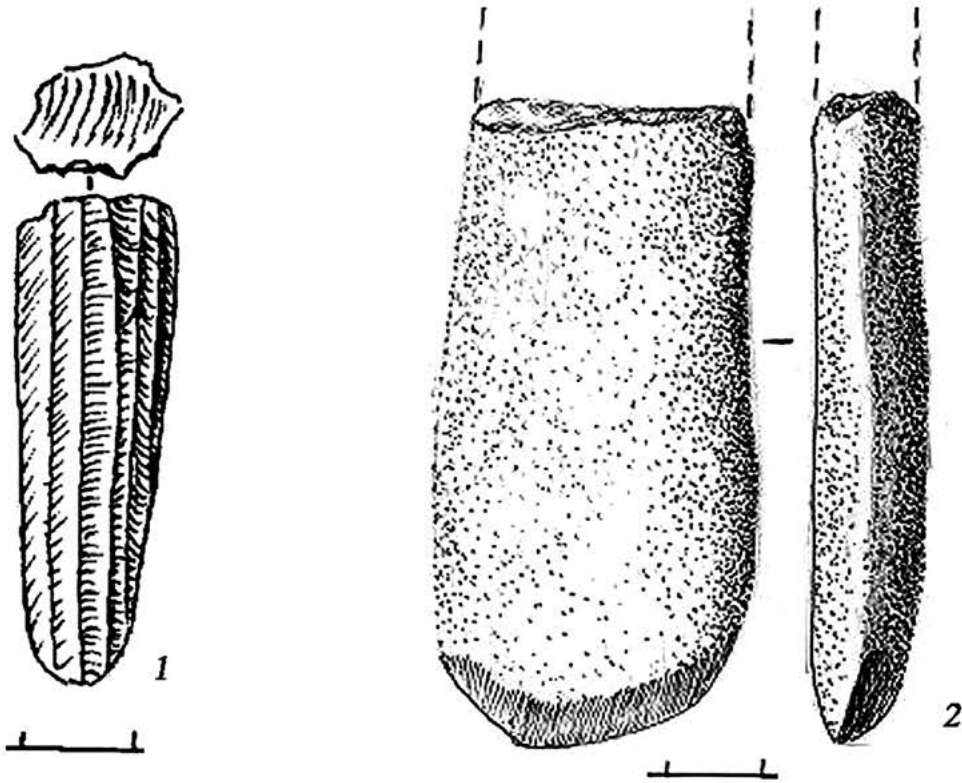
СПИСОК СОКРАЩЕНИЙ

ბსკი	- ბათუმის სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტი
თსუ	- თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი
იიშ	- აკად. ივ.ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიის ინსტიტუტის შრომები
მსკა	- მასალები საქართველოს და კავკასიის არქეოლოგიისათვის
სდსძ	- სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ძეგლები
სდსზ	- სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ზეპირსიტყვიერება
სსმაე	- საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის არქეოლოგიური ექსპედიცია
სსმმ	- საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის მოამბე
АС	- Археологический Сборник
ВДИ	- Вестник Древней Истории
ГАИМК	- Государственная Академия Истории Материальной Культуры им. Н.Я.Марра
ИАК	- Известия Археологической Комиссии
КСИА	- Краткие Сообщения Института Археологии
КСИИМК	- Краткие Сообщения Института Истории Материальной Культуры АН СССР
МАК	- Материалы по Археологии Кавказа
МИА	- Материалы и Исследования по археологии СССР
МИГК	- Материалы по Истории Грузии и Кавказа
ПАИ	- Полевые Археологические исследования в Грузии
СА	- Советская Археология
САИ	- Свод Археологических Источников
ТГУ	- Тбилисский Государственный Университет
ТГЭ	- Труды Государственного Эрмитажа

ტაბულები









1



2



3



4



1



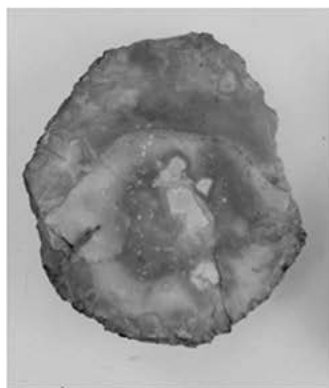
2



3



4



5



6



1



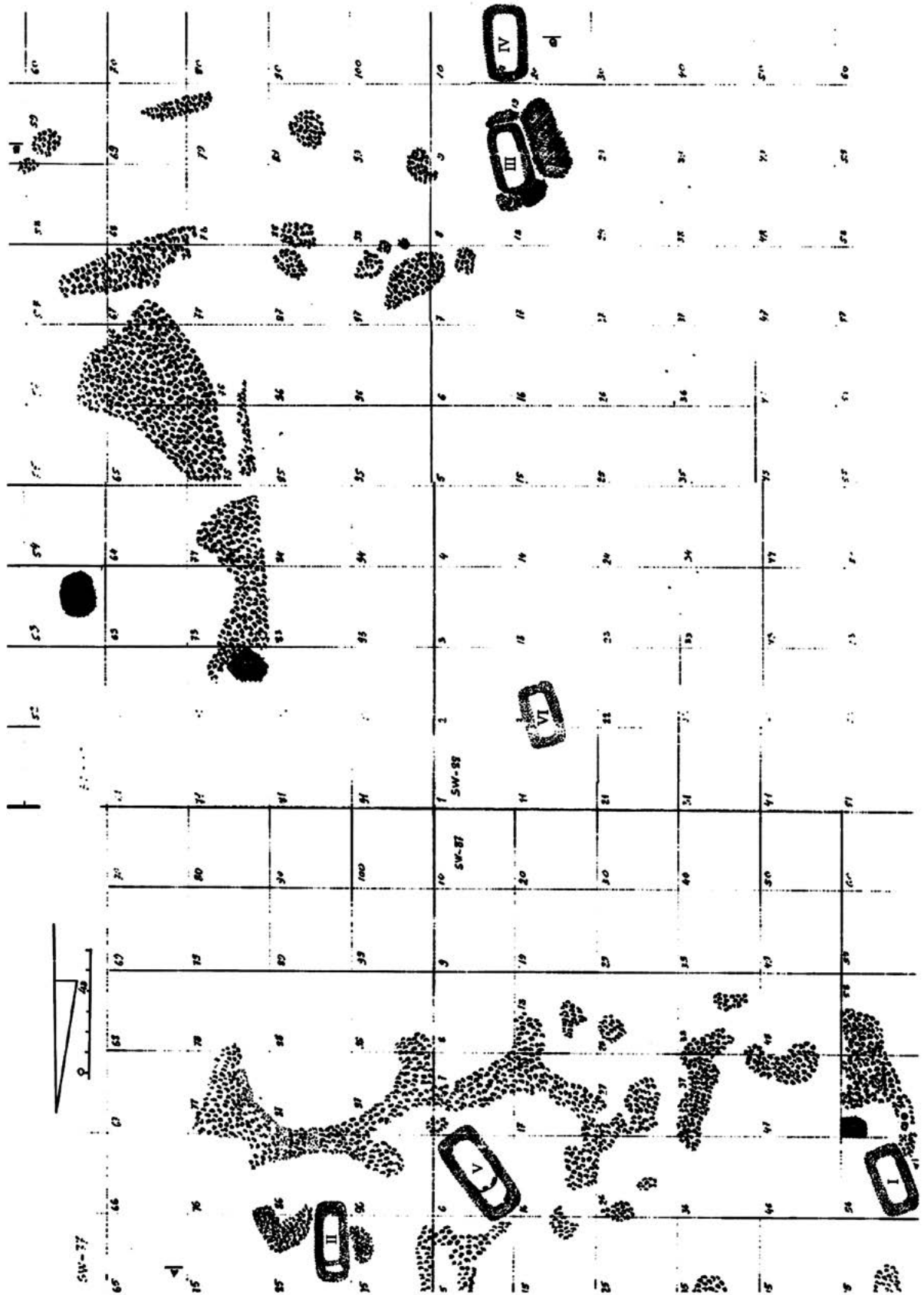
2

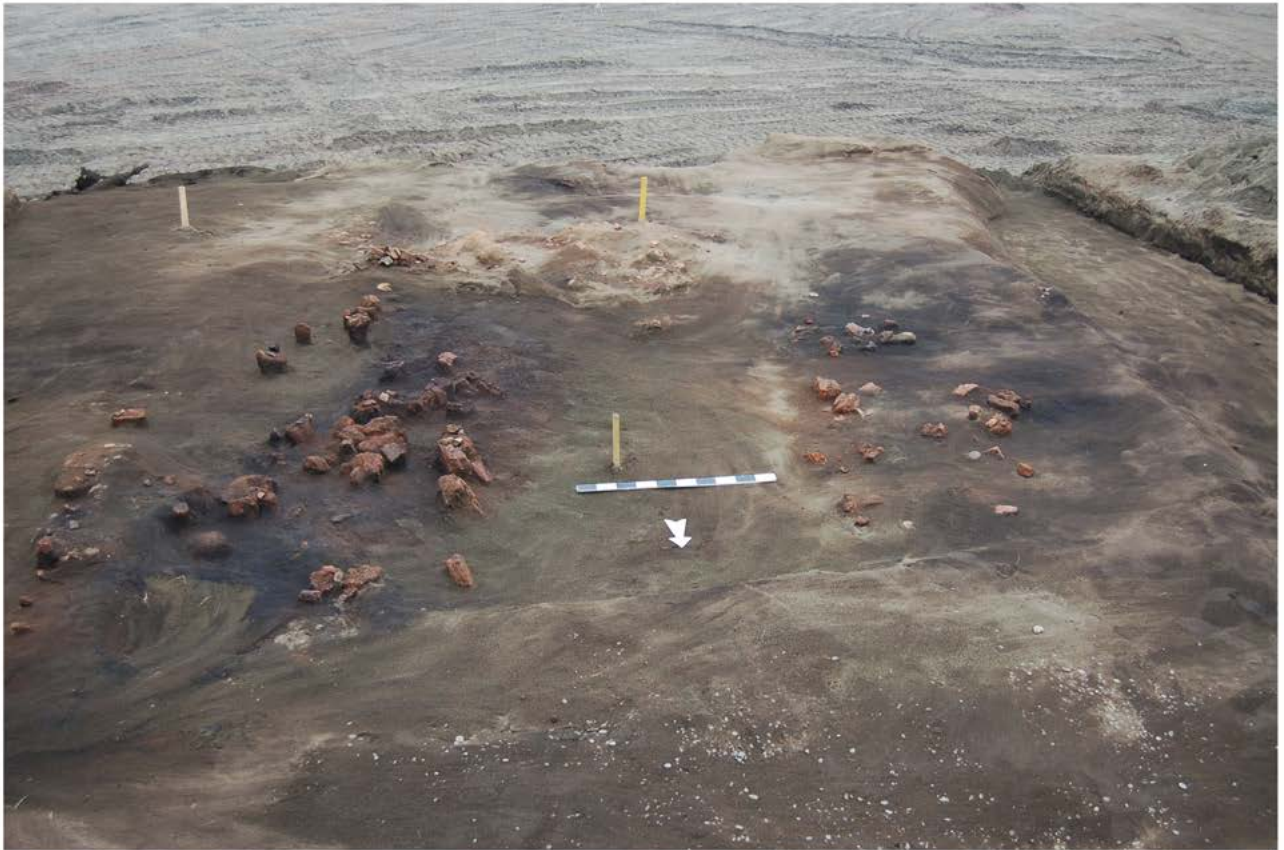


3

ა. კახიძე, გ. თავაძეაიშვილი, ი. ჩავლეიშვილი







1



2



1



2



1



2



3



1



2



3



4



5



6



7



8



1



2



3



4



5



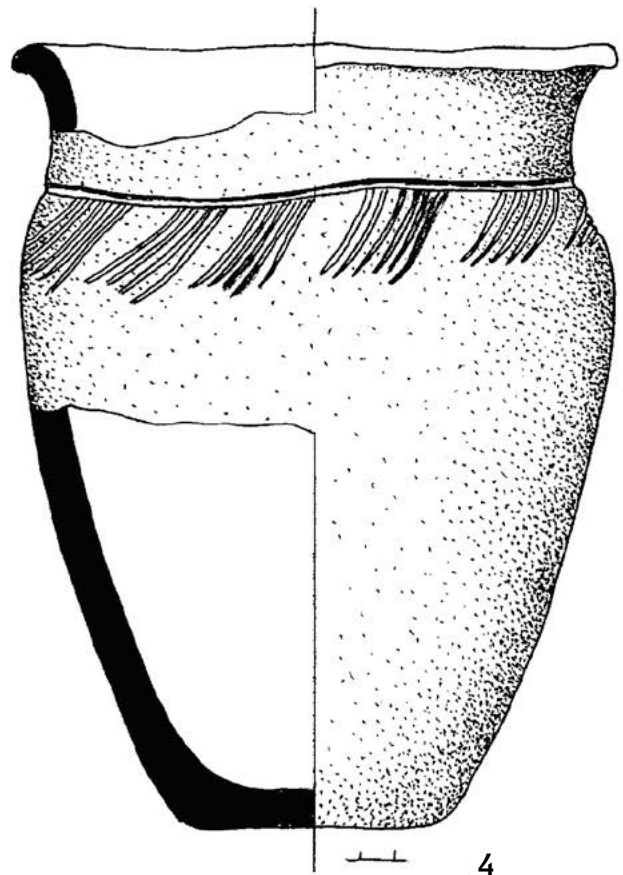
1



2



3



4



1



2



3



1



2



3



4



5



6



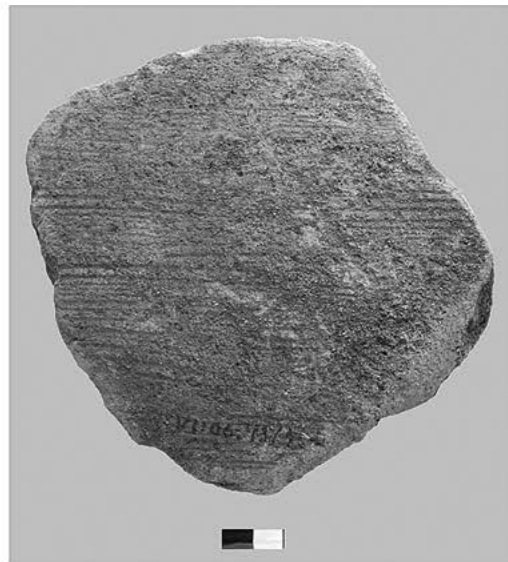
1



2



3



4



5



6



1



2



3



4



5



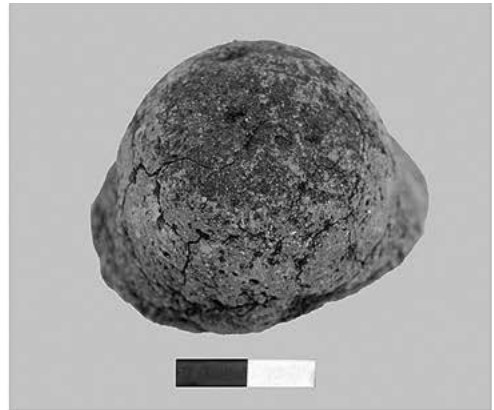
6



7



1



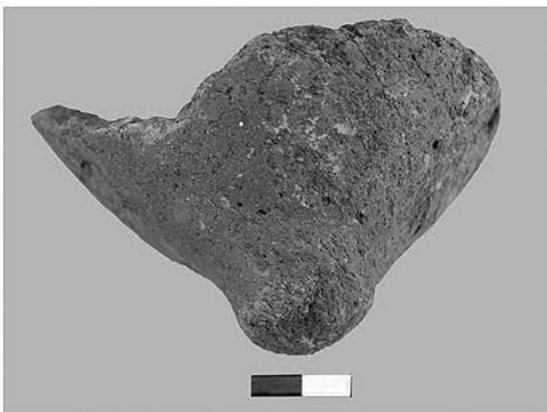
2



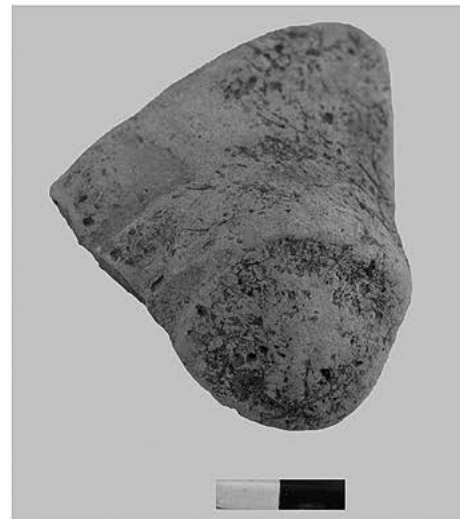
3



4



5



6



1



2



3



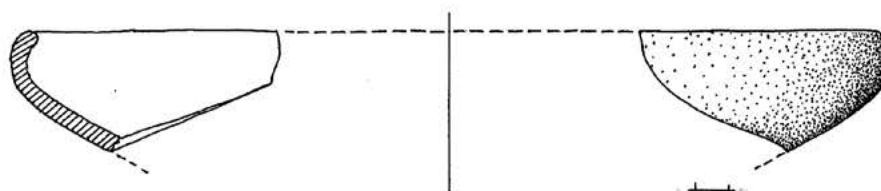
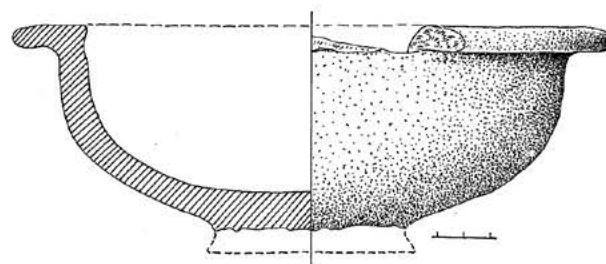
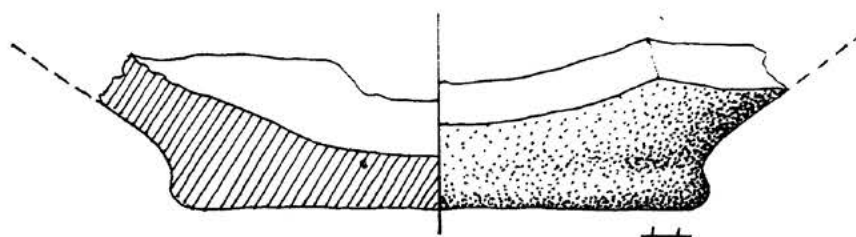
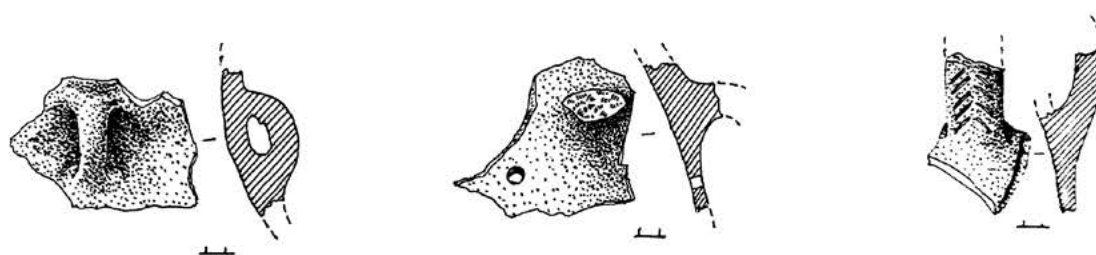
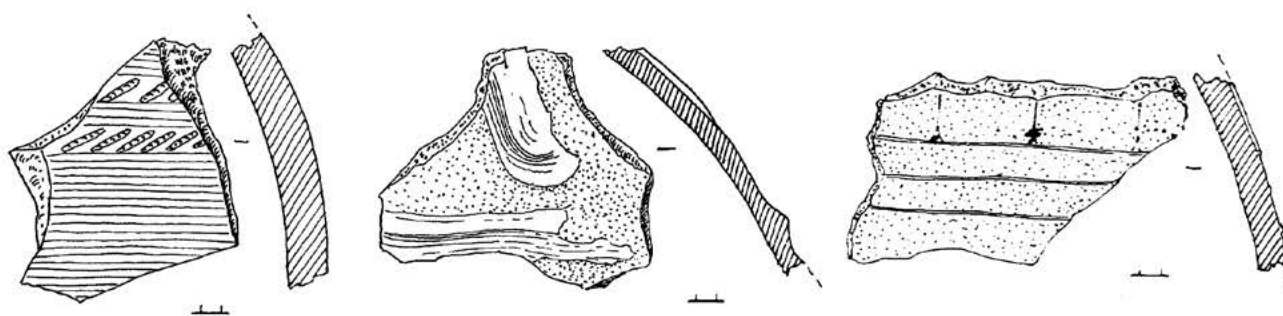
4

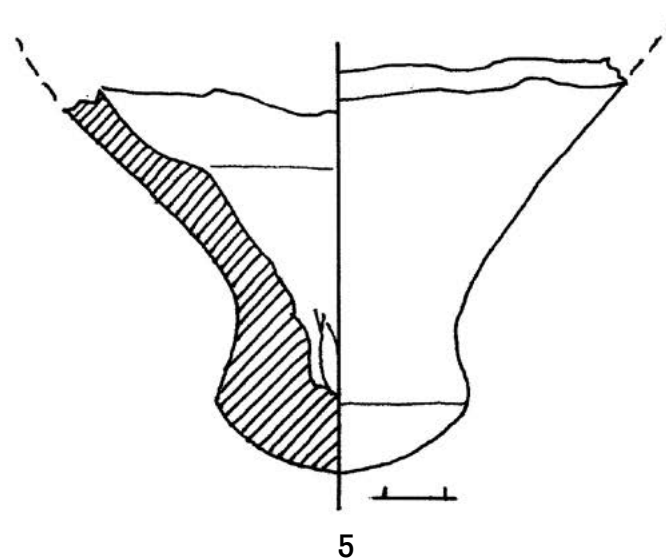
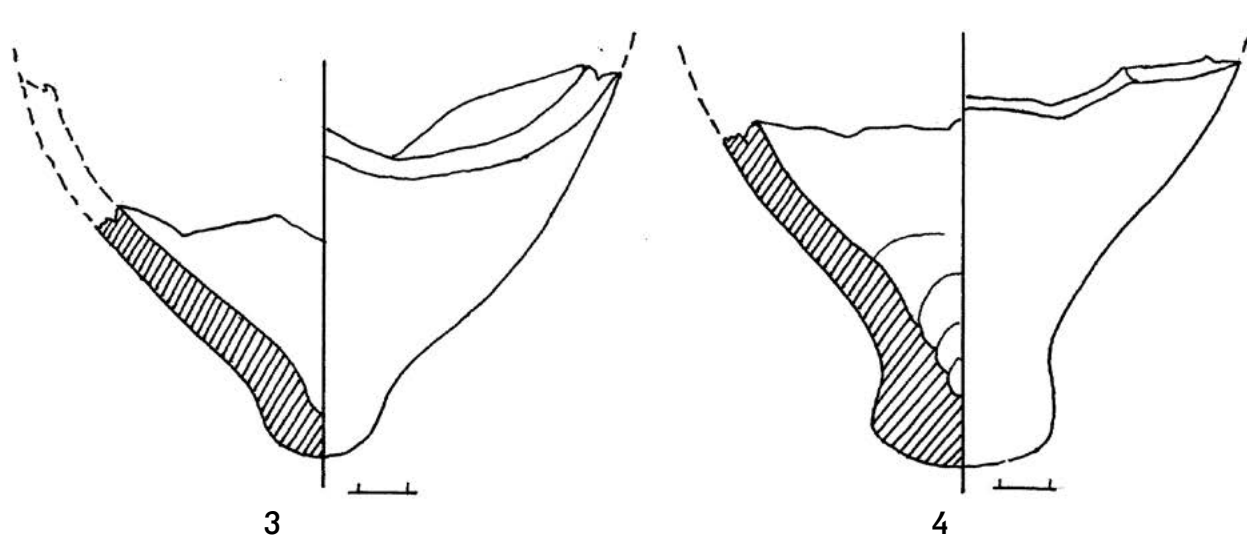
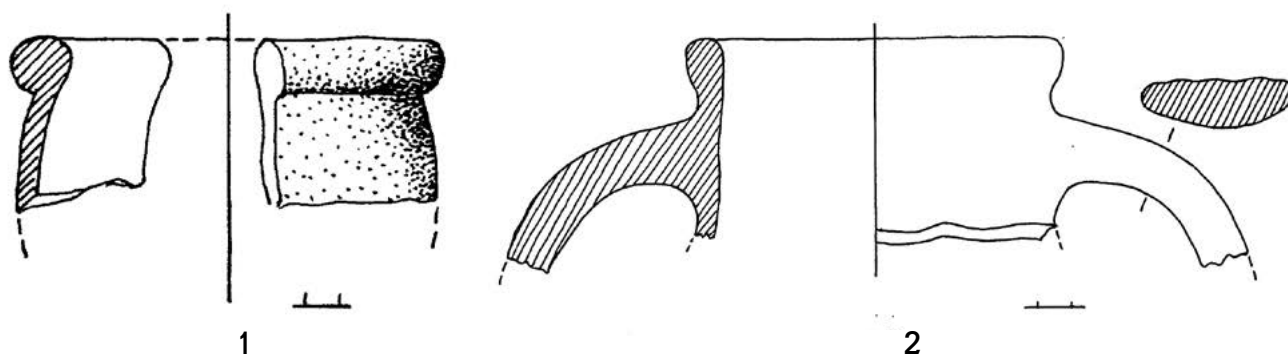


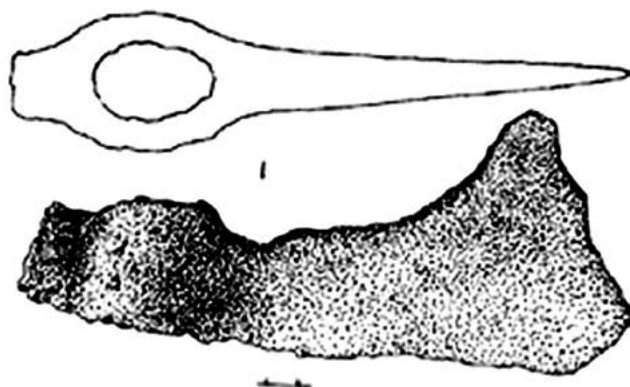
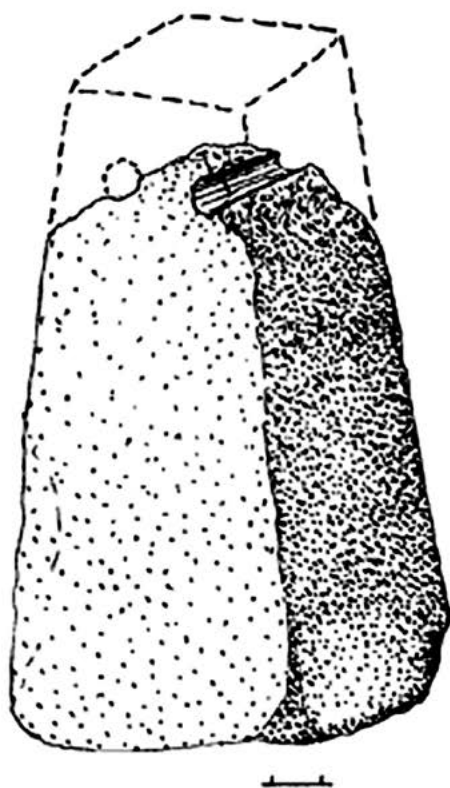
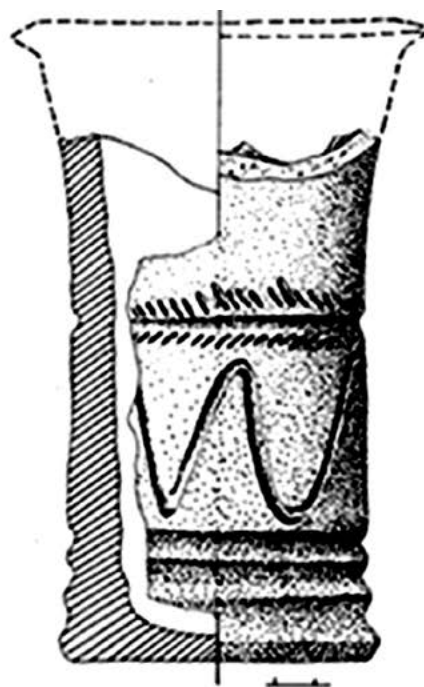
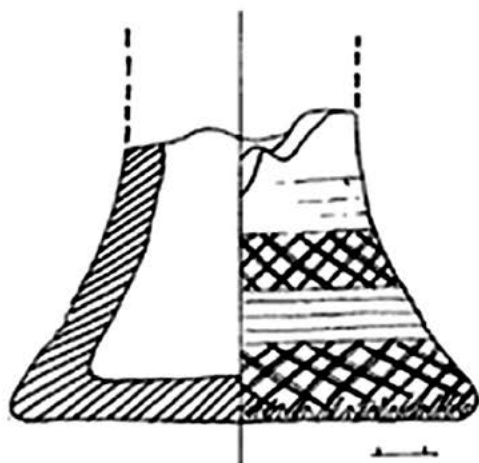
5

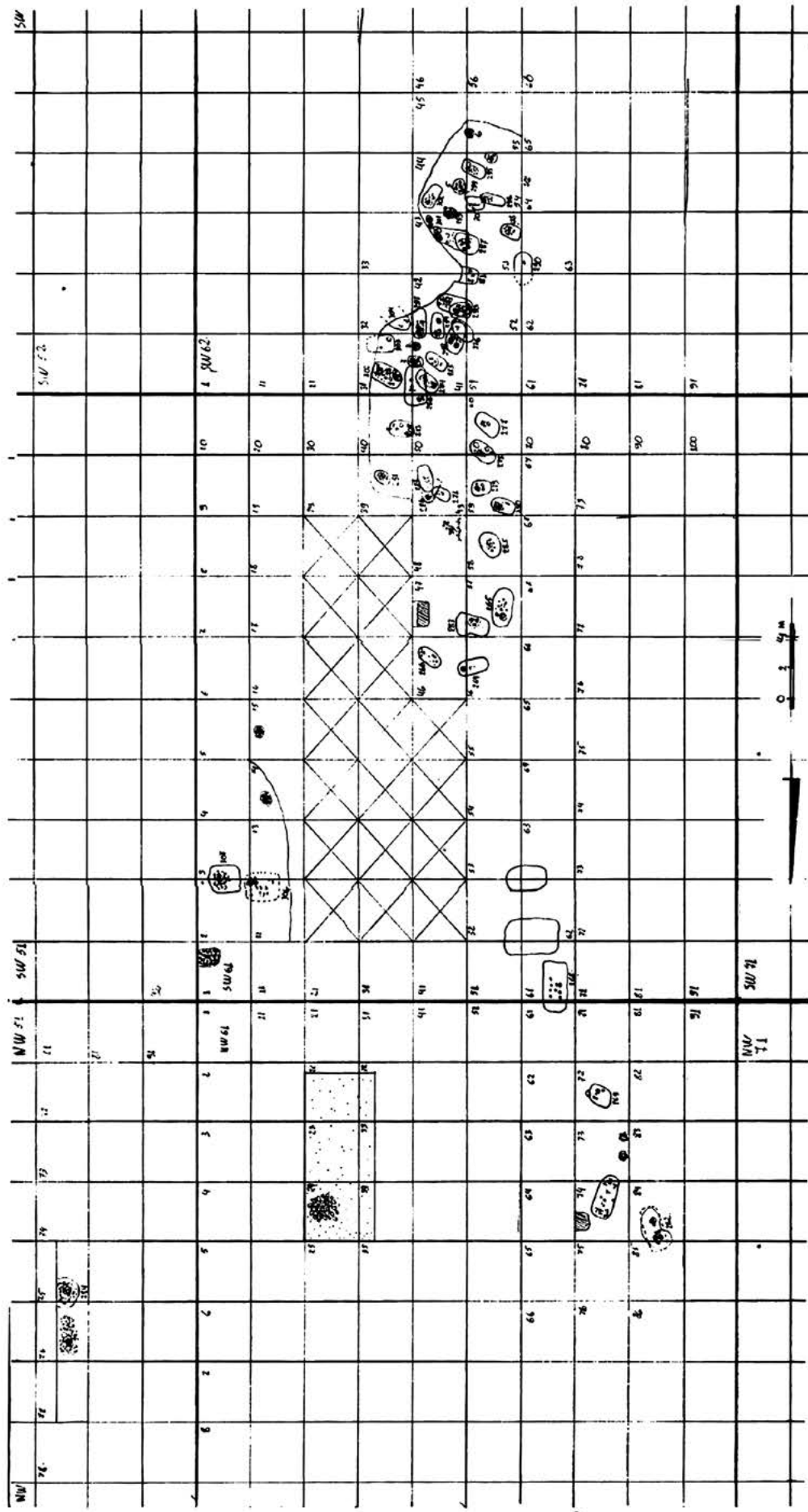


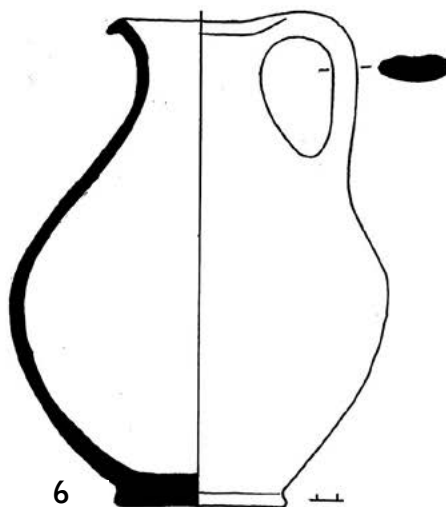
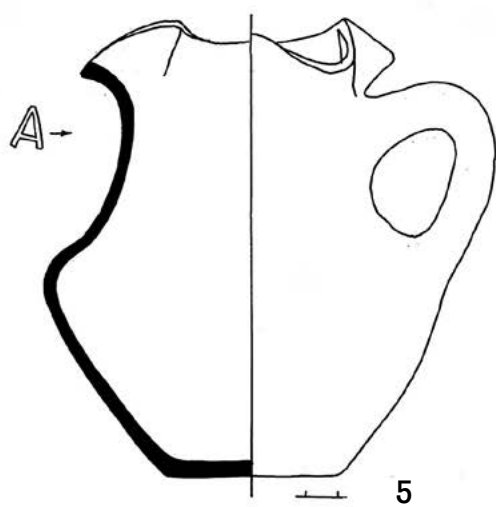
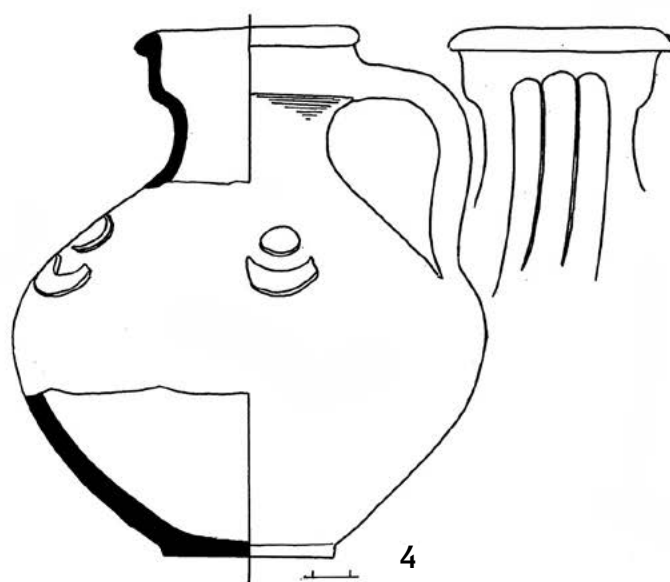
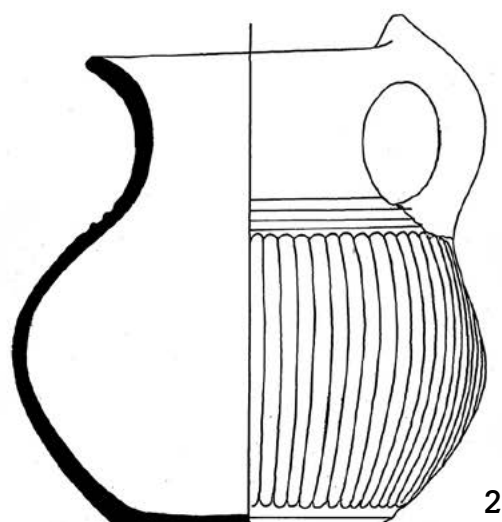
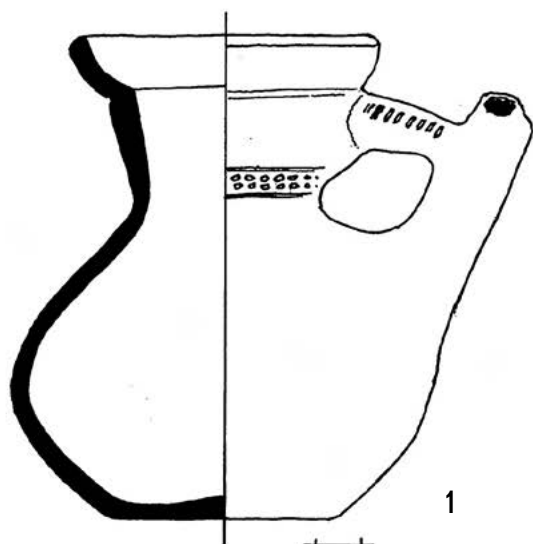
6

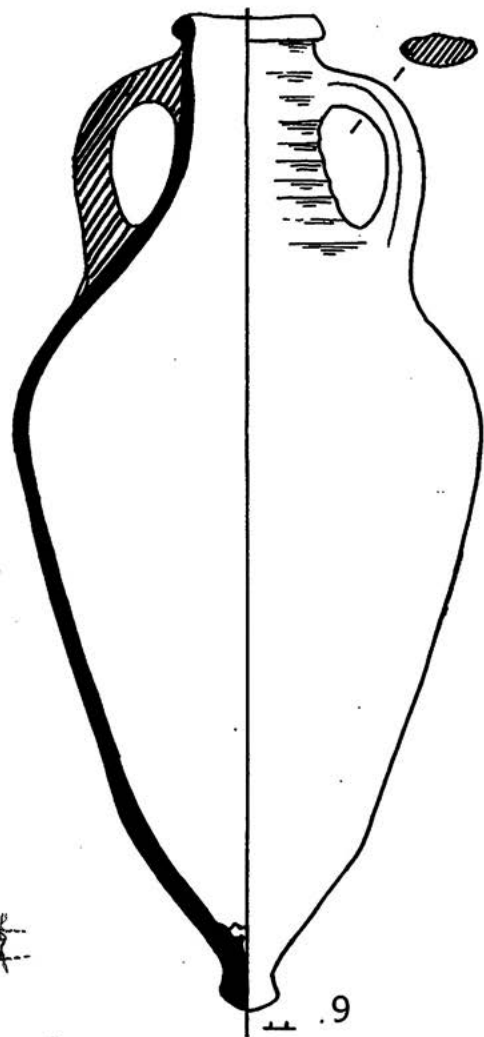
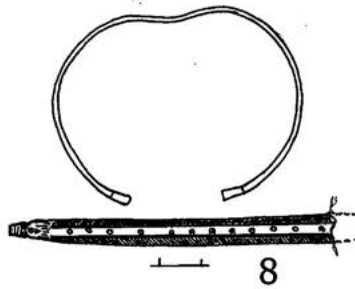
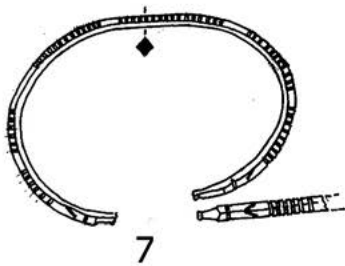
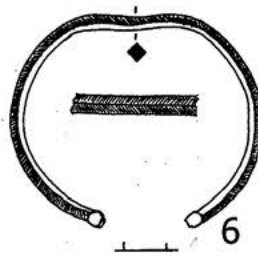
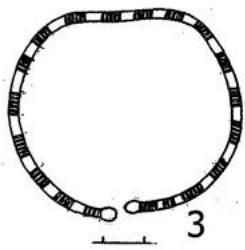
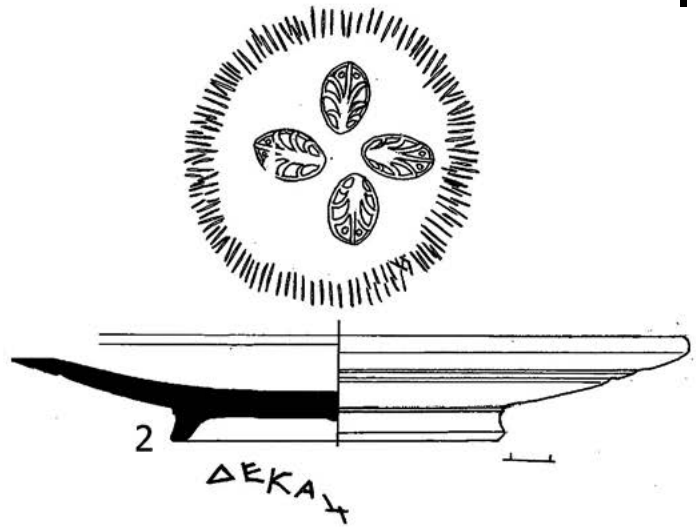
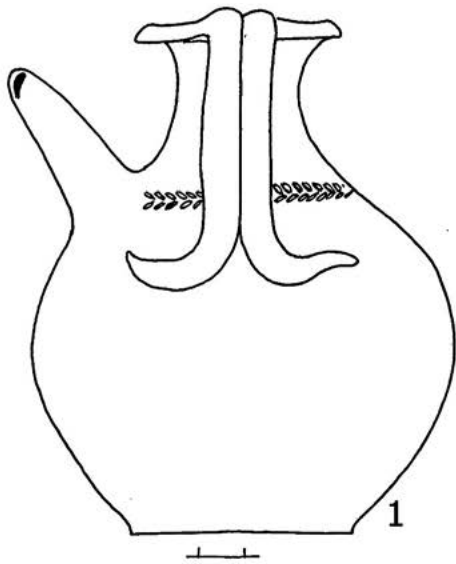














1



2



1



2



3



1



2



3



4



5



6



2



1



3



1



2



3



4



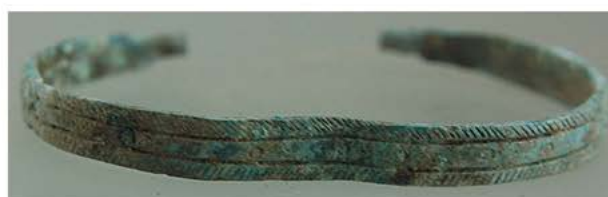
5



6



7



8



1



2

X



1



2



1

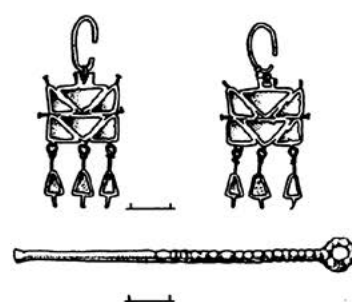
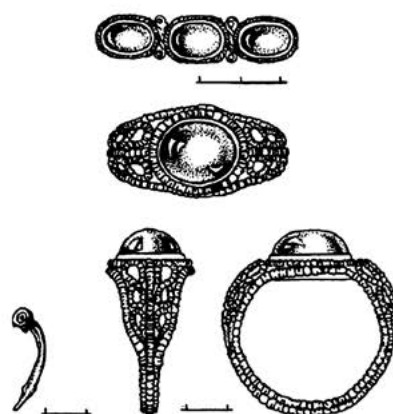
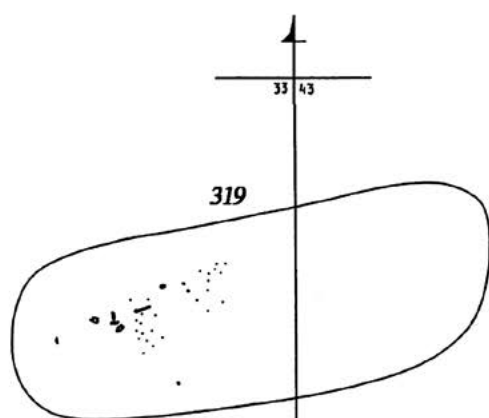
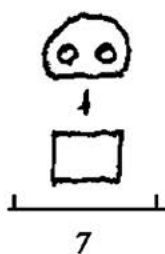
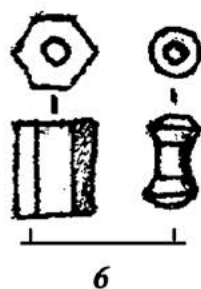
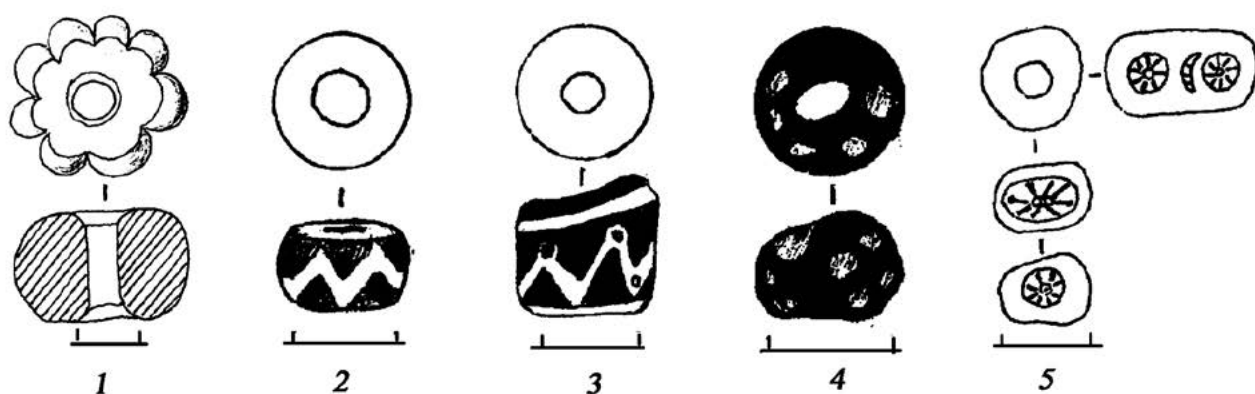


2



3





10



1



2



3





1



2



3





1



2



3





1



2



3

